

Oldřich Hájek – Milan Půček – Jiří Novosák

MARKETING MUZEÍ: PŘÍPADOVÁ STUDIE MUZEÍ ZLÍNSKÉHO KRAJE

Abstract

There is an increasing interest in the entertainment function of museums in scholar literature of these days. This interest is related also to the discussion on the role of marketing in museums. This article deals with this topic, using five museums established by the Zlínský Region as a case study. Our findings point at some common and some different aspects how these museums perceive their marketing mission. Generally, there is a positive stance to the role of marketing in museums. However, this stance is more or less progressive in the case of particular museums. Based on the most important findings and modern trends in the topic, several recommendations are formulated.

Keywords: museums, marketing, museum missions, Zlínský Region

1. Úvod

V historickém vývoji prošel muzejní sektor několika posuny vzhledem k funkcím, které ve společnosti zastává. Fiona McLean v tomto kontextu uvádí dva klíčové posuny funkcí muzejního sektoru. První posun je datován do poloviny 19. století a souvisí s rozšířením funkce muzeí jako soukromých sbírek o funkci sociální kontroly na bázi vzdělávání občanů. Druhý posun je pak spojován s alokací vyššího objemu veřejných zdrojů pro aktivity muzeí po druhé světové válce, kdy činnost muzeí byla dále doplněna o funkci zážitkovou¹ a to mimo jiné v souvislosti se zvyšujícím se tlakem na zvyšování efektivnosti vynakládaných veřejných prostředků.² Na tomto základě lze v současné době sledovat **tři funkce muzejního sektoru** v podobě funkce paměťové instituce, vzdělávací funkce a funkce zážitkové.

Tři výše uvedené funkce muzejního sektoru ovšem neexistují izolovaně a společně utváří specifika, která jsou dána rozdílností tradičních funkcí muzea na jedné straně a nové zážitkové funkce na straně druhé.³ Historická profilace muzejního sektoru kladla důraz na uměleckou excelenci, učení a ochranu nejlepších prvků civilizovaného společnosti.⁴ Zážitková funkce vyzdvihuje aspekty návštěvnosti, generování vlastních příjmů nebo tvorbu image a partnerství.⁵ Celkově tak vzniká potřeba hledat soulad mezi cíli ochrany kulturního dědictví a vzdělávání na jedné straně a poskytování zábavy pro návštěvníky na straně

¹ Fiona McLEAN, *A marketing revolution in museums*, Journal of Marketing Management, 11/6, 1995, s. 601 až 616.

² Sotiria GREK, „*In and against the museum*”: the contested spaces of museum education for adults, Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education, 30/2, 2009, s. 195–211.

³ Srovnej např. s Ruth RENTSCHLER – Audrey GILMORE, *Museums: discovering services marketing*, International Journal of Arts Management, 5/1, 2002, s. 62–72.

⁴ Hye-Kyung LEE, *Rethinking arts marketing in a changing cultural policy context*, International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing (dále IJNVSM), 10/3, 2005, s. 151–164.

⁵ H. K. LEE, *Rethinking arts marketing*, s. 151–164.

druhé.⁶ Vedle toho se do aktivit muzejního sektoru dostávají stále významněji typicky ekonomická témata včetně marketingu. A právě téma marketingu v muzeích je hlavním předmětem zájmu tohoto článku.

Cílem tohoto článku je zhodnotit stávající stav marketingu pěti muzeí zřizovaných Zlínským krajem.⁷ Takto formulovaný cíl článku byl rozveden do následujících výzkumných otázek v návaznosti na v následující kapitole popsany teoretický rámec článku:

- Jaký je přístup zájmových muzeí k interaktivním prvkům produktu, respektive jaký je jejich postoj k dílčím cílům vycházejícím ze tří dříve zmíněných funkcí muzeí?
- Jakým způsobem je v případě zájmových muzeí upravena cenová politika vstupného?
- Jaké jsou hlavní komunikační nástroje propagace zájmových muzeí a jakým způsobem je utvářena jejich image?
- Jaké jsou hlavní překážky širšího proniknutí moderních marketingových přístupů do aktivit zájmových muzeí?

Článek je strukturován následujícím způsobem. Druhá kapitola hodnotí stav současné literatury zabývající se problematikou marketingu muzeí a vytváří tak teoretický rámec pro naplnění cíle článku. Třetí kapitola představuje zájmová muzea dalšího výzkumu a jeho metodologii. Čtvrtá kapitola uvádí hlavní poznatky týkající se marketingu pěti muzeí zřizovaných Zlínským krajem. Konečně pátá kapitola shrnuje hlavní poznatky a formuluje doporučení pro další směřování marketingu zájmových muzeí.

2. Marketing muzeí – teoretický rámec

Marketing představuje téma, které bylo široce zkoumáno v celé řadě vědních oborů, a pro které byl současně vytvořen nespočet různých teoretických konceptů. Pro další strukturaci poznatků se přidržíme jednoho z nich, dnes již klasického 4P konceptu na bázi produktu, místa, ceny a propagace, a budeme tento koncept diskutovat vzhledem k odborné literatuře, která se zabývá problematikou muzeí.

Typickým znakem produktu muzea je jeho komplexní charakter, kdy vedle stálých a krátkodobých výstav zahrnuje rovněž speciální akce, vzdělávací a komunitní programy nebo celou řadu doprovodných služeb.⁸ Z výzkumného hlediska je produkt muzeí předmětem zájmu zejména ve dvou oblastech. První oblast se zabývá otázkami vztahu produktu a požadavků návštěvníka a to zejména v rovině úvah, zda se produkt muzeí má požadavkům návštěvníka přizpůsobit či nikoliv.⁹ V tomto bodě se opětovně dostáváme k existenci tenzí mezi tradiční a zážitkovou funkcí muzeí. Druhá oblast výzkumu produktu muzeí se pak dotýká hledání jeho inovativních forem v souladu s preferencemi návštěvníků. Mezi

⁶ Kim LEHMAN, *Australian museums and the modern public: a marketing context*, The Journal of Arts Management, Law, and Society, 39/2, 2009, s. 87–100.

⁷ Fakticky čtyř muzeí a jednou galerií.

⁸ Francois COURVOISIER – Fabienne COURVOISIER, *Marketing of cultural institutions in French-speaking Switzerland*, IJNVSM, 12/3, 2007, s. 289–304.

⁹ F. MCLEAN, *A marketing revolution*, s. 601–616.

klíčové aktivity v tomto směru patří zavádění dílčích interaktivních/zážitkových prvků (např. soutěže, hudební podbarvení, kontakt s exponáty a další) do aktivit muzeí se snahou o vtažení návštěvníků do dění výstav.¹⁰ Poznamenejme, že kvalita produktu je přirozeně ovlivněna rovněž kvalitou místa a to například v kontextu jeho unikátního genia loci nebo pořádání výstav ve venkovních prostorech.¹¹

Cena produktu představuje jedno ze specifíků marketingu muzeí, přičemž Ruth Rentschler, Anne-Marie Heide a Tabitha White označují toto téma za poměrně vzácný předmět výzkumu.¹² Cenová strategie muzeí je tradičně založena na jedné ze dvou možností. První možnost se orientuje na nízké ceny z obavy z poklesu počtu návštěvníků při jejím zvýšení. Druhá strategie preferuje vyšší cenu a to v kontextu chápání ceny jako indikátoru kvality. Systém slev pak usiluje o hledání souladu mezi oběma strategiemi.¹³ Poznamenejme, že výše vstupného může být stanovena různými metodami, a to například prostřednictvím srovnání se vstupným konkurence, podle počtu zákazníků či administrativní cestou a dále že lze zohlednit speciální slevy například vzhledem k frekvenci návštěv, době návštěv či počtu zakoupených vstupenek.

Téma propagace je na rozdíl od ceny velmi častým předmětem výzkumného zájmu a to v několika rovinách. Primárně si odborná literatura všíhá otázek vztahujících se k segmentaci návštěvníků muzeí a to často v kontextu srovnání osob muzea navštěvujících na jedné straně a osob muzea nenavštěvujících na straně druhé. Takto se řada odborných studií zaměřila na socioekonomické a demografické charakteristiky návštěvníků muzeí, které zahrnují vzdělání, socioekonomický status, pohlaví či věk.¹⁴ Další studie se věnovaly segmentaci návštěvníků na bázi životního stylu¹⁵ nebo motivů návštěvy muzeí.¹⁶ Vzhledem ke skutečnosti, že tento článek není zaměřen na profil návštěvníků zájmových muzeí, necháváme další diskusi poznatků segmentace návštěvníků muzeí stranou našeho zájmu. Druhou častou oblastí výzkumu propagace muzeí je hodnocení komunikační strategie vůči návštěvníkům. Eda Gürel a Bahtisen Kavak v tomto směru hovoří o potřebě časté návštěvníky informovat a méně časté návštěvníky vzdělávat prostřednictvím oboustranné komunikace.¹⁷ V případě tvorby komunikační strategie muzea disponují širokou paletou nejrůznějších nástrojů od letáků, přes internetové stránky až po buzz marketing. Poznamenejme přitom, že přes rostoucí oblíbenost moderních elektronických zdrojů komunikace, nelze tento faktor přeceňovat. Takto Francois Courvoisier a Fabienne Courvoisier označují nao-

¹⁰ Günter KNERR, *Technology museums: new publics, new partners*, *Museum International*, 52/4, 2000, s. 8–13.

¹¹ F. COURVOISIER – F. COURVOISIER, *Marketing of cultural institutions*, s. 289–304.

¹² Ruth RENTSCHLER – Anne-Marie HEIDE – Tabitha WHITE, *Museum pricing: challenges to theory development and practice*, *IJNVSM*, 12/2, 2007, s. 163–173.

¹³ F. MCLEAN, *A marketing revolution*, s. 601–616.

¹⁴ Uved'me alespoň Christine BURTON – Jordan LOUVIERE – Louise YOUNG, *Retaining the visitor, enhancing the experience: identifying attributes of choice in repeat museum visitation*, *IJNVSM*, 14/1, 2009, s. 21–34; Volker KIRCHBERG, *Museum visitors and non-visitors in Germany: a representative survey*, *Poetics*, 24/2, 1996, s. 239–258 nebo Graeme EVANS – Jo FOORD, *Cultural mapping and sustainable communities: planning for the arts revisited*, *Cultural Trends*, 17/2, 2008, s. 65–96 jako příklady takto zaměřených studií.

¹⁵ Viz například Stephen TODD – Ron LAWSON, *Lifestyle segmentation and museum/gallery visiting behaviour*, *IJNVSM*, 6/3, 2001, s. 269–277.

¹⁶ Viz například Myriam JANSEN-VERBEKE – Johan VAN REKOM, *Scanning museum visitors*, *Annals of Tourism Research*, 23/2, 1996, s. 364–375.

¹⁷ Eda GÜREL – Bahtisen KAVAK, *A conceptual model for public relations in museums*, *European Journal of Marketing*, 44/1–2, 2010, s. 42–65.

pak tradiční tištěné komunikační kanály za preferovanější ze strany návštěvníků muzeí.¹⁸ Konečně nedílnou součástí komunikační strategie muzeí je rovněž budování vlastní identity včetně jedinečného loga na straně jedné a schopnost budovat partnerství s dalšími institucemi na straně druhé.¹⁹

Tento stručný přehled odborné literatury shrnuje hlavní témata výzkumu problematiky marketingu muzeí a vytváří základní teoretický rámec pro výzkum stavu marketingu v muzeích zřizovaných Zlínským krajem. Následující kapitola stručně představuje muzea, která jsou předmětem našeho zájmu, a současně nastiňuje metodologii použitou ve výzkumu.

3. Muzea zřizovaná Zlínským krajem a metodika výzkumu

Muzejní sektor České republiky prošel v transformačním období po roce 1989 dynamickým vývojem. Primárním znakem v tomto směru je více než zdvojnásobení počtu muzeí mezi roky 1990 a 2010 a to v souvislosti jednak s dezintegrací existující sítě muzeí a jednak se zakládáním muzeí nových.²⁰ Stávající síť muzeí České republiky je přitom charakteristická tří čtvrtinovým podílem veřejných muzeí, přičemž v případě cca pětiny muzeí je zřizovatelem kraj. Zlínský kraj je v tomto ohledu zřizovatelem pěti muzeí, a to Krajské galerie výtvarného umění se sídlem ve Zlíně, Muzea jihovýchodní Moravy se sídlem ve Zlíně, Slováckého muzea se sídlem v Uherském Hradišti, Muzea Kroměřížska se sídlem v Kroměříži a Muzea regionu Valašsko se sídlem ve Vsetíně. Tabulka 1 stručně představuje jednotlivá zájmová muzea tohoto článku.

Pro naplnění cíle tohoto článku a zodpovězení formulovaných výzkumných otázek byla aplikována metodika kombinující metodu desktop analýzu relevantních interních dokumentů zájmových muzeí a metodu hloubkových semistrukturovaných rozhovorů s odpovědnými pracovníky v oblasti marketingu jednotlivých zájmových muzeí (nejčastěji ředitel případně spolu s pracovníkem odpovědným za oblast marketingu), které byly realizovány v rámci dvou sezení na konci roku 2010²¹ a v roce 2011. Obsah rozhovorů byl zaznamenán a následně vyhodnocen na bázi kvalitativních metod. Doplnkově byly využity rovněž některé další metodologické přístupy spojené zejména s dotazníkovým šetřením mezi obyvateli Zlínského kraje²² a to pro identifikaci postojů obyvatel Zlínského kraje ke klíčovým tématům utváření image jednotlivých muzeí respektive k četnosti využití jednotlivých nástrojů propagace kulturního dění. Následující kapitola shrnuje hlavní poznatky týkající se výše formulovaných otázek.

¹⁸ F. COURVOISIER – F. COURVOISIER, *Marketing of cultural institutions*, s. 289–304.

¹⁹ Viz například C. BURTON – J. LOUVIERRE – L. YOUNG, *Retaining the visitor*, s. 21–34.

²⁰ Národní informační a poradenské centrum pro kulturu (NIPOS), *Základní statistické údaje o kultuře v České republice v roce 2009. I. díl. Kulturní dědictví, muzea, galerie a památkové objekty*, Praha 2010, s. 45.

²¹ Viz rovněž Jiří NOVOSÁK – Lívia PEKAJOVÁ – Petr POPELKA, *Východiska pro marketing příspěvkových organizací Zlínského kraje v oblasti kultury*, Zlín 2010, s. 25.

²² Dotazníkové šetření mezi obyvateli Zlínského kraje bylo realizováno v měsíci květnu roku 2011 a bylo zaměřeno na vnímání kulturních zařízení zřizovaných Zlínským krajem a tedy i pěti zájmových muzeí tohoto článku. Celkový počet respondentů šetření byl 799 osob, přičemž důraz byl kladen na rovnoměrné rozmístění respondentů vzhledem k okruhu místa bydliště.

Tab. 1. Stručná charakteristika muzeí zřizovaných Zlínským krajem

Muzeum	Charakteristika
KGVUZ	Počátky činnosti Krajské galerie výtvarného umění ve Zlíně jsou spojeny s pořádáním výstav pod názvem Salón firmou Baťa v 30. letech 20. století. Toto zaměření si galerie, která se nachází v centru krajského města Zlína, zachovala až do současnosti. V roce 2012 je plánováno přestěhování galerie, spolu s Muzeem jihovýchodní Moravy ve Zlíně, do nově zrekonstruovaného komplexu budov v areálu bývalých Baťových závodů.
MJVM	Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně bylo otevřeno v polovině 20. století a v současné době je jeho součástí řada objektů zahrnující mimo jiné Obuvnické muzeum a Baťovský domek jako dva symboly zlínské historie. V roce 2012 je plánováno přestěhování hlavního objektu muzea, spolu s Krajskou galerií výtvarného umění ve Zlíně, do nově zrekonstruovaného komplexu budov v areálu bývalých Baťových závodů.
SMUH	Slovácké muzeum v Uherském Hradišti založené na začátku 20. století patří k významným regionálním muzeím České republiky, přičemž z hlediska návštěvnosti se řadí mezi desítku nejvíce navštěvovaných muzeí v České republice. Muzeum spravuje několik kulturních zařízení včetně Galerie, Le-teckého muzea a archeologických lokalit. Hlavním cílem muzea je zachovávat dědictví na území kulturně mimořádně bohatého regionu Slovácka a současně přispívat k rozvoji cestovního ruchu.
MK	Muzeum Kroměřížska založené v 30. letech 20. století zpřístupňuje v současné době řadu aktivit v rámci svých čtyř součástí, které zahrnují různorodé objekty městské architektury, zámku, lidových staveb či mlýna. Hlavní sídlo muzea se nachází v jednom z významných kulturních center České republiky Kroměříži, jejíž památky byly zařazeny na seznam kulturního dědictví UNESCO.
MVAL	Muzeum regionu Valašsko má své počátky již na konci 19. století a v současné době je tvořeno pěti součástmi, které zahrnují tři zámky, kostel a hvězdárnu. Muzeum realizuje v rámci svého kulturního produktu širokou škálu aktivit, které v současnosti prochází procesem významných kvalitativních změn. Takto na bázi projektů financovaných z externích zdrojů muzeum usiluje o zlepšení svého produktu v souladu s moderními přístupy k řízení muzeí.

Pozn.: KGVUZ – Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, MJVM – Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, SMUH – Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, MK – Muzeum Kroměřížska, MVAL – Muzeum regionu Valašska.

4. Marketing v muzeích zřizovaných Zlínským krajem

Tato kapitola článku představuje hlavní poznatky týkající se analýzy dílčích aspektů marketingu muzeí zřizovaných Zlínským krajem. V tomto duchu je rovněž tato kapitola členěna.

- *Postoj ke třem funkcím muzea a interaktivní produkt*

Muzea zřizovaná Zlínským krajem nabízí potenciálním zákazníkům produkt orientovaný jednak na běžné návštěvníky a jednak na speciální cílové skupiny, ke kterým patří primárně školská zařízení, turisté a rodiče s dětmi. Takto všech pět muzeí aplikuje speciální lektorské programy pro školy a vedle toho pořádá široký okruh akcí s různou tematikou. Zástupci všech pěti muzeí se staví pozitivně k zavádění interaktivních prvků do produktu muzeí a v tomto směru usilují o rozšiřování takto koncipovaných aktivit v kontextu disponibilních finančních a lidských zdrojů. Právě tento faktor je ovšem vnímán jako kritická překážka pro úplnou změnu nabízeného produktu v interaktivním duchu. Současně zkušenosti muzeí Zlínského kraje naznačují, že více méně jedinou cestou k odstranění této překážky je atrakce externích zdrojů financování. Aktivní přístup v tomto ohledu sledují zejména Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, Muzeum regionu Valašsko a v poněkud nižší intenzitě Muzeum Kroměřížska.²³

V rámci prvního bodu našeho hodnocení byla na konci roku 2010 položena odpovědným zástupcům zájmových muzeí rovněž otázka týkající se jejich názorů na význam cílů dalšího směřování marketingu muzeí. Tabulka 2 ukazuje výsledky získaných odpovědí. Takto zástupci Slováckého muzea v Uherském Hradišti, Muzea Kroměřížska a Muzea regionu Valašsko označili zvyšování počtu návštěvníků respektive zvyšování finančních příjmů za hlavní cíle marketingu svých institucí a to v souladu s moderním přístupem k marketingu muzeí. Za pozornost rovněž stojí odlišný význam přisouzený tradiční vzdělávací funkci muzeí zástupci těchto tří muzeí. Naopak zástupce Krajské galerie výtvarného umění ve Zlíně vybral za hlavní marketingové cíle tradiční vzdělávací funkci muzea spolu s funkcí komunitního centra, zatímco cíl zvyšovat vlastní finanční příjmy vyhodnotil jako nejméně významný. Konečně zástupce Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně nepovažoval stanovení pořadí marketingových cílů muzea za relevantní. V tomto směru však zdůrazněme změnu přístupu tohoto muzea k marketingovým cílům v roce 2011 v souvislosti se změnou vedení.

²³ Takto Slovácké muzeum v Uherském Hradišti realizovalo v období let 2007–2010 tři velké projekty podpořené z Finančního mechanismu EHP/Norsko respektive Interreg IIIA zaměřené na rekonstrukci Památníku Velké Moravy (rozpočet 19 mil. Kč), vytvoření Multimediální expozice Velké Moravy (rozpočet 11 mil. Kč) a Muzea lidových pálenic ve Vlčnově (rozpočet 3,4 mil. Kč). Muzeum regionu Valašsko realizuje v období let 2010–2011 tři velké projekty financované z Operačního programu Životní prostředí respektive z Regionálního operačního programu Střední Morava zaměřené na regeneraci a obnovu vegetačních prvků v zámeckém parku Lešná u Valašského Meziříčí (rozpočet 5 mil. Kč), vybudování environmentálních středisek regionu Valašsko (rozpočet cca 8,5 mil. Kč) a na stavební obnovu a modernizaci zámku Lešná (rozpočet cca 32 mil. Kč). Konečně Muzeum Kroměřížska vytvořilo v období 2007–2009 s využitím Finančního mechanismu EHP/Norsko novou interaktivní archeologickou výstavu s rozpočtem cca 10 mil. Kč.

Tab. 2. Deklarované pořadí cílů marketingu zájmových muzeí zřizovaných Zlínským krajem podle významnosti (stav na konci roku 2010)

Cíl	KG VUZ	MJVM*	SMUH	MK	MVAL
Zvýšit počet návštěvníků	3	-	1–2	2	1
Zvýšit finanční příjmy	6	-	1–2	1	2
Posílit identitu muzea pomocí značky	4	-	4	5	3
Vytvořit široký rámec partnerství a kontaktů	5	-	6	3	6
Zlepšit pozici muzea jako vzdělávacího centra	1–2	-	3	4	5
Zlepšit pozici muzea jako komunitního centra	1–2	-	5	6	4

* Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně nepovažovalo otázku cílů marketingu za relevantní.
 Pozn.: KG VUZ – Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, MJVM – Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, SMUH – Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, MK – Muzeum Kroměřížska, MVAL – Muzeum regionu Valašska

Zdroj: vlastní zpracování na základě rozhovorů s pracovníky zájmových muzeí

- **Budování image**

Nedílnou součástí marketingového přístupu muzeí je i proces budování image a to v kontextu komunikace se svými návštěvníky. Budování image je spojeno s několika aspekty, ke kterým patří rovněž název muzeí respektive jejich tematické zaměření. Na tyto dva aspekty se rovněž zaměřuje naše hodnocení. Název muzeí zřizovaných Zlínským krajem kombinuje ve všech případech dva prvky v podobě tematického zaměření aktivit (tj. muzeum, galerie) respektive lokalizace v rámci města či regionu. Za problematický vzhledem k utváření asociací považujeme v tomto ohledu zejména název Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, kde rovněž asociace respondentů dotazníkového šetření byly nejčastěji spojeny s tématy obuv, Baťa, historie a zámek. Asociace s regiony Slovácka, Valašska a Kroměřížska jsou mnohem více evidentní, když nejčastěji zmiňovanými tématy spojenými se Slováckým muzeem v Uherském Hradišti jsou kroje, folklór a zvyky, s Muzeem Kroměřížska zámek a zahrada v Kroměříži a s Muzeem regionu Valašsko folklór a zámek.

V případě hodnocení tematického zaměření je nutné odlišit postavení Krajské galerie výtvarného umění ve Zlíně, jejíž hlavní náplň aktivit již utváří tematickou specializaci do oblasti výtvarného umění. Takto ne náhodou jsou nejčastější asociace respondentů našeho dotazníkového šetření s Krajskou galerií výtvarného umění ve Zlíně spojeny s pojmy umění a obrazy. Vedle toho klade ve svých aktivitách Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně důraz na podporu mladých umělců z České a Slovenské republiky. V případě zbyva-

jících čtyř muzeí zřizovaných Zlínským krajem je jejich zaměření více-tematické, což evokuje úvahy o výběru klíčových témat pro profilaci své image. Tabulka 3 naznačuje v tomto ohledu nejvíce relevantní témata vnímaná ze strany odpovědných pracovníků muzeí. Za pozornost v tomto směru stojí zejména dva aspekty. První aspekt je spojen s vnímáním vlastního místa jako prvku utváření image a to v případě zámeckých objektů charakteristických zejména pro Muzeum regionu Valašsko respektive v případě projektu výstavby Krajského kulturního a vzdělávacího centra jako nového místa lokalizace Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně a Krajské galerie výtvarného umění ve Zlíně. Druhý aspekt je pak spojen s vysoce progresivním přístupem tvorby image Muzea regionu Valašsko a to v kontextu pro muzejní sektor České republiky nezvyklých témat templářů respektive environmentalismu.

Tab. 3. Profilace klíčových témat tvorby image muzeí zřizovaných Zlínským krajem

Muzeum	Klíčová témata
Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně	Obuv a Baťa; Region Zlínsko; Zikmund a Hanzelka, film; Krajské kulturní a vzdělávací centrum; Hrad Malenovice
Slovácké muzeum v Uherském Hradišti	Národopis a folklor; Archeologie a Velká Morava
Muzeum Kroměřížska	Region Kroměřížska; Výtvarné umění a Max Švabinský; Archeologie; zbraně a vojenství (zámek Chropyně)
Muzeum regionu Valašsko	Region Valašsko; Templáři; Environmentalismus Zámek

Zdroj: vlastní zpracování na základě rozhovorů s pracovníky zájmových muzeí

- **Komunikační nástroje, produktové balíčky a cenová politika**

Pro komunikaci s potenciálními návštěvníky využívají všechna zájmová muzea tohoto článku širokou paletu nástrojů od propagace prostřednictvím plakátů a letáčků, přes místní tisk po internetové stránky, přímé zasilání emailů či využití elektronických sociálních sítí. Propagace v televizi či rozhlasu je mimo možnosti muzeí a závisí více méně na kontaktech s jejich pracovníky. Výjimkou v tomto směru je Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, které využívá placenou reklamu v regionální televizi. Významným prvkem propagace je rovněž spolupráce muzeí s řadou tradičních institucí v regionu, jako jsou školská zařízení či další kulturní zařízení. Odlišné postoje vyjádřili zástupci zájmových muzeí k otázkám komplexní spolupráce se subjekty cestovního ruchu. Takto například Slovácké muzeum aktivně spolupracuje s cestovními kancelářemi, ubytovacími zařízeními či soukromými

subjekty při organizaci doprovodného programu pro návštěvníky a rovněž zástupce Muzea regionu Valašsko vnímá pozitivně možnost tvorby společných produktových balíčků s dalšími kulturními či jinými organizacemi například formou společné vstupenky. Naopak zástupci Muzea Kroměřížska či Muzea jihovýchodní Moravy vyjádřili spíše rezervovaný postoj k přínosu tvorby speciálních produktů cestovního ruchu na bázi slev, přesto však odpovědný pracovník Muzea Kroměřížska deklaruje zájem o tvorbu společné vstupenky s klíčovou institucí na území města Kroměříže, tj. zámek (srovnej s poznatky týkajícími se budování image Muzea Kroměřížska).

Tab. 4. Četnost využití jednotlivých typů nástrojů komunikace respondenty dotazníkového šetření obyvatel Zlínského kraje (2011); škála od 1 – vůbec do 4 – velmi často; N = 799

Typ nástroje komunikace	Průměr	Směrodatná odchylka
Televize	1,83	0,820
Rozhlas	1,69	0,780
Celostátní tisk	1,70	0,737
Místní tisk	1,97	0,748
Plakát	1,99	0,673
Letáčky	1,80	0,722
Internet	2,27	0,916
Email	1,48	0,649
Doporučení známých	2,48	0,763

Zdroj: vlastní zpracování

V kontextu uvedených skutečností se rovněž nabízí otázka, jaký komunikační nástroj pro získávání informací o kultuře je nejčastěji využíván potenciálními návštěvníky muzeí reprezentovanými obyvateli Zlínského kraje. Tabulka 4 shrnuje hlavní poznatky v tomto směru. Za nejčastěji používaný typ nástroje komunikace bylo respondenty šetření označeno doporučení známých, které bylo následováno internetem, plakátem a místním tiskem. Za nejméně často používaný nástroj komunikace k zajištění informací o kultuře v blízkém okolí byl považován email, následovaný rozhlasem, celostátním tiskem a letáčky. Poukažme současně, že internet je médiem s nejvyšším stupněm variability odpovědí. Za pozornost však současně stojí ta skutečnost, že jedno z dřívějších šetření mezi návštěvníky muzeí Zlínského kraje poukázalo na preferenci tištěných prostředků komunikace před prostředky elektronickými.²⁴

Cena základního vstupného je v případě zájmových muzeí stanovována podle srovnání s obdobnými zařízeními a pohybuje se v rozmezí od 30 do 60 Kč. Relativně podhodnocená cena vstupného tak nemá působit jako překážka pro potenciální návštěvníky. Základní vstupné je v případě všech zájmových muzeí doplněno o systém slev vůči vybraným cílo-

²⁴ Jiří NOVOSÁK – Petr POPELKA, *Vyhodnocení dotazníkového šetření v příspěvkových organizacích Zlínského kraje v oblasti kultury*, Zlín 2010, s. 45.

vým skupinám návštěvníků včetně rodin. Možnost společné vstupenky do více objektů je využívána spíše výjimečně a to zejména Muzeem regionu Valašsko a částečně Muzeem jihovýchodní Moravy ve Zlíně. V rámci doprovodných aktivit nabízí zájmová muzea možnost zakoupení suvenýrů a propagačních předmětů, které jsou tematicky orientovány na kulturní produkt muzea, případně možnost zakoupení relativně skromného občerstvení. Konečně poznamenejme, že většina zájmových muzeí nabízí rovněž možnost pronájmu vlastních prostor pro konání konkrétních akcí, kde se ovšem častým limitujícím prvkem ukazuje velikost prostoru muzeí. Přes tyto možnosti se však finanční příjmy z vlastních zdrojů podílely v roce 2009 na celkovém rozpočtu zájmových muzeí jen z 3–7 % a zcela dominantním zdrojem financování tak zůstávají veřejné dotace.

5. Závěr

Problematika muzeí je v odborné literatuře předmětem zájmu v řadě oblastí, přičemž základní teoretický rámec se točí kolem otázek vztahů tří funkcí muzejního sektoru – paměťové funkce ochrany kulturního dědictví, vzdělávací funkce a zážitkové funkce.

V kontextu rostoucího důrazu kladeného na zážitkovou funkci a ve spojení se snahou zvyšovat návštěvnost a vlastní příjmy roste v případě muzeí rovněž význam marketingu. Tento článek se zaměřil na hodnocení klíčových aspektů marketingu v muzeích České republiky a to na množině muzeí zřizovaných Zlínským krajem.

Celkové hodnocení marketingu muzeí zřizovaných Zlínským krajem ukazuje na existenci posunu aktivit ve směru aplikace moderních přístupů, přičemž tento posun je přijímán jednotlivými muzei více či méně rezervovaně. Takto za nejvíce progresivní vnímáme přístupy Slováckého muzea v Uherském Hradišti, kde je marketingový přístup etablován již dlouhodoběji a Muzea regionu Valašsko, kde jsou jednotlivé prvky v duchu marketingové mise muzeí zaváděny v současnosti. Na druhé straně více ambivalentní postoj blízký se spíše tradiční funkci muzeí lze pozorovat v případě Krajské galerie výtvarného umění ve Zlíně.

Na základě zjištěných poznatků však lze formulovat některá základní doporučení a východiska dalšího směřování marketingu v muzeích zřizovaných Zlínským krajem:

- Muzea zřizovaná Zlínským krajem hodnotí pozitivně moderní myšlenku vtažení návštěvníka do děje kulturního produktu. V tomto směru je rovněž odbornou literaturou spatřována budoucnost muzeí a galerií, a proto posilování prvků kulturního produktu orientovaných na návštěvníka (muzejní noc, soutěže, tvůrčí dílny, otevřenost muzea a další) považujeme za první doporučení. Dílčí otázky v tomto směru mohou zahrnovat rovněž možnosti fotografování, delší otevírací dobu v atraktivnější období a další. Poznamenejme, že možnost fotografování není zavedena například v případě Muzea Kroměřížska a to s odvoláním na ochranu exponátu.
- Muzea zřizovaná Zlínským krajem mají vytvořenu síť subjektů v tradičních oblastech spolupráce (např. školská zařízení), s jejíž podobou panuje spokojenost. Potenciál je však možné spatřovat v rozšíření spolupráce s dalšími subjekty (např. v oblasti místních spolků, cestovního ruchu, seniorů), přičemž postoje v tomto směru jsou jak pozitivní (Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, Muzeum regionu Valašsko), tak více rezervované (Muzeum Kroměřížska, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně). Pořádání speciálních akcí na bázi vytvořené spolupráce může rovněž přispět ke zvýšení návštěvnosti v relativně hluchých obdobích. Rozšíření spolupráce s dalšími dosud nespolupracujícími subjekty považujeme za druhé doporučení.

- Muzea zřizovaná Zlínským krajem využívají poměrně širokou škálu nástrojů komunikace se zaměřením primárně na levnější možnosti. Image a značka kulturní organizace je současně vnímána jako významný prvek komunikace, přesto však je možné spatřovat možnosti zlepšení stávajícího stavu (např. cizojazyčné mutace webových stránek, rozšiřování možností využití elektronické komunikace, rozšiřování počtu tiskových zpráv, podoba loga ve vztahu k image a další). Třetí a čtvrté doporučení tak spatřujeme jednak ve zhodnocení možností dalšího zkvalitňování stávajících nástrojů komunikace specificky pro každou kulturní organizaci spolu s posilováním krajské nadstavby využívaných marketingových nástrojů a jednak ve směru důsledné tvorby image muzeí na bázi silných a jasně profilovaných témat.

- Muzeum Kroměřížska, Muzeum regionu Valašska a Slovácké muzeum v Uherském Hradišti vybraly jako klíčové cíle marketingu zvyšování příjmů a návštěvnosti. Rovněž v našem vnímání je návštěvnost klíčovým cílem marketingu, který je současně nerozlučně spojen s otázkou příjmu. Za páté doporučení proto považujeme výběr uvedených dvou oblastí jako hlavního cíle marketingu muzeí zřizovaných Zlínským krajem.

- Finanční možnosti jsou kulturními organizacemi oprávněně vnímány jako hlavní překážka posilování dílčích aspektů marketingu. S ohledem na podíl nedotačních příjmů na rozpočtu sledovaných kulturních organizací jsou možnosti zvyšování příjmů a realizace případných změn spojeny téměř výlučně s externími zdroji na bázi projektového managementu. Za šesté doporučení tak považujeme zhodnocení možností přípravy a realizace projektových záměrů a hledání nových možností v tomto směru.

- Poměrně komplikovanou zůstává otázka sledování stavu naplňování cílů marketingu, kdy je potřeba zohlednit umělé navyšování čísel na úkor skutečného zlepšení stavu (např. počet akcí). Druhou otázkou v tomto směru je pak sjednocení taktů navrhovaných ukazatelů (např. jaký typ akce sledovat). V tomto směru se nedomníváme, že existuje lepší možnost, než svázat hodnocení naplňování cílů marketingu muzeí Zlínského kraje se dvěma ukazateli formulovanými ve čtvrtém bodě, tj. návštěvnosti a vlastními příjmy.

Summary

Marketing of museums – the study of the situation in the Zlín district

There is a rather extensive debate on changing museum missions in scholar literature of these days. The shift towards a more entrepreneurial/entertainment approach is accentuated in this regard. Consequently, the marketing topic in museums attracts more and more attention of both scholars and museum management. This article reflects just this debate. It focuses on assessment of the marketing mission in Czech museums using five museums established by the Zlínský Region as a case study.

Our findings show that there is a shift towards a more marketing oriented approach in the museums established by the Zlínský Region. This shift is reflected e.g. in the museums' emphasis on interactive features of their product, in their active approach towards the image building process, or in a wide set of communication tools applied. However, there seem to be also some differences between particular museums. In this regard, Slovácké muzeum in Uherské Hradiště and Muzeum regionu Valašsko are regarded as the most proactive ones.

Based on the above mentioned findings, seven interlinked recommendations were formulated how to shape marketing in the museums established by the Zlínský Region in the future. The recommendations stress the importance of interactive features of museums' product, networking of actors, and innovations in both the image building process and communication strategies. Moreover, increasing the number of visitors and own revenues are underlined as the main marketing goals. Just in this direction, also a monitoring system ought to be created. Finally, the importance of external grant schemes is upheld as practically the only solution of the main marketing problem – the lack of funds.

Adriana Merta – Staszczak

ZAGOSPODAROWANIE ARCHITEKTURY REZYDENCJONALNEJ I JEJ OTOCZENIA PRZEZ AGENCJĘ NIERUCHOMOŚCI ROLNYCH ODDZIAŁ TERENOWY WE WROCŁAWIU JAKO ELEMENT ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH NA DOLNYM ŚLĄSKU

Abstract

Castles, palaces, and mansions which are part of the national heritage of Lower Silesia are one of the core strengths of the region and a factor having a major impact on rural development. Thanks to finding new owners, restored and adapted for new purposes, historic buildings enable to enhance the attractiveness of the village as a place not only for rest, but also full of tourists. But the biggest barriers to the residences revitalization are: poor condition of the monuments, which diminishes their attractiveness, huge financial outlay necessary to restore the former appearance of the residences, and the lack of a legal solution.

Keywords: Residential architecture, Agricultural Property Agency, rural development, Lower Silesia, monuments, historic buildings, real estate, national heritage

Jedną z przyczyn zniszczeń, którym uległy zabytki na Dolnym Śląsku w XX w. były działania militarne II wojny światowej oraz późniejsze zmiany w strukturze społecznej i gospodarczej. Przesunięcie granic, przesiedlenia, zatracenie tożsamości narodowej oraz przynależności do państwa, wpłynęły na zanikanie poczucia odpowiedzialności za narodowe dziedzictwo w postaci historycznej architektury rezydencjonalnej. Opuszczone przez swoich dotychczasowych właścicieli, zabytkowe budynki, zaczęto przede wszystkim traktować użytkowo. Kiedy w latach 50. i 60. adaptowano je na biura, magazyny, pomieszczenia inwentarskie czy mieszkania dla pracowników Państwowych Gospodarstw Rolnych, cechy stylowe miały niewielkie znaczenie. Dlatego zamurowywano niepotrzebne okna lub drzwi, dzielono pomieszczenia zatracając oryginalny układ wnętrza i przeprowadzano jedynie najpotrzebniejsze, najczęściej niedbałe, remonty. Te ostatnie zapewniały zabytkom chwilowe przetrwanie, a ich szczegółowy stan techniczny nie był obiektem troski ich użytkowników.

Kolejne lata po likwidacji państwowych gospodarstw przyniosły zabytkom zapomnienie i dalszą degradację. Wpływ na zmianę tej sytuacji miały dwa podstawowe czynniki: prywatyzacja i wejście Polski do Unii Europejskiej. Efektem pozyskiwania dodatkowych funduszy oraz przejmowania europejskich standardów zagospodarowania obiektów zabytkowych, było opracowanie i wdrażanie programów mających na celu ochronę, rewitalizację i promocję dziedzictwa kulturowego. Korzyści płynące z tych działań, a także większe zapotrzebowanie na oryginalną ofertę hotelową i turystyczną, sprawiło, że, nawet po części zrujnowane zamki, dwory i pałace przestano postrzegać jako zbędny element krajobrazu. Rosnące znaczenie kultury materialnej, dało możliwość adaptacji rezydencji, wraz z całym otoczeniem, do nowych zadań. Uznanie, iż zasoby dziedzictwa kulturowego, mogą mieć znaczny wpływ na rozwój regionu i poprawę warunków życia na obszarach wiejskich, stanowiło podstawę ich zachowania.

Jedną z ważniejszych cech dziedzictwa Dolnego Śląska jest największa, w porównaniu do innych regionów, liczba obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków Polsce.¹ W województwie dolnośląskim na przestrzeni wieków, wzniesiono 24,5% ogółu wszystkich zamków w Polsce, 24% pałaców i prawie 7% dworów (tab. 1). Znajdowały się pośród nich liczne przykłady architektury rezydencjonalnej, zespoły dworsko-parkowe czy pałacowo-folwarczne. Wiele obiektów stanowiło wyjątkowe pomniki historii. Jednak lata zaniedbań i brak prawnych rozwiązań w stosunku do ich zagospodarowania, skutkowało pogarszającym się stanem technicznym. Spośród ocalałych obiektów, dziś kondycje niewielu z nich można określić jako dobrą.

Tab. 1. Architektura rezydencjonalna na Dolnym Śląsku stan na 2005 r.

Rodzaj	Dolny Śląsk	Ogółem w Polsce
Zamki	101	412
Pałace	478	1989
Dwory	190	2762

Źródło: Program Opieki nad Zabytkami Województwa Dolnośląskiego 2007–2011, Wrocław 2006, s. 20

Instytucją, która miała przejąć, zabezpieczyć i zagospodarować część obiektów zabytkowych na Dolnym Śląsku, był wrocławski oddział Agencji Nieruchomości Rolnych (ANR).² Ich transfer, w większości z byłych Państwowych Gospodarstw Rolnych, do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa rozpoczęto w czerwcu 1992 r. W 1995 r., kiedy najbardziej intensywny proces przejmowania obiektów został zakończony, ANR, wspólnie z Państwową Służbą Ochrony Zabytków, dokonała przeglądu budowli zabytkowych. Stwierdzono, że jedynie 1/4 z nich nie wymaga natychmiastowych prac zabezpieczających. Większość była w złym stanie technicznym. Najwięcej zniszczonych obiektów znajdowało się wówczas w województwach wrocławskim, koszalińskim, szczecińskim, bydgoskim, suwalskim oraz olsztyńskim.³ Wpływ na pogarszający się stan rezydencji oraz ich bezpośredniego otoczenia, miał brak odpowiedniego prawodawstwa regulującego użytkowanie obiektów zabytkowych. Problemu tego nie uwzględniono ani w reformie rolnej z 1944 r., ani później. Natomiast, kiedy majątki ziemskie zostały upaństwowione, dwory i pałace przekazywano często w przypadkowe ręce. Skutkowało to utraceniem możliwości sprawowania jakiegokolwiek nadzoru budowlanego czy konserwatorskiego. Złe administrowanie i postępowanie w myśl zasady, iż „państwowe to znaczy niczyje” było źródłem traktowania zabytków, jak każdego innego budynku mieszkalnego czy magazynu. Obiekty nieużytkowane, które nie były pilnowane i zabezpieczone, znajdowały się w znacznie gorszej sytuacji i szybciej popadały w ruinę. Dlatego tym ważniejsze stało się, możliwie jak najszybsze, ich przejęcie oraz znalezienie nowego właściciela, a tym samym zwiększenie szans na odbudowę zabytków.

¹ Narodowy Instytut Dziedzictwa, www.nid.pl.

² Wcześniej funkcjonująca pod nazwą Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa.

³ Raport z działalności Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa (dalej: AWRSP), Warszawa 1996, s. 5.

ANR przejmowała najczęściej rezydencje powstałe w okresie między XVII w. a dwudziestolecie międzywojennym. Jednak w Zasobie znalazły się również starsze obiekty: XIV-wieczna rycerska warownia w Ciepłowodach (powiat ząbkowicki), jak również XVI-wieczny zamek w Ratnie Dolnym (gmina Radków). Oba obiekty trafiły w prywatne ręce, jednak nie podjęto w nich prac rewitalizacyjnych. Większe nadzieje na odbudowę wiązano z zamkiem w Ratnie Dolnym, gdyż zachowała się w nim bogata, ozdobna kamieniarka – balkony, balustrady, wazony wieńczące, portale i m.in. kartusz herbowy w południowej elewacji, a po wojnie adaptowany był na ośrodek kolonijny.⁴ Jednak w dwa lata po jego wykupieniu (w 1998 r.), w części spłonął.⁵

Na szczególną uwagę, ze względu na wartości zabytkowe i estetyczne, zasługiwał również pałac w Gałowie, którego najstarsze elementy pochodziły z XVI w. Już w latach 90. XX w. jego stan uznany został za zły, a podstawowymi zaleceniami było szybkie zabezpieczenie go przed dalszym niszczeniem, zamknięcie dostępu do budynku oraz pilne zagospodarowanie. Jednak zanim doszło do realizacji tych zamierzeń nieznanymi sprawcami podpalili w kilku miejscach dach i od tego czasu, niegdyś okazała rezydencja, stanowi ruinę.



Rysunek 1. Pałac w Gałowie, stan obecny; źródło: A. Merta-Staszczak

Do 2010 r. na terenie Dolnego Śląska, trwale rozdysponowano 356 obiektów zabytkowych (rezydencji, budynków gospodarczych i inwentarskich wpisanych do rejestru). Najwięcej, znajdowało się na terenie powiatów jaworskiego (30), strzebińskiego (28) i średzkiego (23). Przeważały wśród nich pałace. Stanowiły one odpowiednio 40%, 36%

⁴ Ewa KICA – Barbara NOWAK-OBELINDA, *Ankieta obiektów zabytkowych – zespół zamkowo-parkowy z folwarkiem Ratno Dolne, gmina Radków, województwo walbrzyskie*, Wrocław 1995, s. 3, Archiwum ANR OT Wrocław.

⁵ www.zamkipolskie.pl/ratno.

i 52%. Najbardziej powszechną formą obrotu tymi obiektami była sprzedaż – 81% zostało nabytych przez nowych właścicieli. Najwięcej sprzedanych obiektów zabytkowych odnotowano w 2 połowie lat. 90 XX w. oraz w ostatnim czasie (tab. 2). Wzrost cen nieruchomości oraz niestabilna sytuacja na polskim rynku sprawiały, że między tymi okresami bardziej dogodną formą dla osób interesujących się nabyciem zabytku, była dzierżawa. Do najpóźniej dotyczących sprzedanych obiektów (2011 r.) należał zespół pałacowo-folwarczny w Czerninie Dolnej (gmina Góra) zajmujący teren 6 ha. Obejmował on pałac, rządówkę, spichlerz i park. Plany odbudowy obiektów zakładały przekształcenie ich w dom spokojnej starości. W I półroczu 2011 r. Oddział Terenowy (OT) ANR we Wrocławiu sprzedał również pięć innych obiektów ich wcześniejszym dzierżawcom. Były to: spichlerz i stajnia w Osetnie (gmina Góra), park pałacowy w Wilkowie (gmina Świdnica) oraz park i pałac w Korytowie (gmina Kłodzko). W powiecie wrocławskim sprzedano 16 zabytkowych budynków, a 3 oddano gminie. Najmniej obiektów sprzedano w powiecie wałbrzyskim. Był to spichlerz w Czarnym Borze (sprzedany w 1998 r.) oraz pałac i park w Starych Bogaczowicach (sprzedane w 2003 r.).

Tab. 2. Liczba sprzedanych obiektów zabytkowych na Dolnym Śląsku w latach 1994–2010

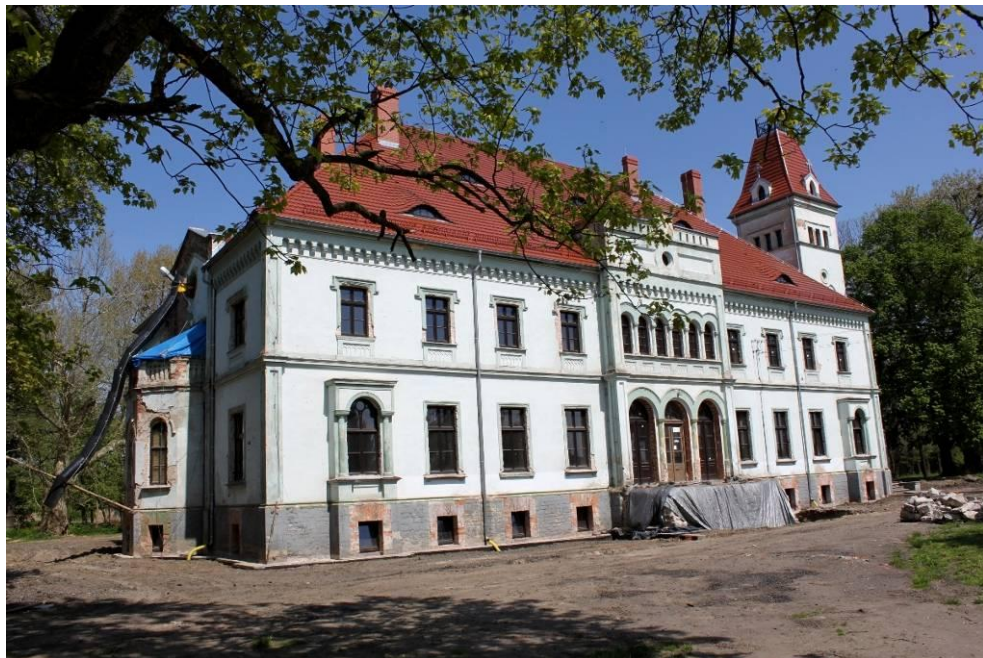
Rok	Liczba sprzedanych zabytków	Rok	Liczba sprzedanych zabytków
1994	12	2003	17
1995	17	2004	13
1996	58	2005	9
1997	33	2006	12
1998	23	2007	11
1999	35	2008	8
2000	16	2009	15
2001	30	2010	23
2002	18	2011	6

Źródło: Materiały ANR dotyczące obiektów rozdysponowanych, Archiwum ANR OT Wrocław

Pomimo zwiększonego zainteresowania zabytkami architektury i dużymi możliwościami ich wykorzystania, jedynie nielicznym przywrócono dawną świetność. Nie istnieje co prawda statystyka dotycząca liczby obiektów poddanych rewitalizacji, ale można ocenić, że jest to ich niewielki procent. Do tej małej grupy zaliczyć można z pewnością zespół w Łomnicy – pałac został wykupiony w 1995 r., a folwark w 2006 r. Kapitałny remont budynków oraz uporządkowanie parku, który do czasu przejścia w prywatne ręce zamienił się w wysypisko śmieci, przywrócił obiektowi dawny wygląd. Dziś mieści się w nim hotel i restauracja. Na terenie pałacu odbywają się kiermasze, targi, wystawy, koncerty oraz inne imprezy okolicznościowe, a założenie pełni funkcję lokalnego centrum kulturalnego.

Innym przykładem może być, wzniesiony przez Henryka von Schönemarckta, XIX-wieczny pałac w Borku Strzelińskim. Pałac trafił w prywatne ręce w 2011 r. i od tego czasu rozpoczął się jego intensywny remont. W pierwszej kolejności podjęto prace mające na

celu oczyszczenie okolic pałacu i parku, rozpoczęto usuwanie wtórnych ścian działowych, odsłanianie zamurowanych otworów okiennych oraz oryginalnych podłóg. Najważniejszym celem dla właścicieli stało się przywrócenie pałacowi pierwotnego wyglądu i dawnej świetności. W pałacu zaplanowano stworzenie centrum konferencyjnego z pokojami gościnnymi na piętrze oraz salą balową.



Rysunek 2. Pałac w Borku Strzelińskim, stan obecny; źródło: A. Merta-Staszczak

Inną formą prawną obrotu Zasobem, było nieodpłatne przekazanie nieruchomości na własność. ANR 17% przejętych obiektów przeznaczyła na rzecz Lasów Państwowych, Kościoła, gmin i ośrodków naukowych. Samorządy terytorialne, dzięki nieodpłatnie uzyskanym gruntom, miały przyczynić się do polepszania warunków życia mieszkańców poprzez rozwój infrastruktury i odpowiednie zagospodarowanie terenu. W ostatnich latach wrocławski oddział ANR, przekazał m.in. dwóm gminom nieruchomości o wartości około 0,5 mln zł. Gminie Żmigród - teren o powierzchni 0,6 ha, na którym znajdował się fragment zespołu pałacowo-parkowego wraz z częścią stawu. W planach gminy uwzględniono rewaloryzację zespołu oraz budowę niezbędnej infrastruktury. W tym samym roku, gminie Stoszowice przekazano nieodpłatnie zespół pałacowo-parkowy z ruinami pałacu, zabytkowym parkiem, stawem i wieżą widokową, o łącznej powierzchni 5,3 ha. Również w tym przypadku przewidziano inwestycje związane ze stworzeniem miejsca na cele rekreacyjne dla okolicznej ludności.

Niezbędnym elementem każdego państwa są fundacje zaspokajające zróżnicowane potrzeby społeczne. Ich skuteczność i zaangażowanie w dużej mierze, zależne są od współpracy z instytucjami państwowymi. Uwzględniając, iż są one niezbędnym czynnikiem kształ-

tującym społeczeństwo, ANR wspierała również tego typu organizacje. W 2010 r. prawie 100 ha gruntów obejmujących zabytkowe założenie parkowe w Bukowcu, otrzymała Fundacja Doliny Pałaców i Ogrodów Kotliny Jeleniogórskiej. Wartość nieruchomości wynosiła 1,5 mln zł. Była to największa nieruchomość przekazana nieodpłatnie w historii Agencji. Jednocześnie Fundacja zakupiła od Agencji dzierżawione dotychczas nieruchomości z zabudowaniami stanowiącymi założenie rezydencjonalne - Pałac Bukowiec. W jego skład weszły trzy działki o łącznej powierzchni 1,4 ha z 200-letnimi zabudowaniami dawnego browaru, stodołą i oborą. Celem Fundacji było odtworzenie, ochrona i przywrócenie do dawnej świetności krajobrazu kulturowego Kotliny Jeleniogórskiej. Rewitalizacja zespołu w Bukowcu miała na celu rekonstrukcję nieistniejącej już herbaciarni oraz opactwa, odbudowę kamiennej wieży widokowej, a także odtworzenie i budowę dróg i promenad spacerowych, fontanny czy oranżerii. W ramach prac przewidziane zostało również stworzenie na terenie założenia m.in. centrum edukacyjno-szkoleniowego z salami dydaktycznymi, Europejskiej Szkoły Zawodów Artystycznych, schroniska młodzieżowego oraz filii wyższych uczelni z Wrocławia, sali bankietowych, koncertowych, teatralnych i konferencyjnych.⁶ Część budynków została również przeznaczona na biura i mieszkania dla pracowników. Na terenie zespołu przewidziano także wykorzystanie w celach rekreacyjnych i turystycznych, szlaków i stawów oraz uatrakcyjnienie terenu budową ptaszarni, bażanciarń czy ogrodów kwiatowych. Odbudowany zespół w Bukowcu mógłby stanowić ważny punkt na mapie regionu. Oprócz tworzenia nowych miejsc pracy, efektem takich działań byłaby szeroko pojęta promocja nowego typu turystyki kulturowej, której najważniejszymi elementami są zabytki, historia i walory krajobrazowe.

Inną organizacją, która uzyskała grunty od ANR była Fundacja Tara. W 2011 r. otrzymała ona położony w Piskorzynie (gmina Wińsko) teren wraz z zespołem pałacowo-folwarcznym, o łącznej powierzchni 32 ha. Zaplanowano stworzenie tam największego schroniska dla koni w Polsce, Europejskiego Centrum zrzeszającego międzynarodowe organizacje działające na rzecz zwierząt, ośrodka hipoterapeutycznego dla dzieci niepełnosprawnych oraz ośrodka edukacji ekologicznej i pro zwierzęcej.

W Zasobie wrocławskiego oddziału ANR znajduje się obecnie m. in. 84 pałace, 48 dworów oraz 4 zamki w Stoszowicach, Wąsoszu, Nieszkowicach i Czerninie. Dwa ostatnie założenia stanowią ruinę. Zamek w Stoszowicach, który w XVI w. był siedzibą starostów i wójtów dziedzicznych Ząbkowic Śląskich oraz warownia w Wąsoszu pochodząca z XIV w. były wielokrotnie przebudowywane i modernizowane, a w dokumentach ANR z lat 90. ich stan oceniono na dobry.

Z 48 dworów, w przypadku prawie połowy zachowała się dokumentacja techniczna z 1995 r. Spośród 22 opisanych obiektów, jedynie 2 znajdowały się wówczas w dobrym stanie. Były to dwory w Borku (gmina Głogów) oraz Siemysławicach (gmina Przeworno). W dokumentacji ANR zalecano zaadaptowanie ich na pensjonaty lub budynki mieszkalne. Po latach nieużytkowania oba ulegały dewastacji i dziś obiekty wymagają znacznych nakładów finansowych na konieczne remonty. Kolejne 5 dworów, których kondycję określono jako dostateczną znajdowało się w Nieszczykach (gmina Rudna), Dankowicach (gmina Żukowice), Starkowie (gmina Kłodzko), Sarbach (gmina Przeworno) oraz Mojęciach (gmina Wołów). W najgorszym stanie były dwory w Wojcieszynie (gmina Pielgrzymka), Idzikowie (Bystrzyca Kłodzka), Ołdrzychowicach (gmina Kłodzko), Rudnicy (gmina Stoszowice) oraz Górzycach (Kąty Wrocławskie).

⁶ Krzysztof KORZEŃ, *Koncepcja rewitalizacji założenia pałacowo-parkowego w Bukowcu*, <http://www.dolinapalacow.pl>.



Rysunek 3. XVII-wieczna rezydencja w Górzycach, stan obecny; źródło: A. Merta-Staszczak

W przypadku 28 opisanych pałaców, 10 znajdowało się w stanie dostatecznym. Natomiast 3 z nich były w nieco lepszej kondycji od pozostałych, ze względu na użytkowanie ich przez lokatorów dokonujących niezbędnych napraw. Zamieszkane były pałace w Ławicy (gmina Kłodzko), Rynarcicach (gmina Rudna) i Białoleścu (gmina Pęcław). Reszta, charakteryzowała się zawilgoconymi i spękanymi murami lub częściowo zawalonymi stropami (np. w Janowicach Dużych w gminie Krotoszyce). W najgorszym stanie pozostawało 11 obiektów. Wszystkie zostały uszkodzone lub zdewastowane. Natomiast niemal w całości unicestwione zostały 3 spośród analizowanych obiektów. Były to założenia w Barcinku (gmina Stara Kamienica), Starych Rochowicach (gmina Bolków) oraz Kromolinie (gmina Żukowice). Pozostały po nich jedynie fragmenty murów i stropów.

Oceniono, że największe szanse na znalezienie nowych właścicieli ma jedynie 11% obiektów znajdujących się w Zasobie wrocławskiego oddziału ANR, z czego większość (83%) stanowią pałace. O większym zainteresowaniu tymi obiektami decydują takie czynniki jak: rozwiązane sprawy reprivatyzacyjne, wysoki potencjał zagospodarowania, walory krajobrazowe oraz, w niektórych przypadkach, lepszy stan techniczny. Na taki oceniono m.in. pałace w Dobrzeniu (gmina Dobroszyce), Zabardowicach (gmina Oława), Turowie (gmina Pęcław), Rzędowie (gmina Oleśnica) oraz dwory w Uciechowie i Jastrzębiej (gmina Dzierżoniów) oraz Redlicach (gmina Ścinawa). Na duże szanse, na trwałe rozdysponowanie, oceniono chociażby pałac w Chmielowie (gmina Kostomłoty). Powstał on na przełomie XVIII i XIX w. Dwupiętrowy obiekt o powierzchni użytkowej 980 m³ znajduje się w pobliżu kompleksu leśnego nad Strzegomką, co podnosi jego walory turystyczne. Do 1995 r. w budynku zachowały się pozostałości po dekoracji sztukatorskiej (m.in. profilowane listwy na sufitach parteru). W dokumentacji zaznaczono, że obiekt powinien pełnić funkcje hotelowe, jednak do dziś jest opuszczony. Obecnie dwór jest przygotowywany do

sprzedaży jego dotychczasowemu dzierżawcy, który jednak nie wyraził konkretnych pomysłów na zagospodarowanie obiektu.



Rysunek 4. Dwór w Chmielowie z przełomu XVIII i XIX w., stan obecny; źródło: A. Merta-Staszczak

Jednym z ciekawszych obiektów pozostających w Zasobie ANR jest pałac w Rząśniku (gmina Świerzawa), którego budowa rozpoczęła się w 1734 r. Projekt pałacu wykonanego przez Marcina Franza Młodszego, powstał na zamówienie Johanna Bernharda.⁷ W 1785 r. miejscowość, a wraz z nią pałac, stała się własnością hrabiego von Roebel. Kolejnymi właścicielami majątku byli: Johann Gottlieb Mülle (koniec XVIII w.), rodzina Voglerów (okres międzywojenny).⁸ Ostatni właściciele przeprowadzili gruntowny remont wnętrza pałacu. W 1945 r. przeznaczono go dla pracowników PGR-u. W maju 1994 r. Gospodarstwo Skarbowe Zasobu Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w Wojcieszowie zwróciło się do Generalnego Konserwatora Zabytków w Warszawie o pozwolenie na skreślenie pałacu z rejestru zabytków i rozbiórkę obiektu. Prośba umotywowana była brakiem zainteresowania i propozycji wykorzystania obiektu oraz brakiem środków pieniężnych na niezbędne remonty.⁹ Podczas analizy stopień zniszczeń oceniono na ponad 90%. Już wtedy w całości zniszczone były wnętrza obiektu (podłogi i posadzki, stolarka), drewniane

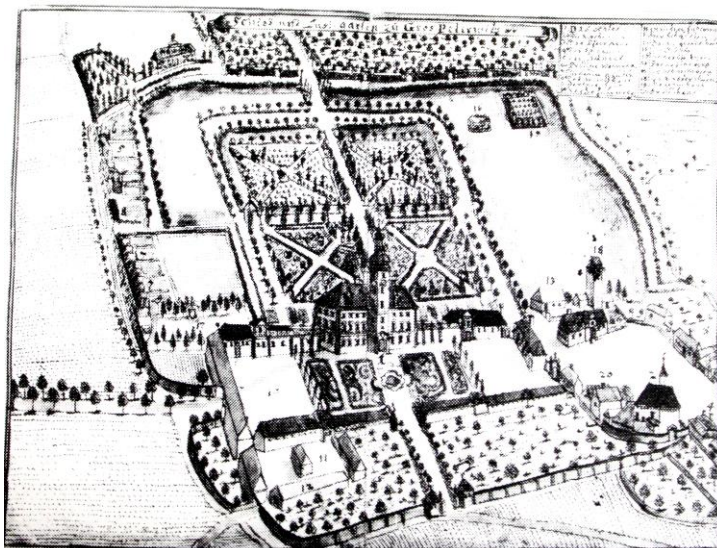
⁷ Bożena MATEJUK, *Studium historyczno-architektoniczne pałacu w Rząśniku*, Wrocław 1977, s. 8, Narodowy Instytut Dziedzictwa Oddział Wrocław.

⁸ TAMŻE.

⁹ Pismo w sprawie pałacu w Rząśniku, s. 1, Archiwum ANR OT Wrocław.

stropy i instalacje. Także więźba dachowa i jego pokrycie oraz elewacja zostały zniszczone w znacznym stopniu.¹⁰ Stan obiektu został oznaczony jako zagrażający bezpieczeństwu. Pałac jednak nie został rozebrany, a do dziś pozostała jego ruina.

W Zasobie pozostaje również 58 zespołów składających się co najmniej kilku obiektów. Jednym z nich jest założenie pałacowo-folwarczne w Piotrowicach (gmina Kostomłoty). Całość składała się z 17 elementów, większość z nich pochodziła z XIX w. Na XVIII w. datowany był nieistniejący już pałac, oranżeria i neogotycka portiernia z bramą wjazdową. W późniejszym czasie wybudowane zostały spichlerz, oficyny, dom leśniczego i rządcy, stajnie, powozownie, a także obory. Całość otoczona była słynnym na cały Dolny Śląsk, parkiem zaprojektowanym przez architekta krajobrazów Petera Josepha Lenné.¹¹ Niegdyś okazały pałac, jeszcze w XIX w. zamieszkiwany przez arystokrację, został rozebrany w latach 70. XX w.



Rysunek 5. Plan Piotrowic z pałacem i parkiem z 1750 r.; źródło: *Schlesische Heimat – Stadt und Kreis Neumarkt*, Hamelin 1985, s. 254

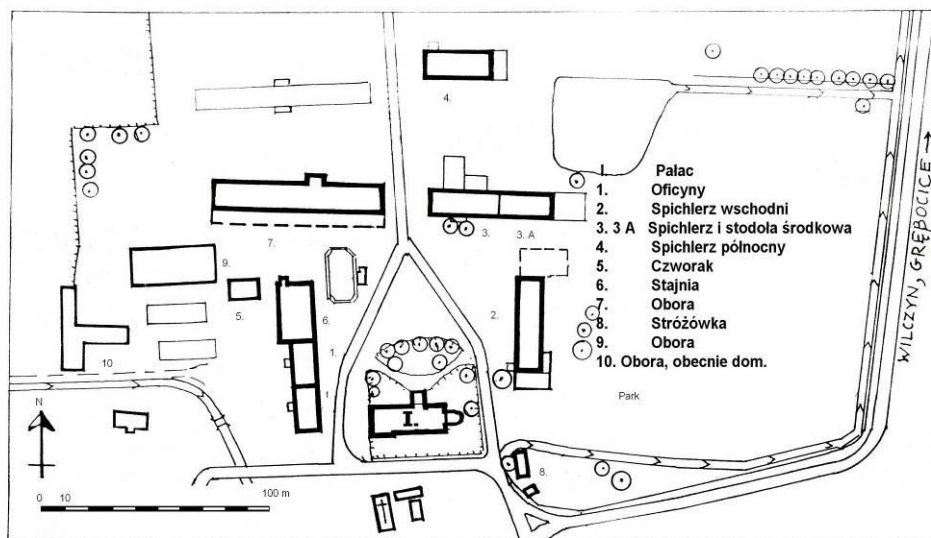
Innym przykładem zespołu pałacowo-parkowego z folwarkiem jest zespół w Świninie (gmina Grębocice). Którego większość elementów należy do Zasobu (pałac, oficyna, spichlerz i park). Pałac powstał w XVIII w., a w latach 20. XX w. został znacznie przebudowany. Natomiast zabudowa folwarczna wzniesiona została w dwóch okresach – ok. 1827 r. oraz ok. 1895 r.¹² W pierwszym wybudowano oficynę południową, spichlerz wschodni, spichlerz i stodołę środkową oraz oborę. Natomiast w drugim, czworak i stajnię. W latach 90. w budynkach prowadzono prace konserwatorskie i remontowe. Do 1995 r. zachowało

¹⁰ R. LISOWSKI – E. KOWALSKI, *Opinia techniczna*, s. 4.

¹¹ *Schlesische Heimat- Stadt und Kreis Neumarkt*, Hamelin 1985, s. 254.

¹² Karol GUTTENMEJER, *Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa*, Warszawa, 1994, Archiwum ANR OT Wrocław.

się część wyposażenia pałacu. Były to m.in. kominek w hallu złożony wtórnie z XVIII-wiecznych elementów, terakota sprzed 1945 r., oryginalne szafy na broń myśliwską czy kuchenny piec.¹³ Należy ono do najciekawszych założeń w regionie i do tej pory jest utrzymywany w dobrym stanie technicznym.



Rysunek 6. Plan zespołu pałacowo-parkowego z folwarkiem w Świninie; źródło: K. Guttenmejer, Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, Warszawa, 1994, s. 1, Archiwum ANR OT Wrocław

Pośród licznych założeń rezydencjonalnych na terenie gminy Grębocice, pałac w Świninie jest jednym z dwóch użytkowanych. Został objęty także ścisłą ochroną konserwatorską – tzw. „strefą A” jako obiekt uznany za szczególnie ważny jako materialne świadectwo historyczne i kulturowe.¹⁴

Ostatecznie, z ponad 2 tys. obiektów przejętych do Zasobu, Agencja Nieruchomości Rolnych w ciągu 11 lat rozdysonowano ponad 70% z nich.¹⁵ Podstawowymi formami była sprzedaż (75%) oraz nieodpłatne przekazanie (15,5%). Reszta (9,5%) została wniesiona do jednoosobowych spółek ANR. Nadal jednak poszukiwane są inne rozwiązania na zagospodarowanie pozostałych. Jednak znalezienie nowych właścicieli oraz zmiany prawne dotyczące zagospodarowania zabytków stanowią bardzo powolny proces. Tymczasem, stan techniczny niezagospodarowanych obiektów stale się pogarsza. Oprócz destrukcyjnych warunków pogodowych, obiekty ulegają degradacji ze względu na brak niezbędnych re-

¹³ Leszek DOBRZYŃIECKI, *Ankieta obiektów zabytkowych – zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem Świnino, gmina Grębocice, województwo łęknickie*, Wrocław, 1995, s. 1, Archiwum ANR OT Wrocław.

¹⁴ Marcin PATERNOGA – Monika ROŻEK, *Program opieki nad zabytkami gminy Grębocice na lata 2007–2011*, Grębocice 2007, s. 30.

¹⁵ Raporty z działalności ANR na lata 1994–2009, Archiwum ANR OT Wrocław.

montów. Część zabytków jest użytkowana tylko w niewielkim stopniu, ale i tak nie są w nich prowadzone nawet bieżące remonty. Jednym z przykładów może być zespół dworsko-folwarczny w Lipie Dolnej (gmina Bolków), gdzie wadliwie wykonana kanalizacja powodowała, że ścieki sanitarne zalewały teren.

Dolny Śląsk charakteryzuje się licznymi zasobami zabytkowymi o znacznej wartości kulturowej. Architektura rezydencjonalna oraz jej zabudowa może odgrywać ważną rolę historyczną, turystyczną i edukacyjną. Dowodami na to są założenia w Łomnicy czy Bukowcu. Większość z założeń, którymi dysponuje ANR Oddział Terenowy Wrocław ma ogromny potencjał i stanowi wyjątkowy przykład architektury. Są to również obiekty o wymiernej wartości gospodarczej jako przyszłościowa lokata kapitału. Jednak słabą stroną jest zły stan techniczny zabytków, co obniża ich atrakcyjność, brak ładu przestrzennego w zagospodarowaniu miejscowości, brak tras systemowych oraz zły system informacji turystycznej.¹⁶ Dodatkowym problemem są również ogromne nakłady finansowe, niezbędne do przywrócenia rezydencjom dawnego wyglądu, niewłaściwie użytkowanie czy brak pomysłów na ich efektywną adaptację do nowych warunków. Lata zaniedbań i pomijania tego problemu, sprawiły, że odbudowa wielu z nich jest już niemożliwa.¹⁷ Degradację budynków po 1991 r. miały ograniczyć działania Agencji Nieruchomości Rolnych. Jej zadaniem było zabezpieczyć mienie Skarbu Państwa, a także chronić nieruchomości niezagospodarowane.¹⁸ Jednak przy kilkuset budynkach na samym Dolnym Śląsku, ich ogrodzenie, zabezpieczenie czy nawet podstawowe remonty są niemal niemożliwe do przeprowadzenia. Dlatego najważniejsze jest ich trwałe rozdysponowanie. Jednakże cały proces hamowany jest przez kilka podstawowych czynników. Należą do nich: brak rozstrzygnięć prawnych względem właścicieli, zastrzeżenia reprivatyzacyjne zgłaszane przez spadkobierców czy brak lokali zastępczych dla byłych pracowników PGR-ów zamieszkujących obiekty zabytkowe. Dodatkowymi elementami często zniechęcającymi potencjalnych kupców były wysokie koszty remontów, znikome walory turystyczne okolicy oraz duże powierzchnie obiektów. Pomimo starań Agencji, ułatwień i obniżek cen, wiele zabytków nadal nie jest użytkowana, a ich stan z roku na rok pogarsza się. Szansą na uratowanie materialnego dziedzictwa Dolnego Śląska jest zintensyfikowanie działań dotyczących jego ochrony, przeciwdziałanie dewastacji oraz wyeksponowanie poszczególnych zabytków i walorów krajobrazu kulturowego dla potrzeb turystyki. Niezbędna jest także edukacja społeczeństwa w tej kwestii oraz zwiększanie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych i turystycznych.

Dr. Adriana Merta-Staszczak

Studium Nauk Humanistycznych Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, Polska

¹⁶ Program Opieki nad Zabytkami Województwa Dolnośląskiego 2007–2011, Wrocław 2006, s. 12.

¹⁷ Romuald Mariusz ŁUCZYŃSKI, *Losy rezydencji dolnośląskich w latach 1945–1991*, Wrocław 2010, s. 367.

¹⁸ Statut Agencji Nieruchomości Rolnych z dn. 1.VII.2003, s. 8, www.anr.gov.pl.

Summary

The residential architecture and its surroundings under the administration of the Agency of agricultural property in Wroclaw in the development of the region Lower Silesia

The historic residential architecture is undoubtedly one of the major advantages of Lower Silesia. Palaces, mansions and castles of Lower Silesia were once an important element in the formation and development of rural areas while providing administrative and cultural centers.

Remodeling resulting from the needs of the owners who gradually came to appreciate more comfort and luxury in their homes rather than security provided by strong walls of castles gave the residences a unique look. Residences were the determinant of wealth and status, and an object of admiration and envy. But the wars and later changing political conditions meant that they are no longer symbols of tradition, history and culture. The previous owners abandoned their settlements, which were not used for many years, or they were taken over by the state. Their transfer under the management of the state farms did not improve the situation. State farm workers needed homes, offices and warehouses first of all. Historic mansions were adjusted to this function, without care about their proper use, protection and preservation in good condition. The result of neglect and lack of responsibility of their owners often was the complete destruction of buildings. In the early 1990s there was a new development opportunity which also gave hope for the rescued relics. Agricultural Property Agency has received a task of acquisition and privatization of historic buildings.

Precious buildings were sold, transferred or given on lease to private persons, companies and municipalities. In this way, the responsibility for historic buildings was transferred to a new person or entity. The effect of that was to revitalize and rebuild some of the residences. With huge outlays of money and work the houses were restored to their former splendor, and they became an important point on tourist maps. Others, adapted for conference centers or for special events organizations, became a place of employment for local people. Both meant the investment of capital, and in time they have also started to generate income. But still most of the palaces, mansions and castles of Lower Silesia are in very poor condition. Others have been only ruins for many years.

A large group of monuments still remains which has a significant aesthetic and scenic value. Their great potential and still good prognosis are the basis for the conservation status of the immense possibilities of their use.

Alena Vitáková

ŽENA VEDLE MUŽE. K MEZILIDSKÝM VZTAHŮM V 1. ČESKO-SLOVENSKÉM ARMÁDNÍM SBORU V SSSR V LETECH 1942–1945

Abstract

The study deals with an interesting topic – the relationships between men and women in the Czechoslovak Army Corps in the USSR during the World War II. The autor pointed different forms of partnership and describes some stories of young women, their pregnancy and marriage. These women were the first soldiers in the uniform of the Czechoslovak Army, so there is no comparison with some others cases of the private life at war.

Keywords: World War II, Czechoslovak Army, women at war, relationships between men and women

V letech druhé světové války se v celé řadě bojujících armád začaly z různých důvodů objevovat i ženy. Jejich přítomnost v tomto ryze mužském společenství byla přijímána různě a mnohdy se smíšenými pocity na straně mužů. Koexistence mužů a žen v armádních tělesech ve válečných letech s sebou také nutně přinášelo vytváření různých forem vztahů – od přátelských až po milostné. Tato studie si klade za cíl nastínit a přiblížit vztahy mezi muži a ženami v řadách 1. čs. arm. sboru v SSSR s drobným úvodním exkurzem do reálií Rudé armády, jakožto „mateřského“ vojska, v jehož řadách se čs. armáda v SSSR formovala.

K vnímání žen v Rudé armádě

Vnímání ženy-vojákyne v Rudé armádě tehdejší patriarchální a konzervativní společnosti bylo minimálně rozporuplným vzhledem k té skutečnosti, že se ženy pohybovaly v mužské společnosti vojáků, která byla odjakživa spjata s uvolněnými mravy a lehkými ženami. Jistý nejmenovaný veterán RA se mi v rozhovoru svěřil, že v centru jednoho osvobozeného jihomoravského města potkal rudoarmějku, která měla na prsou Zlatou hvězdu Hrdiny SSSR. Dodal, že si prý z ní dělali legraci a smáli se, protože se ptali sami sebe „za co to asi dostala“. Předpojatost vůči ženám-vojákům a neuznávání jejich skutečných zásluh se projevovala pohrdlivými poznámkami a přirovnáváním k prostitutkám. Samozřejmě, celá řada důstojníků si našla „bojovou družku“ a tyto dívky se pak na rozdíl od svého milence staly mnohdy terčem opovržení a posměchu. Těmto bojovým družkám se říkalo PPŽ (pepežetka – pochodno-polevaja žena), přičemž toto označení připomínalo nápadně samopal PPŠ. Válečný korespondent RA Vasilij Grossmann si všiml tohoto pohrdlivého hodnocení ve vnímání frontových spolubojovnic, s čímž se svěřuje svému deníku: „...*Kde je generál? - Chrápe se svou kurvou...A tyto dívky kdysi toužily býtí Táňou, Zojou Kosmoděmjanskou...Čí je tohle pepežetka? – Člena vojenské rady...Přitom ale všude okolo nich desetitisíce děvčat ve vojenských stejnokrojích tvrdě a důstojně pracují.*“¹ Sám si byl tedy dobře vědom, že jejich přítomnost v řadách armády mnohdy nebyla motivována touhou najít si

¹ Anthony BEEVOR – Luba VINOGRADOVA, *Spisovatel ve válce. Vasilij Grossmann s Rudou armádou 1941 až 1945*, Praha 2007, s. 122–123.

důstojníka, ale upřímnou snahou pomoci při společném úsilí za vyhnání okupantů. Samozřejmě že poměr s důstojníkem měl výhody po mnoha směrech, muž se snažil své milé usnadnit nepohodlný frontový život skrze lepší stravu, oblečení, apod.² Ale také je třeba mít na paměti, že mladá děvčata mnohdy neměla na výběr a prakticky byla donucena stát se milenkami důstojníků.³ Není pochyb, že mnohé ženy svým mužským kolegům odlehčovaly od jejich sexuálních potřeb. Přestože i ženy v Rudé armádě měly své tělesné potřeby, jejich ukojení bylo díky patriarchálnímu modelu společnosti považováno za nemístné. Z fronty si pak většinou všechny odnášely ne příliš lichotivou nálepku armádní kurtizány, což byl důvod, proč mnohdy veteránky po válce svou přítomnost na frontě tajily. I přesto, že se mnohé ženy jistě chovaly mravně, obávaly se opovržení i přesto, že si jich spousta odnášela nejen četná vyznamenání, ale i těžká zranění a zdravotní problémy na celý život.⁴ Nelze však jednoznačně tvrdit, že ženy byly paušálně na frontě považovány za hetéry. Na druhé straně byly vztahy mezi ženami a muži dle vzpomínek mnoha veteránek velmi korektní. Veteránky shodně uvádějí, že pokud se je někdo pokusil obtěžovat, byl okamžitě převelen, či dokonce zastřelen (!). Dívka byla ve většině případů pýchou jednotky a mužstvo se k ní také chovalo velice pěkně. Také počáteční skepse mužů se rychle změnila v obdiv k tomu „co všechno žena vydrží“. Snajperka N. Lobkovskaja vzpomíná na obětavé spolubojovníky následovně: „*Vojáci nám pomáhali vykopat zemljanky, vybudovat a opevnit místo pro snajpera a ochotně nám pomáhali odhalovat nepřátelské síly a kulometná hnízda. Mnohdy smrtelně riskovali, aby na sebe obrátili nepřátelskou palbu. Ochraňovali nás a kryli kulometnou palbou, když jsme byli na akci v místě nikoho[...]*“⁵

Též válečný korespondent Vasilij Grossmann se na dalších stránkách svého deníku věnuje té druhé stránce ve vnímání sovětských žen v uniformě. Přináší nám svědectví o hluboké úctě a respektu, kterého se dostávalo zvláště zdravotnicím a sběračkám raněných v první linii: „...*Návrat dvakrát zraněné Zoji Kalganovové. Divizní komisař řekl: Vítejte, děvče moje drahé...Naše dívky s termosy nám přinášejí snídaní. Vojáci o nich mluví s velkou láskou. Pro sebe si ani nevykopalý zákopy.*“⁶

Mnohé dívky si také mezi svými frontovými kamarády našly své životní partnery. Např. Eva Laptěva si svého prvního i druhého manžela našla mezi bývalými Rudoarmějci⁷ a Hilda Veselá se po svém přestupu do čs. jednotky provdala za příslušníka 1. čs. arm. sboru Františka Veselého, který byl těžce raněn v bojích u Sokolova.⁸ Názory na ženu-vojáky jsou, jak sami dobře vidíme, velmi rozporuplné; na jednu stranu jsou v nich spatřovány avanturistky lehkých mravů, na druhou stranu jsou tyto ženy státem glorifikovány

² Na jižní Moravě je známý případ generála Kozyra, který byl kvůli nedorozumění a chybné navigaci zastřelen v Němci obsazeném Rajhradu spolu se svou „přítelkyní“, zdravotnicí Kutkovovou. Oba byli pohřbeni s poctami, jen zákonitá paní Kozyrová byla zásadně proti tomu, aby vedle jejího manžela byla pohřbena milenkou. Více: Vojtěch ŽAMPACH, *Tragédie generála Kozyra*, in: Vlastivědný sborník Jižní Morava 8, 1972, s. 117–122.

³ Na ne zcela galantní jednání sovětských důstojníků vzpomíná ve svém deníku i Jiřina Kopoldová: „*30. prosince 1944. Večera večírek a posezení s ruskými důstojníky...Dobrá společnost, všichni tři zajímaví a vtipní lidé, ale – pokud jste o vztah k ženám – s válečnou psychologii. A na tu já nepřistupuji – snad jsem hloupý blázníček, ale nechci si kazit v této osklivé válce své hezké představy.*“; Jiřina KOPOLDOVÁ, *Deníček spojařky*, (rukopis), s. 50.

⁴ Z rozhovoru s Věrou Tichou ze dne 4. 2. 2007.

⁵ N. A. LOBKOVSKAJA, *My streljali kak by po mišenjam, znaja, što eto vrag...*, Voenno-istoričeskij žurnal 11, 2001, s. 33.

⁶ Anthony BEEVOR – Luba VINOGRADOVA, *Spisovatel ve válce. Vasilij Grossmann s Rudou armádou 1941–1945*, Praha 2007, s. 172–174.

⁷ Z rozhovoru s Evou Laptěva ze dne 20. 8. 2008.

⁸ Z rozhovoru se zdravotnicí Hildou Veselou-Klauovou ze dne 30. 10. 2008, dále: Miroslav BROŽ, *Hrdinové od Sokolova*, Praha 2006, s. 368.

a jejich účast na frontových bojích je velmi ceněna a oslavována. Skutečností však zůstává, že na vítězství Rudé armády na východní frontě má významný podíl i těch cca 800 000–1 000 000 zmobilizovaných sovětských občanek, které se zapojily do válečného úsilí.⁹

Přítomnost žen v čs. armádě v SSSR

Založení čs. zahr. voj. jednotky v SSSR v rámci Rudé armády na podzim roku 1941 a její následné vytváření s sebou v prvních měsících roku 1942 přineslo pro české poměry nevídaný fenomén. Do armády se začaly hlásit ženy – čs. státní příslušnice a ženy z krajanských rodin, které o přijetí velice stály. Po četných peripetiích a přijetí celé řady provizorních opatření ženy byly dočasně (tj. po dobu války) aktivovány pro službu v armádě a také jim byly propůjčovány vojenské hodnosti.¹⁰ Odpověď na otázku, zdali bylo jejich postavení od samého počátku stejné, jako postavení mužů, není snadné nalézt. Příslušnice čs. jednotky v SSSR byly prvními ženami v čs. armádě a jejich postavení v této jednotce bylo pochopitelně od samých počátků provizorní a nejasné, přičemž postupem času a vývojem událostí na frontě „bylo nalézáno“. Pokud si však položíme jasně formulovanou otázku, zdali byla jejich pozice stejná, bohužel nemůžeme dát jasnou a jednoznačnou odpověď. Pozice byla a nebyla stejná. Ženy na jednu stranu byly od samých počátků regulérně odváděny a prezentovány u čs. jednotky jako vojín-žena a musely projít všemi nezbytnými kurzy jako muži, protože pravidla výcviku byla pro všechny (alespoň v počátku) stejná. Avšak ženám nebylo umožněno stát se vojákem-pěšákem, o čemž svědčí i klasifikace těch nejzdatnějších při odvodu: „A – schopna k pomocným službám v poli.“¹¹ Mohly se stát zdravotnicemi, spojářkami, protiletadlovými dělostřelkyněmi, skladnicemi, pradelkami, a podobně, ale tíhu vlastních bojů na svých bedrech nést neměly. Velkou výjimku tvořily dvě ženy, které absolvovaly kurz pro snajpery v Buzuluku a v této funkci také odjely na frontu do bojů u Sokolova.¹² Do bojů s puškou v ruce nakonec zasáhla jen jedna z nich – svob. Marie Ljalková – a její účast ve slavném protiútoky 2. roty na obec Sokolovo přes zamrzlou řeku Mžu již do jisté míry zlidověla.¹³ Další žena, která tvořila světlou výjimku, byla Helena Petrasová, která byla zařazena k tankovému pluku, k motorizovanému praporu samopalníků jako samopalnice.¹⁴

Ženy tvořily již od počátků podstatnou část jednotky a bylo jasné, že vztahy mezi nimi a muži nezůstanou na neutrální rovině. Muži zpočátku ženy přijímali dosti rozpačitě, ko-

⁹ *War and Gender. How gender shapes the war system and Vice versa* (dále jen *War and Gender*), Cambridge 2001, s. 64–65, dále: A. A. BUDKO – G. A. GRIBOVSKAJA, *Ženščina-voin, ženščina-žertva*, Voenno-istoričeskij žurnal 3, 2004, s. 13.

¹⁰ Praporeční rozkaz č. 41 ze dne 18. 2. 1942 ženám přiznává hodnost vojína. Vojenský ústřední archiv (dále VÚA) Praha, SSSR-II, ČSVJ v SSSR-prapor, kart.4, inv. č. 41, sign. 15/5. Ženám byla nadále od 1. května 1944 výnosy londýnské exilové vlády propůjčována důstojnická hodnost. VÚA, SSSR-VII, 3. čs. sam. brigáda velitelství – sborníky důvěrných výnosů a nařízení MNO, kart. 6, číslo 10, ročník 1944. Dále: Dekret ze dne 15. května 1944, kterým se ženám oficiálně povoloval vstup do armády po dobu války. *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Brno 2002, s. 25.

¹¹ VÚA Praha, kartotéka příslušníků 1. čs. arm. sboru v SSSR, karta Anny Bismákové, Malvíny Friedmannové, Haliny Holbové, apod.

¹² Jednalo se o Valentinu Biněvskou a Marii Ljalkovou. Kurz snajperů, ve kterém figurovaly, trval od 11. 11. 1942 do 3. 12. 1942. VÚA, SSSR-II, inv. č. 13, sign. 7/1, kart. 2 – čs. jednotka v SSSR – 1. sam. prapor, Válečný deník-Buzuluk 12. 12. 1941–11. 12. 1943.

¹³ Životopis Marie Ljalkové např. v.: <http://www.zeny-bojujici.cz/medailonky/82>.

¹⁴ Medailonek Heleny Peškové-Petrasové sepsaný Zou Klusákovou-Svobodovou pro stránky www.zeny-bojujici.cz.

neckonců v prvorepublikové armádě neměly místo.¹⁵ Žena – to měl být ten klidový element, který se již po staletí staral o teplo rodinného krbu, vychovával děti a vytvářel atmosféru poklidného domova. Uniforma a válčení je mužská doména, zbraň nepatří ženě do ruky – takový byl převládající model předmnichovské společnosti. Proto byly také počátky soužití v Buzuluku trochu rozpačité. Ovšem průběh výcviku jednotlivce i speciální kurzy začaly postupně mihnout mužů o „děvčatech“ měnit. Zpočátku na ně byly kladeny stejné nároky jako na muže, to se však v průběhu války změnilo. S početným nárůstem příslušníků jednotky byly stahovány z prvních linií a také nároky na ně již nebyly tak vysoké. Ovšem těch 38 žen, které odjely na frontu počátkem roku 1943, ještě žádné úlevy neměly a musely se prokázat stejnou zdatností jako muži. Proto také veteráni a veteránky na ta „*první děvčata*“ vzpomínají s úctou a respektem. I během dalších bojů na Ukrajině, v Polsku, na Slovensku a v Čechách se ženy maximálně osvědčily, o čemž svědčí nejen obdivné vzpomínky vojáků, ale též četná vyznamenání žen, která obdržely za hrdinské činy, perfektní plnění rozkazů a za příkladnou odvahu.¹⁶ Gen. Vilém Sacher vzpomíná na přítomnost čs. žen s úctou a obdivem: „*Především jich s námi nebojovalo tak málo. Ve sboru se číslilo okolo 700 vojínek, což představovalo slušnou posilu. A nebyly to žádné vojandy, jak se někdy soudí. Zastávaly místa mužů, a co se týče odvahy i svědomitosti, někdy je dokonce převyšovaly.*“¹⁷ Dívky od samých začátků působily též jako velká morální podpora. Svou houževnatostí a výdrží nejen udivovaly, ale také celou řadu mužů dokázaly zahanbit. Generál Oldřich Kvapil dodnes vzpomíná na namáhavý pochod na pozice k Sokolovu: „*Tam, kde mnohdy nemohly únavu přemoci domluvy velitelů, pomáhalo často několik slov děvčete-vojáka. Tam, kde síly velitelů nestačily k pomoci nejvíce unaveným, pomohla děvčata. Nebylo zvláštností vidět drobnou dívčí postavu ověšenou puškami a vedle pochodující rozložitě postavy vojáků-mužů beze zbraní. Když starý Rawek, vojn u první čety, měl střídát směnu u volokuše, věděla to celá rota. 'Němogem, němogem', začal Rawek. Pak se k němu přitočila drobná postava se zdravotnickou brašnou na rameni. 'Chudáčku, jste jistě nemocný, já to vezmu za Vás!' Tu přestal Rawek se svým 'němogem paně desátniku.' Vzal popruhy volokuše a zabral.*“¹⁸

Veteráni vzpomínají s obdivem a úctou na prvních 38 „Sokolovaček“, které ovazovaly raněné přímo v hořícím Sokolovu a pak pod palbou odtahovali ze zamrzlé řeky Mža ty, kteří byli raněni a nebyli schopni se sami dostat k lazaretu. Za všechny jmenujme vzpomínku radisty Pavla Fialy, který byl raněn do ramene: „*Chci zvednout ruku, ale nemohu, cítím, že krvácím. První pomoc přímo na bojišti, těsně za bojujícími vojáky mi poskytla naše odvážná sanitářka Markéta Olšanová. V tom hluku na mě křikla, abych zvedl ruku. Ale nešlo to. Souhlasil jsem proto s odřezáním rukávu, Markéta mi rychle obvázala rameno, natáhla mokré rukáv od vatovaného kabátu a poslala mě na obvaziště...*“¹⁹

V prvních bojích u Sokolova byly ženy spolu s muži v první linii jako sanitářky, kuchařky, spojačky a snajperky. I zde dokázala jejich přítomnost muže uklidňovat. Návrh na vyznamenání pro devatenáctiletou Filomenu Tobiášovou nám říká následující: „*8. 3. po celou*

¹⁵ První branný zákon z roku 1920, který byl novelizován v letech 1927, 1932, 1933, 1934 a 1937, počítá pouze s brannou povinností pro muže, in: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, ročník 1920. Praha 1921, s. 469–478.

¹⁶ Např. v seznamu vyznamenaných od Kyjeva po Žaškov bychom našli celkem 15 čs. žen: VÚA Praha, 3. čs. sam. brigáda velitelství – sborníky důvěrných výnosů a nařízení MNO, kart. 6, ročník 1944, číslo 14.

¹⁷ Vilém SACHER, *Pod rozstříleným praporem*, Praha 1990, s. 237.

¹⁸ Z rozhovoru s gen. Oldřichem Kvapilem ze dne 7. 10. 2005.

¹⁹ Karel RICHTER, *Přes krvavé řeky. Čs. východní odboj bez cenzury a legend*, Praha 2003, s. 36–37.

dobu v prvním sledu, statečným chováním dobře působila na mužstvo, do poslední chvílky působila na místě.“²⁰

V bojích u Kyjeva děvčata z protiletadlové baterie dokázala svým duchapřítomným namířením svých „zenitek“ proti německé pěchotě odvrátit nepřátelský útok. O vzorném chování zdravotnic z bojů u Kyjeva hovoří celá řada návrhů na vyznamenání: „*Ošetřovatelka svob. Anastázie Kurinová při útoku na Kyjev poskytovala v prudce ostřelovaném úseku každou pomoc raněným. V nepřátelské palbě se iniciativně přemísťovala k raněným. Svoji odvahou stala se příkladem pro ostatní mužstvo.*“ Táž zdravotnice byla jmenována ještě na jedno vyznamenání: „*Dne 1. 2. 1944 v bojích o Bílou Cerkev organizovala sběrnou raněných a poskytovala jim všemožnou pomoc. Přesto, že byla sama raněná, odmítla odejít na obvažiště a v palbě ošetřila více jak 40 raněných.*“²¹

V bojích na Dukle se ženská podpůrná síla projevila v nejvyšší možné míře a potřebnosti; v dukelském průsmyku, kde byli čs. vojáci doslova v německé pasti a kde měl 1. čs. arm. sbor nebývalé ztráty, byla pomoc sanitářek, sběraček raněných a chirurgických sester obzvlášť potřeba. Zdravotnice vypovídají, že odtahovaly raněné pod palbou, i když jim hrozilo velké nebezpečí. Všechny shodně tvrdí, že tam nemohly ty raněné muže nechat ležet, protože by to mělo zkázonosný dopad na morálku. Všichni museli vidět, že kdyby se jim něco stalo, tak je z bojiště odtáhnou, ošetří a dopraví k lékaři. Proto tam nemohly nechat ani jednoho.²² Např. zdravotnice Gréta Šmoladasová-Goldmannová, která byla po Sokolovu přeškolená na spojačku, musela v Machnowce také ošetřovat. Raněných bylo tolik, že docházel obvazový materiál a Goldmannová musela dokonce stáhnout obvaz z jednoho dříve ovázaného raněného, který mezitím zemřel.²³ Ošetřovat musely i ženy, které nebyly zdravotnicemi, jak píše ve svém deníčku spojačka Jiřina Kopoldová-Švermová.²⁴

Některé aspekty vztahů mezi muži a ženami

Avšak co bylo velmi charakteristické pro mezilidské vztahy v čs. armádě – na ženy byly kladeny velké nároky, co se týče morálky. Tento fakt byl pochopitelně podmíněn jednou výraznou skutečností. Jednalo se především o stereotypní křesťanská kritéria, která jsou (nejen) v naší společnosti silně zakořeněná, jako byl např. důraz na poctivost a cudnost u žen.²⁵ Dívky, které vybočovaly z této škatulky, byly pochopitelně haněny, pomlouvány a bylo na ně nahlíženo s despektem. Toto stereotypní nahlížení a nároky na cudné chování žen (nikoli v takové míře u mužů) se projevuje i v běžném armádním životě, což nám zprostředkovávají hlášení a rozkazy:

²⁰ VÚA Praha, SSSR-II, ČSVJ v SSSR–I. prapor, kart. 3, inv. č. 28, sign. 12/8, Návrhy na vyznamenání za Sokolovo a doklady k návrhům (nestr.), návrh na vyznamenání pro Filomenu Tobiášovou.

²¹ VÚA Praha, 3. čs. sam. brigáda velitelství – sborníky důvěrných výnosů a nařízení MNO, kart. 6, ročník 1944, číslo 14, vyznamenání svob. Kurinové Anastázie.

²² Nafilmované rozhovory s veterány pro pořad *Dukla krev a mýtus*, pracovní verze. Zapůjčeno dr. Janem Břečkou z MZM Brno.

²³ Josef KUBOVÝ – Václav LANGER, *Medailonky statečných příslušníků Československého zahraničního vojska, partyzánů, pomocníků partyzánů, zpravodajců, politických vězňů a domácího odboje 1939–1945*, Fulnek 2010, s. 86.

²⁴ J. KOPOLDOVÁ, *Deníček spojačky* (rukopis), Zápis zde dne 9. 9. 1944: Zápis zde dne 9. 9. 1944: „*Machnuwka! Dnešní den jsme měly s Máničkou (Pišlovou-pozn. aut.) veliké štěstí. Už za světla nás nahnali všechny – dělostřelectvo, pěchotu a částečně i 3. brigádu okolo jedné vesnice. Němci na nás dobře viděli a začali sázet miny. Jedna spadla do baráku, kde jsme si s Máničkou vařily brambory. Vyběhly jsme ven a sotva jsme se přikrčily ke stěně stodoly, přišla druhá a třetí. Plno raněných. Převázovaly jsme, pokud nám stačily obvazy...*“

²⁵ Např. Jack GOODY, *Proměny rodiny v evropské historii*, Praha 2006, s. 50.

„Zpravodajské hlášení za měsíc červen 1944 (...) Jaký je poměr žen k mužstvu a důstojníkům? Jsou případy okázalých styků důstojníků s ženami, a jaké? A je s tím spojena úleva ve výcviku? Morálka: jmenovitě uvést onu ženu, která vrhá svým způsobem života špatný stín na jiné čs. ženy. U těchto je nutno všimnout si vzájemného poměru mezi manželkami důstojníků, rotmistry a mužstva a vzájemného poměru vdaných a svobodných žen.“²⁶

Určité zmínky o „bujném“ chování čs. vojáků – mužů bychom našli v rozkazech a hlášeních také, avšak pouze ve spojitosti se skutečností, že domorodé ženy a prostitutky je mohou nakazit pohlavní chorobou, což by pro ně mělo především zdravotní následky. Nejedná se tedy o morální apel, ale o lékařské nařízení. Z toho však přesto nemůžeme odvozovat, že by se muži mohli chovat, jak se jim zlíbilo. Neustále jim bylo kladeno na srdce, aby se chovali příkladně k civilnímu obyvatelstvu.²⁷ Po takovémto obvinění byli vojáci ihned předáváni polnímu soudu a tresty byly exemplárně přísné.²⁸ Karel Richter uvádí, že za znásilnění čs. vojákovi hrozil trest smrti,²⁹ po zřízení trestanecké roty byli usvědčení násilníci odesíláni do jejích řad, aby tak „smyli svou hanbu krví.“³⁰ Jakékoli násilné chování mužů vůči ženám bylo tedy odsuzováno a byla zde patrná snaha o exemplární potrestání viníků.

Muži měli pochopitelně své potřeby, které musely být nějakým způsobem uspokojeny. Snahy čs. vojáků získat si přízeň domorodých žen a čs. vojáků komentuje syrově a bez obalu Vilém Sacher: „Zákaz styku s místním obyvatelstvem zůstal na papíře. Tma kryla vojáky i před pozorností dotěrných hlídek. Chtivýma očima hltali vesnické ženy, i ty starší. Moc kohoutů a málo slepic. Jen několika se poštěstilo. Stačil kus chleba. Na všechny se dostat nemohlo. A na spolubojovnice v uniformě si vojáci netroufali. Dívali se na ně jinak než Rusové, nebo Angličané. Tam byl vzájemný vztah přirozenější a nezastřenější. Naše ženy na přechodné známosti nebyly. Samozřejmě, že ne všechny, a několik známostí skončilo i sňatkem, bylo jich však málo.“³¹ Pletky s domorodými ženami nezůstaly vždy bez následků; muži se mnohdy nakazili pohlavními chorobami (hlavně kapavkou),³² či po sobě zanechávali „dárečky“ v podobě potomků.

Stejně jako v jiné společnosti, i v té armádní kolovaly klepy a narážky na děvčata, která byla „lehčích mravů“ a která často „koketovala s muži“. Samozřejmě také nemůžeme tvrdit, že všechna děvčata byla hodná a ctnostná. Ženy v čs. jednotce představovaly jednoduše průměrný vzorek československé společnosti se všemi svými klady a zápory. Armáda tedy nebyla žádnou výjimkou, nedocházelo k ničemu, co by vybočovalo ze standardních situací. Armáda je uzavřeným prostorem, kde jsou lidé nuceni žít pospolu, stala se tedy vlastní uzavřenou společností s vlastní hierarchizací a vlastními sociálními vazbami. Je tedy přiro-

²⁶ VÚA Praha, SSSR-VII – 3. sam. brigáda, zdravotní prapor, kart. 54, Zpravodajské rozkazy, inv. č. 623, sign. 20/2/1.

²⁷ Např. Denní rozkaz zdravotního praporu 3. brigády č. 21 z 12. 5. 1945 ještě po ukončení bojů nabádá vojáky, aby se chovali příkladně k civilnímu obyvatelstvu. VÚA Praha, SSSR-VII – 3. sam. brigáda, zdravotní prapor, kart. 54 inv. č. 630, sign. 20/4/1, denní rozkazy od 12. 5. do 23. 7. 1945.

²⁸ VÚA Praha, SSSR V – 1. čs. sam. brig. V SSSR, kart. 80, inv. č. 54, zdravotní prapor- praporeční rozkazy, praporeční rozkaz č. 8 z 12. 5.

²⁹ Richter v životopisném románu Antonína Sochora uvádí případ samopalníka Petra, který byl po problémech s dodržováním kázně a po dokázaném znásilnění zastřelen. Karel RICHTER – Vlastimil KOŽNAR, *Nepřítel na dosah*, Praha 1985, s. 292–293.

³⁰ Zápis z válečného deníku zdravotního praporu 1. brigády nám říká následující: Dne 8. 2. 1944. Četař Šott poslán do trestanecké roty, protože se opil a chtěl znásilnit civilní ženu. VÚA Praha, SSSR V-1.čs. sam. brig. v SSSR, kart. 80, inv. č. 1521, Válečný deník zdravotního praporu 2. 10. 1943–14. 1. 1945, zápis z 8. 2. 1944.

³¹ Vilém SACHER, *Na počátku stála smrt*, Praha 2009, s. 22.

³² VÚA Praha, SSSR V – 1. čs. sam. brigáda v SSSR, kart. 81, Zdravotní prapor, inv. č. 1532, zdravotní záležitosti, medicínská hlášení 1944–1945.

zené, že se v této společnosti (byť v nestandardních podmínkách válečného konfliktu) lidé opačného pohlaví k sobě chovali v zásadě přirozeně – tedy že v rámci určitých pravidel vznikala přátelství, nepřátelství, lásky, manželství, party kamarádů a kamarádek. O tom, že čs. arm. sbor byl jednou velkou společností, nás zpravují i jeho příslušnice: „*Všichni jsme žili jako jedna rodina. Báli jsme se jeden o druhého, jako v rodině.*“³³ Od samých počátků jejich přítomnosti v jednotce se velitelé k ženám snažili přistupovat rovnocenně. Bydlely v kasárnách (neplatilo pro ženy důstojníků), stravovaly se s muži, nosily stejnou uniformu, měly stejný program.³⁴ Výcvik probíhal zpočátku pro ženy odděleně (tzv. babská skupina), kde se ženy učily základním povelům, armádní řád a výcvik jednotlivce, speciální armádní výcvik již probíhal společně s muži.³⁵ Veteránky shodně uvádějí, že muži byli zpočátku z jejich přítomnosti v jednotce nesví, nebyli prý připraveni na ženy-vojáky. Věra Tichá ve své knize vzpomíná na jednoho instruktora, který se k nim choval zpočátku hrubě a občas mu uklouzla i vulgární nadávka.³⁶ Avšak dle svědectví většiny veteránek se muži k ženám chovali velmi slušně a korektně. „*Muži byli bezvadní, nemůžu říci jediné křivé slovo,*“ vzpomíná Emilie Bečková-Pecová.³⁷ „*Kluci se chovali báječně, nikdo si k nám nic nedovolil, vztahy byly vřelé a kamarádké,*“ vzpomíná Marie Kvapilová-Pišlová.³⁸ „*V československé armádě se muži chovali skvěle, byli velmi galantní a kultivovaní. V Rudé armádě byli vojáci hrubšího zrna a i Ukrajinci v čs. jednotce byli trochu obhroublí,*“ vzpomíná na službu v Rudé a československé armádě Věra Tichá a její slova potvrzuje jiná veteránka sovětské a čs. armády Hilda Veselá-Klauová: „*Ruští vojáci to na nás zkoušeli, ale my jsme se nedaly a udaly jsme je velitelům, když nás obtěžovali.*“³⁹ Z Rusů měly některé dívky opravdu strach a také se snažily jim vyhýbat: „*Na Dukle jsme si našly spaní s Irenkou Malínskou, ale našli nás tam ruští oficiři a hned si nás začali nahánět. Radši jsme šly spát na ošetřovnu, protože ti Rusové nás pak ještě hledali.*“⁴⁰

Muži v čs. jednotce dívky časem začali brát jako rovnocenné partnerky, což bylo dáno hlavně tím, že do Sokolova na ně byly kladeny stejné požadavky jako na muže. Během prvních bojů si získaly jejich respekt a úctu. Proto existovaly i velice vřelé kamarádké vztahy, které taky kamarádky zůstaly. Dívky si velmi často našly známost a s ostatními muži setrvaly v kamarádkém stavu. Rusínka Eva Kočanová, roz. Markovičová vypovídá: „*Se všemi kluky u protiletadlové baterie jsme byly kamarádky. Já jsem chodila se samopalníkem Michalem Kočanem a ani mě nenapadlo si tam s někým začít. To on by si mě pak Michal nevezal!*“⁴¹

Utvářela se velice pevná frontová přátelství, vznikaly skupinky-party kamarádů, kde byste našli ženy i muže dohromady. Vznikaly různorodé party, kde přátelství kráčelo napříč vyznáním, politickým přesvědčením a národností. Většinou však vznikaly party lidí, kteří si byli nějakým způsobem blízcí, a spojoval je nějaký společný činitel – např. politické přesvědčení, národnost, náboženské vyznání, původ ze společné vesnice, apod. Navazovala se nová, neobyčejná kamarádství mezi muži a ženami, která vydržela i po válce. Dodnes se

³³ Z rozhovoru s Marií Kvapilovou ze dne 7. 10. 2005 a Marií Lastoveckou ze dne 13. 12. 2007.

³⁴ VÚA Praha, SSSR-II, Čs. jednotka v SSSR- 1. sam. prapor, inv. č. 40, sign. 15/4, kart. 4, Praporeční rozkaz č. 36 ze dne 12. 2. 1942.

³⁵ VÚA Praha, SSSR-II, Čs. jednotka v SSSR-1. sam. prapor, inv. č. 67 sign. 28/9, Pokyny a pomůcky pro školy a kurzy u 1. praporu, Osnova výcviku žen v čs. voj. jednotce v SSSR.

³⁶ Věra TICHÁ, *Po boku mužů*, Praha 1966, s. 27.

³⁷ Z rozhovoru s Emilií Bečkovou-Pecovou ze dne 13. 11. 2009.

³⁸ Z rozhovoru s Marií Kvapilovou-Pišlovou ze dne 7. 10. 2005.

³⁹ Z rozhovoru s Věrou Tichou ze dne 4. 2. 2007 a Hildou Veselou-Klauovou ze dne 30. 10. 2008.

⁴⁰ Z rozhovoru s Vlastou Vyhánkovou-Pavlánovou ze dne 28. 8. 2008.

⁴¹ Z rozhovoru s Evou Kočanou-Markovičovou ze dne 8. 4. 2006.

účastníci bojů scházejí, jejich přátelství jsou velice zvláštní a vřelá. Jeden je pro druhého jako člen rodiny, společně prožité události jsou silným pojítkem.

Milostné vztahy

Kromě přátelských vztahů začaly také vznikat milostné vztahy, což je ve smíšené mužsko-ženské společnosti naprosto přirozené. První vztahy vznikaly již v Buzuluku, kdy se mladí seznamovali hlavně při výcviku, při vycházkách do města a do parku, do kina, na tanečních zábavách, při pracích pro buzulucké občany.⁴² Nejčastěji přicházeli muži s ženami do kontaktu právě při výcviku.⁴³ Eva Kočanová-Markovičová vzpomíná na seznámení se svým mužem: „*Nejprve jsme procházely těmi pořadovými cvičeními, běhaly jsme, skákaly, plížily se. Právě tam jsem se na place poznala s Míšou. Oslovil mne a už to bylo. Prý jsem ho velice zaujala, protože jsem byla ze všech nejmrtnější a krásně jsem skákala.*“⁴⁴ Ženy s muži prodělávaly výcvik, jedly s nimi, pracovaly s nimi. Také se občas konávaly večírky pro důstojníky a v neděli pravidelně koncerty praporeční hudby, v jejichž řadách bychom také našly čs. dívky, které byly zdatnými zpěvačkami.⁴⁵ Při tanečních zábavách muži se ženami tančili a bavili se, přičemž zapomínali na válku a oddechli si od výcviku.⁴⁶ Při tanci také měli muži a ženy dobrou příležitost navázat se svým vyvoleným bližším kontakt. K bližšímu vzájemnému poznávání pak docházelo ve chvílích volného času: „*V říjnu 1944 jsem se v Przemyslu seznámila se svým budoucím manželem. Vařily jsme tehdy s maminkou pro letce z 2. smíšené letecké divize, byli to většinou Slováci. Jednou jsem v jídelně viděla strašně pěkného kluka, já jsem se mu také líbila, koukali jsme se na sebe...Byl moc hodný a stydlivý, scházeli jsme se v době osobního volna v jídelně ještě s dalšími lidmi, kde jsme tančili...byl řecký katolík, tak jsme mu v lednu 1945 s maminkou vystrojily pravoslavné vánoce. Tehdy mi také dal naši první pusu – na čelo....*“⁴⁷

Mnohé páry se také utvořily při výkonu služby, anebo přímo v poli. Spojářka Jiřina Kopolďová-Švermová vzpomíná, jak se počátkem roku 1945 s manželem seznámili na štábu, když společně vyhledávali na mapě osvobozená města.⁴⁸ Volyňská Češka Emilie Klabanová, provd. Řepíková vzpomíná, že si ji na frontě začal namlouvat jeden její český známý z vesnice. „*Zpočátku se mi vůbec nelíbil, ale časem se to zlomilo. Byl styčným důstojníkem u naší 3. brigády a měl k dispozici motorku. Proto za mnou mohl kdykoli přijet na schůzku ke skladu, který jsem hlídala.*“

Dívky svému milému často nechávaly kus své porce jídla s odůvodněním, že „chlapi potřebují více jíst“, muži zase ihned po budičku „trylkovali“ tak, aby je jejich vyvolená alespoň uslyšela. Byly to „lásky ostýchavé a upřímné“, jak vzpomíná Věra Tichá.⁴⁹

Je pochopitelné, že nejvíc „na dračku“ šla mladá a svobodná děvčata. Jak vzpomínají jednotlivé účastnice, právě mladičké dívky se velice rychle zadaly a mezi našimi vojáky o ně byl veliký zájem. Vlasta Pavlánová, provd. Vyhnánková vzpomíná na první seznámení se

⁴² Dne 19. 8. 1942 byl vytvořen oddíl o 24 ženách, který šel kolchozníkům na pomoc při zemědělských pracích. VÚA Praha, SSSR-II, inv. č. 13, sign. 7/1, kart. 2, Válečný deník-Buzuluk.

⁴³ Ke vztahům v Buzuluku např.: Alena VITÁKOVÁ, *Ženy v řadách 1. čs. sam. polního praporu. Vznik jednotky v Buzuluku*, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 2006, Ostrava 2007, s. 160–169.

⁴⁴ Z rozhovoru s Evou Kočanovou-Markovičovou ze dne ze dne 8. 4. 2006.

⁴⁵ Členkami pěveckého kroužku byly již v Buzuluku např. Gréta Šmolďosová-Goldmannová, Markéta Tesaříková-Olšanová a Valentina Lisková-Biněvská. Z rozhovoru s Věrou Holubeva-Biněvskou ze dne 13. 5. 2007, dále: <http://www.zeny-bojujici.cz/fotogalerie/slavnosti>

⁴⁶ VÚA Praha, SSSR-II, inv. č. 13, sign. 7/1, kart. 2, Válečný deník-Buzuluk.

⁴⁷ Z rozhovoru s Boženou Ivanovou-Koutnou ze dne 3. 4. 2008.

⁴⁸ Z rozhovoru s Jiřinou Kopolďovou-Švermovou ze dne 7. 2. 2007.

⁴⁹ V. TICHÁ, *Po boku mužů*, s. 34–35.

svým manželem u odvodu: „Šla jsem k odvodu spolu se svojí kamarádkou Štěpánkou. Byla jsem hrozně unavená, a když jsme čekaly, tak jsem si opřela hlavu o stůl a pokusila se spát...Můj budoucí manžel (Josef Vyhnánek) byl v odvodové komisi (...) Později mi s odstupem času říkal, že jsem se mu na první pohled líbila, že jak jsem měla opřenou hlavu o stůl, krásně vynikly moje vlasy, které měly barvu zralé pšenice. A já si v tu chvíli v duchu pomyslela – a jáje, další sedlák.“⁵⁰

Pro děvčata byli zase velmi přitažliví mladí důstojníci. Zvláště ti, co přicházeli z Anglie. Veteránky shodně udávají, že byli uhlazení, elegantní, snažili se dobře oblékat, měli vytříbené způsoby. Věra Tichá, která byla přímou podřízenou jednoho důstojníka z Anglie, vzpomíná, že onen dotyčný chodil čistě oblékaný a oholený a také jí nosil dárečky, o kterých si mohla děvčata na frontě nechat zdát, jako např. pudřenku. Vzápětí hned dodává, že i přes jeho dvoření a vzájemné sympatie mezi nimi nic nebylo.⁵¹

Tyto stereotypní preference – tedy že muži preferovali mladá děvčata (mladá žena = plodná) a pro dívky byly atraktivní důstojníci (kulturně a sociálně úspěšný muž = zabezpečení potomstva) – nás jen utvrzují, že mezilidské vztahy a výběr partnera probíhaly podle stejných kritérií jako v mírovém, nearmádním prostředí.⁵² Kvůli intenzivnímu výcviku a frontovým bojům byly dvojice také často odloučeny, mnohdy se neviděli celé měsíce. Jediným způsobem jejich komunikace byly dopisy a vzkazy přes známé. Dopisy byly připomínkou milované osoby a mnohdy byly schraňovány jako velká cennost. V dopisech se vyznávali opakovaně nejen ze svých citů a ujišťovali druhou osobu o své nehynoucí lásce, ale mnohdy také popisovali válečné události, kterých byli svědky. V dopisech mužů, kteří se nacházeli v první linii, nalézáme často zmínky o všudypřítomné smrti, která je může kdykoli zastihnout.⁵³

Sňatky a manželské páry

Díky klíčovému milostným vztahům bylo již od samého počátku jasné, že sňatky v jednotce na sebe nenechají dlouho čekat. Některé páry byly sezdány ještě za války, jiní si přislíbili, že počkají s touto radostnou událostí až do mírové doby. Během existence čs. vojenské jednotky v SSSR můžeme hovořit o dvou vlnách, kdy docházelo k masovějšímu uzavírání sňatků. První sňatky byly uzavírány v Buzuluk (1942–1943) a další potom při umístění jednotky na Volyň (léto 1944). Dne 16. 10. 1942 byla zřízena sňatková komise.⁵⁴ Předsedou byl npor. pěchoty Bohumír Lomský, členy pak byli Otakar Jaroš a Jaroslav Dočkal.⁵⁵ Tato komise měla za úkol posílat žádosti o povolení náčelníkovi vojenské mise, evidovat sňatky a pravidelně posílat zprávy do Londýna. Směrnice pro povolování sňatků vydala

⁵⁰ Z rozhovoru s Vlastou Vyhnánkovou-Pavlánovou 28. 8. 2008.

⁵¹ Věra TICHÁ, *Cesty k domovu 1939–1945*, Brno 2003, s. 35.

⁵² Jaroslav MALINA a kol., *Kruh prstenu I. Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti*, Brno 2007, s. 106–121.

⁵³ Charakteristický je dopis Rudolfa Jasioka manželce Viktorii z 22. září 1944: „*Moje milá manželko! Když jsem dostal Tvůj dopis, zarosily se mi při čtení oči. Chtěl bych Ti sdělit, že již dvakrát jsem byl v boji a mám skutečné štěstí. V prvním boji jsem se svou osádkou zničil 15 fašistů...Víte, jsem živ a zdrav, strach o mne mít nemusíš. Právě v tyto dny si uvědomuji ještě hlouběji, jak Tě mám rád a jak si Tě vážím. Jestli oba zůstaneme naživu, snad nikdo nebude žít tak opravdovou láskou přítele a přítelkyně. Vždyt' jsme prošli peklo na zemi...“ Medailonky statečných, s. 97.*

⁵⁴ VÚA Praha, SSSR-I, Československá vojenská mise v SSSR, sign. 44/1/5, korespondence 4/I/G, Směrnice pro povolování sňatků.

⁵⁵ Vdova po Jaroslavu Dočkalovi, Mája Dočkalová, roz. Afanasijeva s úsměvem vzpomíná na ono období, kdy se npor. Dočkal stal předsedou sňatkové komise. Podotýká, že první, komu vyplnil žádost o sňatek, byl on sám se svou snoubenkou Májou Afanasijeva.

vojenská mise v SSSR a byly založeny na branném zákonu ČSR, který praví, že o povolení musí požádat osoby v prezenční službě a vojáci z povolání. Ti, kteří povolení potřebovali, kromě toho museli předložit u komise ještě průkazy totožnosti, lékařské osvědčení a prohlášení, že nejsou žádné překážky, které by uzavření sňatku bránilo. Žádosti o povolení k sňatku byly posílány náčelníkovi vojenské mise, který také povolení uděloval. Směrnice byly ještě upraveny v létě 1944.⁵⁶

Pro ilustraci uvedeme byrokratickou proceduru, kterou museli absolvovat lékaři František Engel a Gertruda Frankensteinová: František Engel do Sovětského svazu uprchl z Podkarpatské Rusi, kde vykonával lékařskou praxi. Protože lékařů byl v SSSR nedostatek, o zaměstnání měl ihned postaráno. Stal se vedoucím nemocnice v Mizoči (Rovenská oblast), kde se také oženil s českou lékařkou Gertrudou Frankensteinovou. Podle místního zvyku si každý nechal své jméno, což jim také později přinášelo problémy.⁵⁷ Toto byl pravděpodobně důvod, proč se později v Buzuluku rozhodli vzít se ještě jednou, aby tak jejich manželství bylo „oficiálně uzavřené.“ V létě roku 1942 tedy tito dva lékaři požádali o povolení k sňatku.⁵⁸ Ludvík Svoboda coby velitel jednotky informuje své nadřízené na čs. misi o vzniklé skutečnosti a žádá je o vyjádření.⁵⁹ Dostává odpověď od generála Viesta, že podle branného zákona a podle zvyklostí v ČSR potřebují povolení k sňatku pouze osoby v prezenční službě a vojenské osoby z povolání. A protože František Engel byl záložníkem, sňatek se tím pádem stává jeho soukromou záležitostí. Oba museli projít zdravotní prohlídkou, kterou provedl lékař Ervin Líbal. Dále museli podepsat prohlášení, že se nenacházejí v jiném manželském svazku a že tudíž nic svatbě nebrání. Jediným závažným důvodem, který by mohl zabránit sňatku, by byl ten fakt, že by nevěsta byla příslušnicí státu, se kterým je Československo anebo jeho spojenci ve válečném stavu. Dále povolení nemohlo být uděleno aktivním důstojníkům mladším 28 let.

Do odjezdu jednotky na frontu uzavřelo v Buzuluku sňatek sedm párů.⁶⁰ Většinou se jednalo o příslušníky praporu, pouze jedna dívka (Mája Volková) byla buzuluckou občankou. Její nastávající, bratislavský právník Geza Rubinstein (později veřejný žalobce při čs. polním soudu I. stolice) své rozhodnutí odůvodňuje v žádosti o povolení k sňatku. Mája Volková byla obyvatelkou Buzuluku, se kterou navázal vážný vztah a slíbil jí manželství. Dívka pak nečekaně otěhotněla, na což Rubinstein zareagoval okamžitou žádostí o sňatek.⁶¹

Vztahy mezi čs. vojáky a ruskými ženami tvoří zvláštní kapitolu a vznikaly většinou ve městech, kde byla jednotka umístěna na delší dobu za účelem výcviku. Ruských mužů byl kvůli odvodům nedostatek a vesměs mladí čs. vojáci byli velmi žádaní. Avšak známe i případy, kdy přítomní ruští muži svá děvčata žárlivě hlídali, přičemž pak docházelo ke

⁵⁶ VÚA Praha, SSSR-I, Československá vojenská mise v SSSR, sign. 44/1/5, korespondence 4/I/G, Směrnice pro povolování sňatků.

⁵⁷ J. KUBOVÝ – V. LANGER, *Medailonky statečných*, s. 70–71.

⁵⁸ Gertruda Englová-Frankensteinová byla vedena jako manželka MUDr. Františka Engela již od vstupu do jednotky. V seznamu odvedených žen z března 1943 je zapsána jako vdaná za lékaře jednotky MUDr. Františka Engela (Truda Englová). VÚA Praha, SSSR-I, Československá vojenská mise v SSSR, sign. 44/1/5, korespondence 4/I/G, Prošba Dr. Engela o povolení k sňatku, 26. 6. 1942.

⁵⁹ Před ustavením sňatkové komise se snoubenci obraceli přímo do Londýna na MNO.

⁶⁰ Npor. MUDr. František Engel a voj. MUDr. Gertruda Frankensteinová, por. Antonín Sochor a voj. Štěpánka Cejzlarová, des. JUDr. Geza Rubinstein a voj. Mája Volková, des. Max Krigel-Král a svob. Anna Valentová, voj. Vojtěch Spizter a voj. Berta Sládkusová, voj. Arnošt Goldberger a voj. Bella/Běla Eisenštejnová, por. pěch. v záloze František Janda a voj. Jiřina Neubauerová. VÚA Praha, SSSR-I, Československá vojenská mise v SSSR, sign. 44/1/5, korespondence 4/I/G, Seznam sňatků uzavřených voj. osobami-periodická hlášení.

⁶¹ VÚA Praha, SSSR-II, inv. č. 9, sign. 4/1, kart. 1 Čs. jednotka v SSSR-Velitelství praporu, korespondence obyčejná, Žádost Gejzy Rubinsteina o povolení k sňatku dne 25. 5. 1942.

konfliktům.⁶² Mnohdy se jednalo jen o nezávazné zahánění samoty, avšak víme i o celé řadě případů, kdy vztah skončil sňatkem a dotyčná pak následovala muže do čs. jednotky. Také nebyly řídkým jevem vztahy mezi raněnými Čechoslováky a ošetřujícími ruskými sestrami, které si mnohdy svého zmrzačeného nápadníka vzaly a staly se tak jeho ošetřovatelkami.⁶³ Sňatek mezi sovětskou občankou a čs. státním občanem vyžadoval více byrokratických úkonů. Dívka si musela zažádat o povolení k sňatku u příslušných sovětských úřadů, přičemž sňatkem s československým občanem ještě nezískala jeho občanství.⁶⁴ Musela nejprve žádat přímo u Věrchovného sovětu o propuštění ze sovětského státního svazku a až po schválení této žádosti mohla vstoupit do jednotky.⁶⁵

Dne 17. 9. 1942 uzavřeli na buzuluckém místním úřadě sňatek Štěpánka Cejzlarová a Antonín Sochor.⁶⁶ Seznámili se již při odvodu, zamilovali se do sebe a rozhodli se ihned vzít.⁶⁷ Jejich svatba – stejně jako jiné svatby v Buzuluku – se odehrávala na místním sovětu a pak se trochu slavilo na dívčí světnici. Byly připraveny zákusky a čaj a novomanželům pogrataloval i sám velitel plk. Ludvík Svoboda. Ten také slíbil, že jejich dítěti půjde za kmotra. Štěpánka Sochorová vzpomíná: „*A svatební noc? Prosím vás! Já jsem bydlela nadále v kasárnách s děvčaty. Nebyly byty, abychom se mohli přestěhovat a být spolu. Žili jsme jako dřív.*“⁶⁸ Přesto si pro sebe chvilku našli a v lednu 1943 sdělila v kasárenském prostředí Štěpánka Antonínovi, že čeká dítě. Antonín měl velkou radost, jen Štěpánku prý mrzelo, že s ním nemůže odjet na frontu.⁶⁹ Ovšem jak dodávají jejich blízcí, měli krásný a harmonický vztah a jejich manželství bylo neobyčejně šťastné. Oldřich Kvapil a Marie Pišlová se znali již z Oranek, vzali se však až v roce 1954. Tehdy se na sňatku společně domluvili na společných návštěvách u Ludvíka Svobody, který je prý k sobě popostrčil.⁷⁰ Statečná zdravotnice Gréta Goldmannová si v roce 1944 vzala „dalšího“ z „oranské skupiny“, Miroslava Šmoldase.⁷¹ Těžký okamžik zažila Gréta Goldmannová na Dukle, kdy byl její milý těžce raněn a ona mu klidně poskytovala první pomoc v poli.⁷² Hrdina Sovětského svazu Richard Tesařík nadbíhal již v Buzuluku mnoha dívkám,⁷³ nakonec se na čas usadil

⁶² Gen. Vladimír Příkryl ve svých vzpomínkách uvádí příhody z doby, kdy probíhal výcvik 2. paradesantní brigády v Proskurově. Docházelo prý k rvačkám mezi Proskurovskými muži a čs. vojáky. Vše vyřešil místní sovět, který vydal výzvu v tom smyslu, že pokud se budou ženy „toulat“ s čs. vojáky, budou poslány do uhelných dolů. Vladimír PŘIKRYL, *Za vlády tmy*, Praha 1993, s. 44.

⁶³ Např. samopalník Bernard Bražina přišel po bojích u Čerňachova o ruku a později se oženil se svou ošetřovatelkou, Ruskou Lilianou, která se o něho starala. J. KUBOVÝ – V. LANGER, *Medailonky statečných*, s. 18–20.

⁶⁴ TAMTÉŽ, dodatky k sňatkům čsl. vojáků a ruských žen.

⁶⁵ Mája Andrejevna Afanasijevová se se poznala v Buzuluku s příslušníkem oranské skupiny Jaroslavem Dočkallem. Dne 20. 5. 1943 se vzali a Mája mohla vstoupit do náhradního praporu. Předtím však musela požádat vojenskou zprávu RA o uvolnění ze služby. Celý ročník 1924 totiž podléhal branné přípravě. Z rozhovoru s Májou Dočkalovou-Afanasijevou ze dne 12. 12. 2006.

⁶⁶ K. RICHTER – V. KOŽNAR, *Nepřítel na dosah*, s. 104–106.

⁶⁷ VÚA Praha, SSSR-I, Československá vojenská mise v SSSR, sign. 44/1/5, korespondence 4/I/G, Žádost Antonína Sochora o povolení k sňatku.

⁶⁸ Dívky mohly bydlet samostatně po bytech až v Novochoopersku. VÚA Praha, SSSR-V, Čs. voj. jednotka v SSSR-1. brigáda, brigádní rozkazy, rozkaz ze dne 26. 7. 1943.

⁶⁹ Pokud žena na frontě otěhotněla, byla neprodleně stažena z frontového pásma a odeslána do týlu. Dělostřelkyně Eva Kočanová-Markovičová vzpomíná, že v bojích u Liptovského Mikuláše pojala podezření, že je v jiném stavu. Její kolegyně totiž byla raněna a potratila. Eva Markovičová si raději zašla za lékařem, který jí podezření potvrdil a dělostřelkyně putovala urychleně pryč z první linie. Syn se narodil v Praze krátce po osvobození ČSR. Z rozhovoru s Evou Kočanovou-Markovičovou ze dne 8. 4. 2006.

⁷⁰ Z rozhovoru s manželi Kvapilovými ze dne 27. 11. 2006.

⁷¹ VÚA Praha, SSSR-I, Československá vojenská mise v SSSR, sign. 44/1/5, korespondence 4/I/G, Žádost Miroslava Šmoldase o povolení k sňatku.

⁷² J. KUBOVÝ – V. LANGER, *Medailonky statečných*, s. 86.

⁷³ Podle vyprávění Štěpánky Sochorové-Cejzlarové se Richard Tesařík dvořil nějaký čas i jí samotné. Byl odmítnut, ale zůstali přáteli. K. RICHTER, *Přes krvavé řeky*, s. 52.

po boku mladé a půvabné zdravotnice Markéty-Gréty Olšanové, kterou také dne 25. června 1944 pojal za manželku. Svatba se slavila v Černovicích u tankové brigády.⁷⁴ I Gréta (tehdy již Tesaříková) se jako instrumentářka účastnila operace očí svého manžela, který zázrakem přežil zásah svého tanku pancéřovou pěstí na Dukle. Tesařík tehdy přišel o jedno oko.⁷⁵ V Černovicích, v jejichž blízkosti byl v létě 1944 umístěn 1. čs. arm. sbor, byla uzavřena celá řada sňatků. Např. dne 20. července tam uzavřeli sňatek také Věra Hechtová (později Tichá) a Ladislav Fišman. Věra Tichá na svého prvního manžela a jejich „vojenskou svatbu“ moc ráda vzpomíná. Říká, že se jí dosti neohrabaně dvořil a ona jej od sebe stále odstrokovala. Pak jí ale prý domluvila přítelkyně Jiřina Švermová, která ji upozornila na jeho skvělé vlastnosti a podotkla, že je do ní velmi zamilován a od té doby se prý Věra již jeho přítomnosti nevyhýbala. Události měly rychlý spád a Ladislav Věru záhy požádal o ruku. Oba dva prý byli coby vojáčky chudí, ale příslušníci jejich jednotek jim prý pomohli. Nevěsta si nechala udělat trvalou a oblékla si vycházkovou uniformu (tedy se sukni) a v době osobního volna si zajeli v doprovodu dvou svědků na místní úřad do Černovic, kde byli sezdáni.⁷⁶

Stejně tak v kasárnách existovaly manželské páry, které buď přijely společně, anebo žena později svého muže následovala. Např. Bedřich Reicin píše v dopise Václavu Kopeckému z 26. 2. 1942 toto: „*Jak víš, byl jsem více než 8 měsíců odtržen od své malé rodiny a ještě v této chvíli...o ní vím velmi málo. Dozvěděl jsem se jen to, že přibližně od srpna se o ně nikdo nestaral...Z mých prvních řádků víš, že sem přijímají ženy. Nejlépe by snad bylo, kdyby mně sem ženu poslali, uplatnila by se dobře jako řemeslník...prosímte, dej maličký podnět, aby jí bylo...pomozeno. Skutečnost, že jsem tady, že jsem voják, bude snad mít příznivý vliv na tuto věc....*“⁷⁷ Mnohdy se také stávalo, že muži své manželky zvali bez jakéhokoli povolení. Velitel jednotky (tehdy) pplk. Svoboda reaguje na tyto tendence rozkazem ze dne 5. 3. 1942, ve kterém zakazuje ženatým příslušníkům jednotky povolávat bez souhlasu k vojenské jednotce jednotlivé manželky. Hrozilo jim (i dětem) odeslání zpět. Ovšem samozřejmě v drtivé většině případů ženy povolení dostaly, přičemž jim byl zaslán zvací telegram a někdy také lístek směr Buzuluk.⁷⁸ Mnozí manželé a někdy i snoubenci byli zařazováni do jednotek tak, aby si oba z páru mohli být co nejbližší. Více o tom např. Danuta Drnková-Čermáková: „*Zvoní telefon, vojensky se hlásím a najednou slyším: 'To jsi ty Danutko? Tak už jsi tady v bezpečí? Jsi ráda?' Víím, že je to starý pán, ale nemohu se udržet. Říkám stručně: 'Vůbec ne.' A on se směje: 'Já víím. Ale tam je přece jen větší nebezpečí a já si Tvůj život na odpovědnost nevezmu.' 'Nechte mě, pane plukovníku u (dělostřeleckého) oddílu! Kdo může raněným pomáhat lépe než diplomovaná sestra? Moc, moc Vás prosím!' Debatujeme, až nakonec slyším: 'No, já si to ještě rozmyslím.' Za pár dnů opět telefonoval: 'Tak jsi to, Danutko, přece jen vyhrála. Co bys tomu řekla, kdyby ses vrátila k oddílu?' Na kloudnou odpověď se nezmohu, jen jásám. 'No dobře, když tolik chceš, tak jdi zpátky. Ale poslyš, tam je Vašek (Drnek), vid'? Nestačilo by Vám, kdybyste si jen telefonovali?'“⁷⁹*

⁷⁴ J. KOPOLDOVÁ, *Deníček spojařky*, (rukopis), s. 25, dále: Eduard BEJČEK – František HANZLÍK, *Voják se srdcem bohéma. Genmjr. Richard Tesařík*, Vizovice 2002, s. 162.

⁷⁵ J. KUBOVÝ – V. LANGER, *Medailonky statečných*, s. 158–159.

⁷⁶ Z rozhovoru s Věrou Tichou ze dne 4. 2. 2007, dále: V. TICHÁ, *Cesty k domovu 1939–1945*, s. 123.

⁷⁷ Národní archiv Praha, ÚV KSČ, fond 100/45, sv. 14.

⁷⁸ Např. dne 29. 7. 1942 bylo navrženo zaslat zvací telegram s lístkem Marii Rektorové, toho času žijící v Kujbyševské oblasti s jedním dítětem. Její manžel, Václav Rektor byl čs. vojákem a oba dva si přáli být spolu v Buzuluku. VÚA Praha, SSSR-II, inv. č. 10, sign. 4/2, Čs. jednotka v SSSR- Velitelství praporu, Korespondence obyčejná.

⁷⁹ Zoe KLUSÁKOVÁ-SVOBODOVÁ, *Ludvík Svoboda-životopis*, Kroměříž 2005, s. 45.

Většina vztahů, které během války vznikaly, byly pevné. Dívky se většinou nedaly dobýt tak snadno, a pokud se nakonec nějaký pár utvořil, ve většině případů se ti dva potom také vzali. „Muži si pak své vyvolené pořádně hlídali“, vzpomíná Jiřina Kopoldová. Mnohdy tyto dvojice spojovaly válečné prožitky, které působily jako tmel. Lidé, kteří měli podobné zkušenosti s válečnou realitou, k sobě instinktivně tíhli.⁸⁰ Pochopitelně se ale také stávalo, že se vztahy mezi vojáky a děvčaty rozpadly. „Byla to přirozená věc, na lásce v armádě není nic výjimečného. Lidé se milovali a také se rozcházelí,“ upozorňuje nás Věra Tichá.⁸¹ „Byla jsem mladá a živá, chtěla jsem si užívat života, i když byla válka. Měla jsem za války svojí první velkou lásku, ale nakonec nám to nevyšlo... Provdala jsem se až po válce a vzala jsem si za manžela nevojáka,“ vzpomíná Jarmila Halbrštátová-Kaplanová. Vztahy se tedy také mohly rozpadnout, už dávno neplatilo ono pravidlo, že pokud spolu mladí tráví volný čas, musejí se ihned vzít. Avšak přeci jen se stále na dívky pohlíželo trochu přísněji, než na muže.

Těhotenství, mateřství

Ve spojitosti s mezilidskými vztahy je třeba zmínit se také o početí na frontě a frontovém mateřství. Některé páry přicházely do jednotky v celých rodinách i s dětmi, přičemž matky s dětmi byly umístěny do tzv. sociálního referátu,⁸² který se měl starat o odvodu neschopné občany ČSR. Kromě přestárlých lidí se jednalo také o děti, těhotné ženy, rodičky a matky s dětmi.⁸³

Co se milostných kontaktů týče, všechny veteránky se shodně odvolávají na jisté ústní nařízení Ludvíka Svobody směřované k ženám, jehož obsahem měl být naprostý zákaz sexuálních aktivit pro svobodné.⁸⁴ Mnohé však toto nařízení dodržovaly bezděky; bylo jim to dáno výchovou. Často jsou uváděny vzpomínky vdovy po tankistovi Viktoru Jasiokovi, Viktorie Jasiokové; Viktorie byla Polka a měla přísnou katolickou výchovu. Když spolu s Rudolfem začali chodit, Rudolf žádal pochopitelně více než jen polibky. Viktorie ale trvala na svém a počkala si až do svatby.⁸⁵ Stejně tak odmítala naléhání svého snoubence Ladislava Fišmana i Věra Hechtová (dnes Tichá).⁸⁶ V jednotce byly i velmi mladé dívky, kterým bylo sotva 17 let a které na frontě působily ve funkci elévů: „Chlapi? Nikdo si k nám nic nedovolil! Byly jsme považovány za potěr!“⁸⁷ Jiná mladičká příslušnice sboru toto potvrzuje: „Kluci se k nám chovali moc hezky, nikdo po nás nikdy nic nechtěl. Viděli v nás spíše děti.“⁸⁸ Mnohdy se také své dcery snažili chránit rodiče, kteří se obávali o mravní úpadek svých dcer v armádě a kteří byli mnohdy u jednotky přítomni. Halina Holbová cituje varování své matky Libuše Szzymanowské, tlumočnice u gen. Kratochvíla: „Maminka mi říkala, abych si za války s muži v armádě nic nezačínala. Jsou prý mnohdy

⁸⁰ Rudolf Jasiok před dukelskou operací se vyznává v dopise matce a sestře ze své lásky k novomanželce Viktorii, která měla za sebou před příchodem k čs. jednotce zkušenost s partyzánským bojem: „...vždy, když si na mne vzpomenete, vzpomeňte i mé drahé ženy. Chováme k sobě lásku, jsme jeden s druhým spokojeni. My oba jdeme do boje za svatou věc...“ J. KUBOVÝ – V. LANGER, *Medailonky statečných*, s. 96.

⁸¹ Z rozhovoru s Věrou Tichou ze dne 4. 2. 2007.

⁸² Fotografie žen-vojáček s dětmi lze nalézt v: <http://www.zeny-bojujici.cz/fotogalerie/detsky-domov>.

⁸³ VÚA Praha, SSSR-II, ČSVJ v SSSR, kart. 13, 1. Prapor – náhradní rota, Denní rozkazy.

⁸⁴ Nrtm. Halina Holbová-Šimanovská vzpomíná, že jim prý bylo ze strany velitele sděleno nařízení zhruba v tom smyslu, že svobodné děvče, které otěhotní, bude ihned propuštěno. Avšak není nám znám jediný případ, že by svobodné děvče, které otěhotnělo na frontě, bylo propuštěno ze svazku čs. armády.

⁸⁵ Věra TICHÁ, *Víta a Rudík Jasiokovi*, in: *Československé tankové vojsko v SSSR*, Praha 1978, s. 120–123.

⁸⁶ V. TICHÁ, *Cesty k domovu 1939–1945*, s. 67.

⁸⁷ Z rozhovoru s Boženou Ivanovou-Koutnou ze dne 3. 4. 2008.

⁸⁸ Z rozhovoru s Věrou Holubeva-Biněvskou ze dne 13. 5. 2007.

*nemocní a mohli by mě něčím nakazit.*⁸⁹ Emilie Řepíková vzpomíná, že ji původně do jednotky rodiče vůbec nechťeli pustit, ale když si to nakonec pláčem vyvzdorovala, tak ji otec (který byl taktéž u jednotky) přesto hlídal a často kontroloval.⁹⁰ Není třeba dodávat, že ne všechny ono domnělé nařízení dodržovaly a mnohé páry se tajně scházely za účelem intimních kontaktů. Soukromí v armádě mladé dvojice mnoho neměly; většinou se nocovalo ve skupinách. Dívkám sice bylo v Novochopersku povoleno bydlet v soukromí, ale pouze v případě, že se byt bude nacházet v blízkosti kasáren a že budou dodržována všechna pravidla.⁹¹ Zamilovaná dvojice, která chce být spolu, si však vždy nějaký způsob najde. Důkazem jsou těhotenství svobodných žen-vojákyň, otcí dětí byli většinou jejich nápadníci, kteří nechťeli čekat na svatební noc. V naprosté většině případů se tyto dvojice dříve či později vzaly. Celá řada příslušnic jednotky – provdaných i neprovdaných – otěhotněla a v týlu porodila. Bylo známo nemálo případů, kdy byla žena stažena z aktivní služby kvůli těhotenství. Velice známý je příběh manželů Antonína a Štěpánky Sochorových, kteří ještě v roce 1943 v Buzuluku počali dítě. Účastnice bojů u Sokolova, zdravotnice Janina Malinská se v roce 1943 provdala za svého bojového druha Vojtěcha Černého a v roce 1944 porodila v Jefremově jejich prvního potomka. Těž znamenitá protiletadlová dělostřelkyně Eva Kočanová, roz. Markovičová musela být na jaře 1945 stažena z frontového pásma, protože měla podezření na těhotenství, které se vzápětí potvrdilo.⁹² Protiletadlová dělostřelkyně Eva Markovičová, provd. Kočanová vzpomíná na své frontové těhotenství následovně: „Bylo to za bojů u Liptovského Mikuláše (březen 1945 – pozn. aut.). Jedna moje kolegyně od děla byla zraněna a já najednou dostala strach...Měla jsem podezření, že jsem nemocná, tak jsem zašla za lékařem...Lékař mi řekl, holka, Ty budeš mít dítě, jsi těhotná! [...] Ihned jsem byla vyřazena z aktivní služby a putovala jsem do týlu, do sociálního referátu. Syn se narodil po osvobození v Praze.“⁹³ Mája Dočkalová, roz. Afanasijeva pořizovala dne 17. 5. 1945 fotografie ze slavnostního pochodu 1. čs. arm. sboru Prahou v pokročilém stadiu těhotenství. „Ani jsem již přes břicho nedopnula uniformu, tak jsem nemohla pochodovat s ostatními děvčaty,“ vzpomíná dnes s úsměvem paní Mája. Ovšem vzápětí dodává, že zůstala činná ve službě na štábu až do konce války a nebyla odvelena do náhradního pluku.⁹⁴

O těhotné a kojící ženy bylo zvláště dobře postaráno, měly nárok na zvláštní přiděly a lepší stravu – těhotné dostávaly sušené mléko a čokoládu, matky s dětmi pak čokoládové bonbóny a mléko v konzervě. Ženy těhotné, kojící a děti tvořily zcela zvláštní skupinu. Vybavovány byly převážně ze skladů ČČK, Britského ČK a soukromých darů a do jejich „výstroje“ patřila dámská noční košile, kombinézy, kalhotky, dětské košilky a čepečky.⁹⁵ Pokud víme, neexistoval žádný věkový strop dítěte, který by odvoduschopnou ženu omezoval při vstupu do aktivní služby. Také neexistovalo nařízení, které by matkám zakazovalo odchod na frontu. Většinou však rodičky a matky malých dětí zůstaly v péči sociálního referátu a staraly se o své děti, což je přirozený postoj ženy-matky.

⁸⁹ Z rozhovoru s Halinou Holbovou-Šimanovskou ze dne 12. 1. 2008.

⁹⁰ Z rozhovoru s Emilí Řepíkovou-Klabanovou ze dne 1. 3. 2007.

⁹¹ VÚA Praha, SSSR-VII-3. brigáda – zdravotní prapor, kart. 54, inv. č. 633, sign. 20/4/4 rotní rozkaz č. 5 ze 30. 6. 1944.

⁹² VÚA Praha, SSSR-V, kart. 58, sign. 378/1, inv. č. 1018, 1. čs. sam. brigáda – Protiletadlový oddíl, Válečné deníky 1. čs. sam. PL oddílu, zápisy ze dne 6. 12. 1944. Dále: z rozhovoru s Evou Kočanovou-Markovičovou ze dne 8. 4. 2006.

⁹³ Z rozhovoru s Evou Kočanovou-Markovičovou ze dne 8. 4. 2006.

⁹⁴ Z rozhovoru s Májou Dočkalovou ze dne 3. 12. 2006.

⁹⁵ VÚA Praha, SSSR-I, VČsVJ, inv. č. 94, sign. 27/11, Zbrojní park, výdej výstroje pro ženy a děti.

Narození dítěte za války bylo považováno za dvojnásobné štěstí. V době, kdy denně umírali lidé, přišel na svět nový člověk. Páry sice na jednu stranu litovaly, že se tak děje v nepříznivé době, ale o to více se těšili na mírový život. Karel Richter ve své životopisné knize o Antonínu Sochorovi cituje dopisy zmíněného Hrdiny Sovětského svazu, adresované manželce Štěpánce.⁹⁶ Antonín nemohl být se svou ženou v době jejího těhotenství a sdílet s ní běžné radosti rostoucího bříška a pohybu miminka. Veškeré emoce a pocity proto vkládal do dopisů, které nás utvrzují v tom, že emocionální pouto bylo velmi silné a že se Antonín Sochor ke své ženě upíná jako k představitelce jiného světa, mírového, klidného, rodinného. Nebyl to pouze příběh manželů Sochorových; celá řada vojáků bojujících na frontě zanechala v týlu těhotné partnerky, ke kterým se v myšlenkách upínala.

Zranění či úmrtí jednoho z páru

Pokud došlo ke zranění jedné osoby (většinou se jednalo o muže), druhý z páru se modlil za jeho uzdravení. Strach o život partnera je i v době míru oboustranný a velice silný, avšak ve frontovém pásmu vzhledem k neustálému ohrožení života toto pravidlo platí dvojnásob. Velice se o život svého manžela Antonína strachovala v březnu 1943 těhotná Štěpánka Sochorová. Antonín byl raněn v bojích u Sokolova, z obklíčeného Charkova se dostával přímo partyzánským způsobem a ona na něho s úzkostí čekala v Buzuluku. Stejně tak přímo se „smrtným strachem“ doufala v uzdravení svého manžela Richarda Tesaříka Markéta Olšanová koncem roku 1944 v bojích na Dukle. Při rychlém ústupu od řeky Mža v březnu 1943 se velice opozdila sanitářka od první roty Danuta Čermáková. Všichni ji předběhli, a ona už nemohla dál, tak usedla do sněhu. Za chvíli jel kolem ruský povoz, tak ji vojáci naložili a vezli s sebou. Za nějaký čas přešli most u Mochnačí, v jedné vesnici se uložili ke spánku a ráno Danuta zjistila, že všude kolem jsou Čechoslováci. Zaradovala se a hned běžela za „svým“ Václavem Drnkem. Ten se po ní po celou dobu ústupu ptal a velice se strachoval, když zjistil, že s nimi nejde.⁹⁷ Nejhorší situace však nastala, když jeden z páru padl. Přestože si všichni byli vědomi, že je kdykoli na frontě může zastihnout smrt, málokdo si chtěl připustit, že by mohl náhle přijít o svého nejbližšího. Smutek pozůstalé, nebo pozůstalého byl hluboký. Grétě Goldmannové padl u Sokolova její druh Hugo Redisch, který byl pobočníkem Otakara Jaroše.⁹⁸ Zdravotníci Hafii Vorobcové zastřelil německý snajper 6. dubna 1945 v Polsku snoubence Štěpána Vajdu, když se snažil vylézt ze zasaženého tanku.⁹⁹ Také se stávalo, že muž padl v době, kdy byla jeho manželka těhotná, nebo právě porodila. Uvedme za všechny příklad Erika Frešla, který byl po bojích Sokolova Němci zabit v charkovské nemocnici, zatímco jeho žena Anežka byla ve vysokém stupni těhotenství,¹⁰⁰ či neméně smutný příběh tankisty Jiřího Lizálka, který padl 6. dubna 1945 u Moravské Ostravy a byl u něho nalezen neotevřený dopis od manželky se zprávou, že se mu narodil syn.¹⁰¹ Na úmrtí štábního kapitána Josefa Kholla na Dukle vzpomíná v jednom dopisu Jiřina Zárecká, roz. Suchá, která k němu měla velmi blízko. Její vyznání je odrazem bolesti všech žen, které ztratily své partnery ve válečné vřavě: „*Odcházím (na Dukle) k hrobům padlých a hledám mezi jmény. Na malé tabulce je napsáno to, které hledám. Štábní kapitán Josef Kholm – napsala něčí ruka, která mi vzala poslední naděje... Nemohla*

⁹⁶ K. RICHTER – F. KOŽNAR, *Nepřítel na dosah*, s. 121, 127 aj.

⁹⁷ Aleksandr Dimitrovič MARČENKO (ed.), *Pomník Taranovku i Sokolovo*, Charkov 1986, s. 191–194.

⁹⁸ Miroslav BROŽ, *Hrdinové od Sokolova*, Praha 2006, s. 242., srov: Erich KULKA, *Židé v československé Svobodě armádě*, Praha 1990, s. 199–200.

⁹⁹ *Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945*, VHÚ Praha a VHÚ Bratislava, Praha 2005, s. 305.

¹⁰⁰ M. BROŽ, *Hrdinové od Sokolova*, s. 93.

¹⁰¹ <http://www.zeny-bojujici.cz/vystava/zeny-v-jednotkach-ceskoslovenske-armady-v-sssr>.

*jsem uvěřit kruté skutečnosti. Hledala jsem přítele Kholla mezi raněnými, jakmile nám je přivezli z bojiště, po každém útoku. Přece tak krásný člověk, radostný a odvážný, nemohl padnout, i když si válka brala nejlepší z nejlepších. Kladu na hrob kytičku chvojí. To je vše, co můžu položit na velké srdce, které bušilo vstříc životu, jako polapený pták. Nic Ti Pepo, neslibuji, co nelze splnit, než to, že budu mít život ráda za nás oba. Život a mír této země, ve kterém budu vždy vzpomínat na Tebe a ty ostatní, kteří jste nedošli k cíli“.*¹⁰²

I přes smrt partnera mnozí opět mezi sebou uzavírali sňatky. Osvětlárka a hospodářka Soňa Bužakerová se za války provdala za svého „sokolovického“ druha Kurta Feinera, který padl u Bílé Cerkve. Po čase se provdala znovu za dalšího „Sokolováka“ Karla Markuse. Ten zase za bojů na Dukle ztratil svou dlouholetou družku, statečnou sanitárku od Sokolova, Ritu Novákovou.¹⁰³ Zdravotnice Anna Benešová přišla o manžela Oskara několik týdnů před koncem války. Jako výsadkář-partyzán byl Oskar v Čechách odhalen a před zajetím zvolil dobrovolnou smrt. Poslední kulku si nechal pro sebe. Anna se opět provdala až v roce 1950 za dalšího sokolovického druha – Ericha Juckera.¹⁰⁴

Manželce padlého byl přiznáván vdovský důchod. Aby jej dotyčná mohla získat, musel velitel jednotky podepsat a poslat žádost na čs. vojenskou misi.¹⁰⁵

Závěr

Závěrem lze konstatovat, že postavení žen v 1. čs. arm. sboru bylo rozporuplné. Důvodem je jistě ta skutečnost, že vojákyně v 1. čs. arm. sboru byly historicky prvními ženami, které oficiálně působily v řadách čs. armády. Neexistovala tudíž žádná podobná zkušenost z předešlých let a tyto ženy se nyní stávaly precedentem. Je bez pochyb, že čs. ženy si dokázaly získat již během prvních bojů velký respekt. Zvláště první příslušnice čs. jednotky, které se zúčastnily bojů u Sokolova a Kyjeva, prošly tvrdým výcvikem a oproti mužům neměly mnoho výhod. Avšak i v memoárech veteránek se setkáme se vzpomínkami na opovržlivé chování ze strany mužů, kteří „chtěli do jednotky vojáky a ne nedorostlá děvčata“, avšak pravděpodobně se jednalo o dílčí případy a nikoli o převládající většinu. Globálním zhodnocením pramenů a výpovědí veteránů se nakonec setkáváme s pozitivním hodnocením přítomnosti žen na frontě coby nedocenitelných pomocnic. Muži také v přítomnosti žen na frontě často pookřáli, protože ženy jim připomínaly mírový život a dokázali se v jejich společnosti trochu uvolnit a uklidnit. Svým klidem a přítomností ve válečné zóně působily jako lék proti stresu a antidepresivní prostředek. Na frontě také mezi vojáky a vojákyněmi vznikaly vztahy, uzavírala se manželství a rodily se děti. Docházelo tedy ke stejným situacím, jako v mírovém období.

Postavení žen ve sboru a jejich poměr vůči mužům velice trefně popisuje ve svých memoárech gen. Vilém Sacher: „...[příslušnice sboru] přesto však zůstávaly ženami a my se na ně rovněž tak dívali. Měly svou hrdost i slabosti; ženskou citlivost z těla nevytluče ani

¹⁰² Příloha k dopisu Jiřiny Zárecké gen. L. Svobodovi ze dne 14. 6. 1962. Archiv Zoe Klusákové-Svobodové.

¹⁰³ Markéta-Rita Nováková se díky neopatrnému zacházení se služební pistolí sama zastřelila. VÚA Praha, SSSR V – 1. čs. sam. brig. V SSSR, kart. 80, inv. č. 1521, Válečný deník zdravotního praporu 2. 10. 1943 až 14. 1. 1945, zápis ze dne 10. 4. 1944, dále VÚA Praha, SSSR V – 1. čs. sam. brigáda v SSSR, kart. 80, inv. č. 1524, rozkazy zdravotního praporu, praporní rozkaz č. 2 z 11. 4. 1944. Popsání její nešťastné smrti možno nalézt v: Věra TICHÁ, *Čtvrteční vyprávění*, Praha 1984, s. 124–129.

¹⁰⁴ J. KUBOVÝ – V. LANGER, *Medailonky statečných*, s. 5–10.

¹⁰⁵ VÚA, SSSR–I, Československá vojenská mise v SSSR, sign. 44/1/5, korespondence 4/I/G, Žádost Ludvíka Svobody o zaopatření vdovy a dětí po padlém Ladislavu Ječměnkovi.

*válka. Stejně jako z nás mužů se na frontě nestávali eunuši. Spíše naopak. I u nás vznikaly lásky přechodné. I tady se z válečných milenek stávaly příští manželky. V tom jsme se nelišili od žádné armády na světě, ať sovětské, britské, francouzské, nebo německé.*¹⁰⁶

Summary

Women beside men. The interpersonal relations in the 1st Czechoslovakia Army Corps in the USSR in 1942–1945

This study discusses various aspects of relations between men and women in the Czechoslovak Army Corps in the USSR. Apart from a brief excursion into the position of women in the Red Army, I pointed to the difficult beginnings of coexistence between men and women, the formation of romantic relationships, and marriages. Forming of a partnership in the mixed team was entirely natural, though it happened in wartime conditions. Some couples wanted to marry immediately because there was a real danger of death on the front. Others waited in turn to the end of the war. There were several waves of marriages in the Czechoslovak unit. The first wave came in Buzuluk, others in Bukovina, and finally the third wave came after the war. The loss of the partner was a very real danger at the front, and many soldiers-women became widows during the war. In addition, I also focused on the phenomenon of motherhood on the frontline. Pregnant women were moved from the front line to the rear immediately. Children were raised in a children's home by the Czechoslovak unit in the USSR.

¹⁰⁶ Vilém SACHER, *Pod rozstříleným praporem*, Praha 1990, s. 237.

Kamila Poláková – Jana Horáková

HISTORIE VZNIKU FONDU VZPOMÍNEK PAMĚTNÍKŮ V MUZEU REVOLUČNÍCH BOJŮ A OSVOBOZENÍ

Abstract

One part of the rich Silesian museum collection fund is a really interesting fund comprising 1485 contemporaries' recollections concerning the 20th-century events. This fund developed within the years 1962–1989 in the former Museum of Revolutionary Fights and Socialism Forming (later Museum of Revolutionary Fights and Liberation), that was among the first to start dealing with the so called „work with contemporaries” in the 1960s.

Keywords: *collection fund, contemporaries' recollections, Museum of Revolutionary Fights and Liberation*

V bývalém Severomoravském kraji se práce s pamětníky rozvinula v 60. letech 20. století jako součást výzkumu dějin revolučního dělnického hnutí, Komunistické strany Československa (dále KSČ) a národního odboje proti nacismu, který ovšem inicioval Ústav dějin KSČ a okresní či krajské výbory KSČ. Dalším iniciátorem shromažďování vzpomínek byly regionální pobočky Svazu protifašistických bojovníků (SPB) a okresní archivy. Vzpomínky k dělnickému hnutí a k socialistické výstavbě byly zaznamenávány a ukládány také v podnikových archivech, např. ve Vítkovických železárnách a strojárnách K. Gottwalda. Do práce s pamětníky se zapojila i některá regionální muzea. V rámci reorganizace muzejní sítě v Severomoravském kraji na počátku 60. let bylo rozhodnuto o založení Muzea revolučních bojů a budování socialismu (dále MRB). Protože vznik a vytváření sbírkového fondu tohoto muzea, tedy i fondu vzpomínek pamětníků, byl velmi úzce spjat s poměrně úzkým tematickým zaměřením činnosti muzea, tj. dokumentace a prezentace revolučního dělnického hnutí a protifašistického odboje za 2. světové války, připomeneme ve stručnosti okolnosti založení MRB a jednotlivé etapy vývoje tohoto pracoviště.

Muzeum revolučních bojů a budování socialismu v Ostravě

„Myšlenka vytvořit v Ostravě pracoviště, které by se na odpovídající úrovni zabývalo historií revolučního odborového hnutí a společenskopolitickým vývojem na Ostravsku, badáním o jeho vývoji, proměnách a problémech, jeho dokumentací, tzn. shromažďováním písemných a věcných materiálů, tiskovin a fotografií, ale i zvukových záznamů vzpomínek účastníků a pamětníků, vznikla nedlouho po únoru 1948.“¹

Krajský výbor Komunistické strany Československa (dále KV KSČ) v Ostravě připravoval již v padesátých letech vybudování pobočky Muzea Klementa Gottwalda v Praze se zaměřením na oblast Ostravska. „Přípravou na vybudování muzea byla pověřena ostravská skupina spolupracovníků Ústavu dějin KSČ.“² Záměr této skupiny se však neuskutečnil. Přesto zájem o propagaci a dokumentaci dějin dělnického hnutí a dějin

¹ 25 let muzea revolučních bojů a osvobození v Ostravě. Ostrava 1987, nestr.

² Jaromír MATÝSEK, Úloha Muzea revolučních bojů a budování socialismu v Ostravě a její realizace v letech 1962 až 1977, Časopis Slezského muzea – série B 27, 1978, s. 15–35.

KSČ sílil. Činnost v této oblasti vyvíjela sice i nově vzniklá Komise regionálních dějin při Severomoravském KV KSČ, ale potřeba vytvoření muzejního pracoviště stále vzrůstala. Roku 1960 vznikl správní reformou Severomoravský kraj s novými deseti okresy, což s sebou přineslo řadu změn také v organizaci muzeí. Vilém Plaček tuto dobu hodnotí takto: „V nově vzniklém Severomoravském kraji došlo v muzejní síti ke značným změnám. Systém okresních muzeí, zavedený v první polovině padesátých let, se sice prosadil i v nových podmínkách, avšak nikoli ve spojení se strukturou poboček. V důsledku toho vzniklo 7 okresních muzeí, 2 vlastivědné ústavy, 23 místních muzeí a 5 památníků. Dezintegrační proces v muzejní síti nově vzniklého kraje byl spojen s decentralizací. Podle původních představ měla pod správu MNV připadnout s výjimkou Slezského muzea v Opavě a Vlastivědného ústavu v Olomouci všechna muzea v kraji. Zmiňovaná dvě zařízení měla být řízena příslušnými ONV.“³

Ale i přes všechny tyto reorganizace a zásahy do krajské muzejní sítě se nepodařilo pozvednout úroveň činnosti muzeí natolik, aby se podílela svými specifickými formami na zvyšování vzdělání a rozvíjení kulturního života obyvatelstva. Proto se v červnu roku 1961 usneslo byro krajského výboru KSČ v Ostravě na požadavku přebudovat v Severomoravském kraji muzea tak, aby mohla plnit všechny požadované úkoly, zlikvidovat nefungující a neperspektivní muzea a začlenit je do vlastivědných ústavů sdružujících muzea, instituce pečující o památky a o ochranu přírody a obrazárny. Nový návrh muzejní sítě vzešel od Krajské muzejní rady po připomínkách národních výborů Severomoravského kraje dne 3. května 1963. V kraji měly vzniknout vlastivědné instituce pečující o muzejní činnost, obrazárny, o ochranu přírody a vykonávající poradenskou činnost pro kronikáře. Ovšem ne všechny tyto návrhy se dočkaly realizace, např. Slezské muzeum v Opavě a Městské muzeum v Ostravě se netransformovalo na vlastivědný ústav. Nová muzejní síť vlastivědných ústavů nicméně vytvořila v Severomoravském kraji podmínky pro novou práci muzeí. Systém totiž umožňoval specializaci a koncentraci odborných sil a prostředků.

Na základě rozhodnutí Severomoravského krajského výboru Komunistické strany Československa (dále jen Sm KSČ) bylo proto 1. července 1962 Krajským národním výborem v Ostravě zřízeno nové detašované pracoviště Slezského muzea v Opavě, a to **Muzeum revolučních bojů a budování socialismu** se sídlem v Ostravě. „*Toto detašované pracoviště bylo pro Slezské muzeum spíše pracovištěm problémovým, neboť vedení Slezského muzea nemělo v podstatě možnost zasahovat do jeho činnosti. Tu přímo řídil Krajský výbor Komunistické strany Československa v Ostravě.*“⁴

„*Vědeckou radou muzea se stala Krajská komise regionálních dějin při ideologickém oddělení Sm KV KSČ v Ostravě.*“⁵ Pracoviště se zpočátku nacházelo v jedné místnosti budovy na ulici Dimitrovově 10 v Ostravě. Tato budova byla lukrativní stavbou v centru Ostravy. Nejprve zde působily dvě pracovnice, postupně se počet pracovníků zvýšil až na osm, z toho pět odborných – historiků (v roce 1967). V budově nepůsobilo pouze muzeum, ale také Večerní univerzita marxismu-leninismu, tzv. VUML, krajský a městský výbor Socialistické akademie a krajský štáb Lidových milicí.

„*S rostoucími nároky na muzeum rostl také počet zaměstnanců, a to i po změně organizační struktury. Od 1. ledna 1973 bylo totiž k MRB připojeno Muzeum boje proti fašismu v Havířově-Živicích a Muzeum socialistické výstavby v Havířově, jakožto odboru*

³ Vilém PLAČEK, *Ke vzniku vlastivědných ústavů v Severomoravském kraji*. Vlastivědné listy 7, 1981, č. 1, s. 5 až 7.

⁴ Informace získané z osobního pohovoru s PhDr. Vilémem Plačkem CSc.

⁵ Václav PUBAL, a kol., *Muzea, galerie a památkové objekty v ČSR*, Praha 1972, s. 158.

*nejnovějších dějin Slezského muzea v Opavě.*⁶ S oběma muzei přešly k MRB také veškeré jejich sbírky. Dne 1. července 1977 předal Městský národní výbor v Havířově MRB ještě objekt lidové architektury z roku 1781 tzv. Kotulovu dřevěnku s areálem (poslední ukázka života lidí na Těšínském Slezsku).

1. Etapy práce v Muzeu revolučních bojů a budování socialismu v Ostravě (MRB)

První období, v němž muzeum vznikalo, charakterizujeme jako období tápání a neujasněného postoje muzeí a státních institucí k nejnovějším dějinám. Toto období můžeme vymezit léty 1962–1970. Je charakteristické hledáním a shromažďováním prvních zkušeností a „*nezbytnou kádrovou krystalizací*“,⁷ jejímž cílem bylo získat pracovníky s odbornými a především politickými předpoklady pro tuto činnost. Podle statutu muzea bylo jeho posláním „*poznávání a popularizace revoluční minulosti a socialistické výstavby na Ostravsku. Pro tento účel mělo muzeum používat vědeckovýzkumných a specifických muzejních prostředků.*“⁸

Ve druhém období, v letech 1970–1979, byl rozšířen předmět historického bádání o problematiku osvobozovacích bojů sovětské armády v bojích ostravské operace v roce 1945 a o rozvíjení československo-sovětského přátelství. Zároveň s tím byla formulována nová koncepce jednotlivých muzejních zařízení a expozic zabývajících se na severní Moravě nejnovějšími dějinami. Proto se začalo uvažovat o vybudování nového specializovaného muzea, jež by se věnovalo osvobozovacím bojům a zejména podílu sovětské armády a československých jednotek v ostravské operaci. Bylo rozhodnuto o zřízení stálé expozice ostravské operace v nově opraveném zámku v Kravařích v okrese Opava a současně bylo rozhodnuto o výstavbě památníku v Hrabyni.

2. Etapy práce v Muzeu revolučních bojů a osvobození v Ostravě (MRBO)

Dne 1. ledna 1980 bylo usnesením plenárního zasedání Severomoravského krajského národního výboru v Ostravě schváleno zřízení **Muzea revolučních bojů a osvobození** v Ostravě jako krajského zařízení pro oblast nejnovějších dějin v Severomoravském kraji. Muzeum se osamostatnilo a jeho součástí se stala také další pracoviště Slezského muzea v Opavě, zabývající se do té doby novodobou historií, a to ostravské Muzeum revolučních bojů a budování socialismu a obě havířovská muzea tj. Muzeum boje proti fašismu a Muzeum socialistické výstavby. Součástí se stalo i Muzeum ostravské operace v Kravařích, dále Skanzen bojové techniky ve Štítině. „*Stěžejním pracovištěm se stal v roce 1980 nově otevřený Památník ostravské operace v Hrabyni. MRBO se stalo organizačním jádrem specializovaného muzejního pracoviště.*“⁹ Nově vzniklé muzeum spravoval odbor kultury Sm KNV v Ostravě.

„*MRBO bylo kulturně politickým zařízením Sm KNV pro výzkum a dokumentaci dějin a dokumentaci dějin KSČ, revolučního a dělnického hnutí, protifašistického hnutí, osvobozovacích bojů a budování socialismu. V rámci této specializace mělo i metodickou působnost v Severomoravském kraji.*“¹⁰ Muzeum poskytovalo rovněž odborně poradenskou činnost ve spolupráci s Krajskou komisí regionálních dějin při Sm KV KSČ a pro-

⁶ J. MATÝSEK, *Úloha Muzea revolučních bojů*, s. 23.

⁷ *25 let Muzea revolučních bojů*, nestr.

⁸ V. PUBAL, *Muzea, galerie*, s. 158.

⁹ Vladimír TKÁČ – Jaromír KALUS, *Muzea na severní Moravě a ve Slezsku*, Ostrava 1988, s. 198.

¹⁰ TAMTÉŽ.

střednictvím sekce nejnovějších dějin při Krajské muzejní radě.

V letech 1987–1992 se muzeum soustřeďovalo na činnost v oblasti dokumentace dějin KSČ, dělnického hnutí a dějin ostravské operace a partyzánských bojů. Po roce 1989 již byla jeho činnost utlumena a v roce 1992 bylo z rozhodnutí KNV Ostrava muzeum jako samostatná jednotka zrušeno.

3. Sbírkový MRB a MRBO

„Základem každého muzea jsou sbírky. Ovšem Muzeum revolučních bojů a budování socialismu svou prvotní pozornost zaměřilo na sbírky, převedené z archívu. Tyto sbírky nebyly dostatečně evidovány, nebyly utříděny a v podstatě doplňovaly muzejní knihovnu.“¹¹ Z této informace, která neupřesňuje, z jakého archívu byly sbírky převedeny, můžeme usuzovat, že se v počátku jednalo v podstatě o sbírku knih a dokumentů, které se staly součástí sbírkového fondu muzea.

Ale přesto již v roce 1962 mělo muzeum základní sbírkový fond, zahrnující řadu písemných dokumentů, tiskovin, novin a knih k činnosti dělnických spolků, organizací a zejména KSČ ve zdejší regionu. Postupně muzeum své sbírky doplnilo o dělnické prapory, soubor filmů a budovalo sbírku odznaků a fotografií.

Zdeňka Weisssová uvádí, že *„základ sbírkového fondu Muzea revolučních bojů a osvobození tvoří materiály, shromážděné komisí regionálních dějin a dějin závodů Sm KV KSČ, které byly předány v roce 1962 nově vzniklému Muzeu revolučních bojů a budování socialismu v Ostravě. Tento fond, pracovníčně nazývaný „kmenová sbírka“, byl zaměřen na dokumentaci dělnického a odborového hnutí, činnost čs. soc. demokracie a KSČ v regionu.“¹²*

Fond muzea můžeme rozdělit do tří časových období: *„období od roku 1910 do roku 1938, období národně osvobozenického boje za nacistické okupace a poslední období, spadající do let 1945–1960. Od roku 1980 byly specifikovány dva hlavní tematické okruhy sbírkotvorné činnosti:*

- *dějiny dělnického hnutí, KSČ a socialistické výstavby v Severomoravském kraji*
- *protifašistický a národně osvobozenický zápas v Sm kraji.“¹³*

Byla rovněž upřesněna témata zaměření:

1. *revoluční dělnické hnutí a KSČ v letech 1838–1948*
2. *protifašistický zápas československého lidu v letech 1939–1945*
3. *ostravská operace sovětské armády v roce 1945 a podíl československých jednotek v Sovětském svazu na těchto bojích*
4. *činnost krajské organizace KSČ, nejvýznamnější politické a společenské události v Severomoravském kraji po roce 1945*
5. *rozvoj družebních styků Severomoravského kraje s Volgogradskou oblastí, vojvodstvím Katowice, krajem Drážďany a Varnou*
6. *rozvoj nových forem pracovní iniciativy v souvislosti s činností předních pracovníků, zejména hrdinů socialistické práce a předních pracovních kolektivů¹⁴*

Pravidelně muzeum pořádalo setkání účastníků ostravské operace, od kterých získávalo válečné řády, medaile, osobní doklady aj. pro výstavní účely. K dalším získaným sbírkám

¹¹ Informace byly získány z rozhovoru s pamětníkem – PhDr. Jaromírem Matýskem.

¹² Zdena WEISSOVÁ, *Muzeum revolučních bojů a osvobození v Ostravě*. Metodický zpravodaj pro vlastivědu v Severomoravském kraji. Opava 1987, č. 12, s. 20.

¹³ TAMTÉŽ.

¹⁴ *25 let Muzea revolučních bojů*, nestr.

patřily materiály od zakládajících členů KSČ a pozůstalosti významných osobností politického života v kraji. Velkou část sbírek tvořily busty, sochy a plastiky, prapory dělnických organizací a organizací KSČ na Ostravsku, vojenské zástavy, uniformy a stejnokroje ze druhé světové války.

4. Výstavní činnost

Jako detašované pracoviště nejnovějších dějin Slezského muzea pořádalo Muzeum revolučních bojů a budování socialismu v Ostravě především příležitostné výstavy k politickým výročím, např. k výročí VŘSR, dále výstavy z období II. světové války a propagace spřátelených socialistických zemí.

Naproti tomu později vzniklé samostatné MRBO mělo již k dispozici dva prostory k pořádání výstav: výstavní síň v rozlehlé ostravské budově a novou expozici tamtéž, která byla rozdělena na jedenáct celků ve čtyřech místnostech na celkové ploše 500 m. První čtyři celky zobrazovaly boje dělnické třídy, vznik ČSR, boje československého lidu za okupace a nesměla chybět tematika vzniku KSČ. Další celky dokumentovaly osvobození Československa sovětskou armádou, budování nové republiky, únor 1948 a IX. sjezd KSČ (na němž byla vytýčena linie budování socialismu). Muzeum také připravovalo putovní výstavy např. výstavu o účasti letců v bojích II. světové války.

Pobočkou MRBO bylo také Muzeum ostravské operace v Kravařích se specializovanou expozicí ostravské operace a nový Památník ostravské operace v Hrabyni. Díky otevření památníku mnohonásobně stoupla návštěvnost. Dnes už víme, že to bylo zejména tzv. povinnými návštěvami z řad organizací, dětí a mládeže bývalého Severomoravského kraje.

O připravovaných výstavách se zmiňuje Plán činnosti MRBO¹⁵ na rok 1989: „*V červenci roku 1989 uspořádalo MRBO ještě dvě výstavy: výstavu Českoslovenští letci za II. světové války a putovní výstavu ke 45. výročí Slovenského národního povstání.*“¹⁶ Po politických změnách v roce 1989 se ale nevědělo, jak má MRBO dále pracovat. Zaměřením svých expozic totiž neodpovídalo novým podmínkám. „*Mezi možná řešení patřilo např. předání MRBO Ostravskému muzeu nebo předat muzeum Slezskému muzeu v Opavě či Vojenskému historickému ústavu v Praze. Nabízela se také možnost zřídit místo MRBO muzeum romské kultury. Žádná z těchto institucí však nechtěla převzít společně s muzeem ještě Památník ostravské operace v Hrabyni.*“¹⁷

V r. 1990 připadla centrální budova muzea na Dimitrovově ulici v Ostravě Investiční bance, proto bylo v administrativní budově v Ostravě-Přívoze zřízeno ředitelství a ekonomické oddělení. Sbírkové a knihovna byly převezeny do budovy bývalého kina JAS do Ostravy-Vítkovic. V r. 1992 bylo muzeum nařízením KNV zrušeno. Památník ostravské operace a ostravská administrativní budova byly předány Slezskému zemskému muzeu v Opavě, expozice Muzea ostravské operace v Kravařích byla deinstalována a zámek převzala obec Kravaře. Muzeum socialistické výstavby v Havířově, Muzeum životické tragédie v Havířově-Životičích a Kotulova dřevěnka byly přičleněny k Muzeu Těšínska.

¹⁵ Plány činnosti předchozích let byly předány do Zemského archivu v Opavě a jsou zařazeny v doposud nezpracovaném fondu.

¹⁶ *Plán činnosti MRBO na rok 1989*, Ostrava 1988, s. 5.

¹⁷ TAMTÉŽ.

Vznik fondu vzpomínek pamětníků v MRB v 60. letech

„Práce s pamětníky se zvláště mimořádně rozvinula v souvislosti se systematickým výzkumem dějin odboje proti nacistické okupaci. Vzpomínky shromažďují dnes nejen krajské a okresní skupiny spolupracovníků Ústavu dějin KSČ pro regionální dějiny, ale i skupiny a orgány Svazu protifašistických bojovníků, vojenské historické instituce, muzea i jednotliví historikové.“¹⁸

Na počátku 60. let se ještě nejednalo o klasický výzkum orální historie, jak jej chápeme dnes. V době, kdy se začala v MRB rozvíjet práce s pamětníky, jednalo se spíše o zaznamenávání jejich vzpomínek, a to především u příležitosti různých setkání. První projekt, který tak v rámci MRB vzniknul, byl seminář k ilegální práci KSČ v letech 1938–1945 uskutečněný v květnu roku 1962 (17.–18. 5.) na Čeladné. Zúčastnilo se jej 80 pamětníků, jejichž vzpomínky byly zaznamenány na magnetofonové pásky a později byly pořízeny přepisy těchto záznamů. Ve fondu se tak nachází stovky přepsaných stran vzpomínek partyzánů a příslušníků domácího odboje. Již o rok dříve pořádal Krajský výbor KSČ soustředění zasloužilých členů strany ke 40. výročí založení KSČ, které se konalo v Řece ve dnech 20.–22. 2. 1961. Přítomní pamětníci byli rozděleni do tří skupin: první skupinu tvořili účastníci dělnického hnutí do r. 1921, druhou ti, kteří se podíleli na založení KSČ a na její činnosti v letech 1921–1933, třetí skupinu tvořili členové KSČ, kteří vzpomínali na svou činnost v období nástupu fašismu v Německu a za 2. světové války, tedy v letech 1933–1945.

V červnu 1963 proběhlo na Čeladné další setkání, tentokrát organizátorů ilegálních přechodů hranic v době nacistické okupace. Další setkání pamětníků z doby hospodářské krize v letech 1929–1934 se uskutečnilo v listopadu 1964 v Řece. Jednotliví účastníci předstupovali před posluchače s předem písemně připravenými výpověďmi, které byly nahrány na diktafon, posléze přepsány a archivovány. I zde byli pamětníci rozděleni do skupin: období hospodářské krize a období boje proti fašismu. Hned měsíc nato bylo uspořádáno Komisi regionálních dějin při KV KSČ a MRBO v Řece další setkání, a to pamětníků česko-polské spolupráce a společných bojů.

V roce 1967 proběhlo opět několik seminářů, např. sraz v Komorní Lhotce 28. 3. 1967, kde se sešli pamětníci, vypovídající o činnosti významného levicového poslance K. Sliwky, který na Ostravsku působil ve 30. letech, kdy byl i poslancem Národního shromáždění, dále seminář o Levé frontě, z hlediska přínosu pro historické bádání byl nejvýznamnější sraz pamětníků - španělských interbrigadistů, uskutečněný 8. 2. 1967, tentokrát přímo v Muzeu revolučních bojů. Magnetofonové záznamy jsou uloženy ve fondu, přepisy rovněž, ovšem s poznámkou, že jsou přepsány špatně a bude nutno záznamy znovu přehrát, opravit a doplnit.

Organizování velkých shromáždění pamětníků a zaznamenávání jejich vzpomínek bylo v 60. letech považováno za vhodnou formu shromažďování vzpomínek, která byla používána především historiky v tehdejší Severomoravském kraji. Setkání probíhala vždy podle stejného scénáře:

„V úvodních referátech vždy nejdříve historikové zkoumající daný úsek seznámili pamětníky s nejdůležitějšími problémy, na něž by chtěli slyšet názor, potvrzení, doplnění či vyvrácení. Tím současně oživí události, o nichž mají vyprávět. Tato velká shromáždění pamětníků mohou však být cenným přínosem pro sběr vzpomínek jen tehdy, je-li věnována jejich

¹⁸ Věra HOLÁ – Milan MYŠKA – Stanislav ZÁMEČNÍK, *Práce s pamětníky a vzpomínkami*, Ostrava 1967, s. 3.

*přípravě náležitá péče. Záleží především na samotném výběru pamětníků a na vhodné volbě tematiky, o níž se má hovořit....*¹⁹

Výběr pamětníků byl však v 60.–80. letech ovlivněn tím, že Ústav dějin KSČ, který v Severomoravském kraji inicioval sběr vzpomínek, kladl důraz na to, aby pamětníci pocházeli ze zdejšího regionu, a především aby byli ideologicky přijatelní pro tehdejší politický systém – např. co se týče období okupace, oslovováni byli téměř výhradně účastníci domácího či východního zahraničního odboje, na období 1. republiky nebo poválečné období vzpomínali téměř výhradně členové KSČ, často zasloužilí členové strany a regionální funkcionáři. Jedním z nich byl např. předseda KV KSČ a poválečný starosta Ostravy Josef Kotas (1945–1960). Jeho rukopisná vzpomínka, nazvaná Před patnácti lety, byla však spíše oslavou esejí na vedoucí úlohu KSČ a vliv Sovětského svazu na poválečný vývoj v ČSR:

*„Dnes po patnácti letech můžeme s hrdostí říct, že KSČ svůj historický úkol splnila a na rozdíl od let 1918–1920 úspěšně vedla pracující lid naší země v boji za přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou, jejímž triumfem byl Vítězný únor 1948. ... A zde je třeba zcela otevřeně říci, že úspěšná cesta našeho pracujícího lidu v čele s KSČ od května 1945 do února 1948 byla podmíněna světodějným vítězstvím Sovětského svazu nad fašistickým Německem, prostě tím, že Sovětská armáda osvobodila naši vlast.“*²⁰

Dalším kritériem „vhodnosti“ při výběru pamětníků byla jejich „třídní“ příslušnost – výpovědi byly získávány především od příslušníků dělnické třídy, protože se měly stát dokladem třídního boje komunistické strany a její úlohy, coby osvoboditelky dělníků z útlatku buržoazie:

*„Dnes už každému uvědomělému dělníku je známo, že bývaly doby, kdy pracující člověk byl úplně bezprávným otrokem, z jehož mozolů a krve bohatli nejen majitelé dolů a hutí, ale všichni paraziti...A když tak člověk vidí v dnešní době ty tisíce dělníků a horníků, jak po skončení směny, čistě umytí, učešání a slušně oblečení, s aktovkou pod pažím nastupují do těch desítek autobusů a vlaků, které je rozvázejí všemi směry k jejich domovům, tu tě pokouší hloupá myšlenka – proč nepočkals aspoň dvacet let se svým narozením? a vzpomínáš, jak jsi ty v dešti a blátě či po pás ve sněhu, denně dvě hodiny s krajícem chleba a konvičkou kafe šlapal do práce a pak po dvanácti či čtrnáctihodinové práci špinavý a často rozedraný zase touže cestou vlekl se domů.“*²¹

Tuto vzpomínku (a mnoho dalších) ovšem zaznamenal Jan Rohel, původním povoláním učitel, ale především známý regionální publicista, folklorista a spisovatel, který byl také ředitelem Krajské lidové knihovny a kronikářem Vítkovických železáren. Ten vzpomínky opatřil životopisem vyprávěcího, u vzpomínky Metoděje Kudělky přidal také ediční poznámku a rejstřík jmen, která se ve vzpomínce vyskytují.

Vzpomínky, shromážděné v 60. letech během různých setkání pamětníků, byly doplněny také odkoupením soukromých sbírek vzpomínek – např. v roce 1966 tehdejší ředitel Základní devítileté školy ve Starém Městě u Frýdku, Emil Vávrovský, obcházel příbuzné a známé občanů beskydských obcí, kteří v letech okupace pomáhali partyzánům nebo kteří se podíleli na přechodech uprchlíků z protektorátu přes hranici do Polska v roce 1939. E. Vávrovský tak nashromáždil několik desítek výpovědí lidí, kteří se podíleli na přechodu pozdějšího velitele čs. polního praporu v Buzuluku L. Svobody. Získané výpovědi pak dokonce E. Vávrovský literárně zpracoval a připravil k vydání pod názvem *Velké dny vítězství (Kronika osvobození okresu Frýdek-Místek)*. Publikace byla vydána Okresním výborem KSČ a Vlastivědným ústavem ve Frýdku-Místku k 30. výročí osvobození. E. Vávrov-

¹⁹ V. HOLÁ – M. MYŠKA – S. ZÁMEČNÍK, *Práce s pamětníky*, Ostrava 1967, s. 45.

²⁰ Sbirka SZM, fond III V, č. 2 – Josef KOTAS, *Před patnácti lety*.

²¹ Sbirka SZM, fond III V, č. 1 – Metoděj KUDĚLKA, *Paměti starého pracovníka v dělnickém hnutí*.

ský byl i autorem dalších publikací, napsaných na základě získaných výpovědí, např. *Svoboda šla Ostravskem: kronika osvobození, 1965, Stopami strádání a bojů, 1981, Partyzánská Morávka ústy Moravčanů, 1982*. Stejně tak procházel kroniky jednotlivých obcí Ostravska a Frýdecko-Místicka, z nichž vypisoval záznamy o osvobozovacích bojích v posledních dnech 2. světové války. Všechny získané výpovědi a záznamy z kronik pak byly odkoupeny a archivovány ve fondu vzpomínek a pro svou výpovědní hodnotu tvoří velmi cennou část fondu také proto, že zcela postrádají ideologicko-propagandistický nános tak typický pro vzpomínky z období 60.–70. let.

V 70. letech práce s pamětníky pokračovala, přibyla ale další forma získávání vzpomínek, a to jejich sepsání pamětníkem. V roce 1971 tak vyzval Krajský výbor KSČ v Severomoravském kraji své členy k zaslání vzpomínek k 50. výročí založení KSČ. Většina byla v rozsahu 5 stran strojopisu, na nichž bylo zachyceno období oněch padesáti let. Na politickou objednávku tak vznikaly výpovědi, které neměly být historickým pramenem, ale prostředkem ideologické propagandy – byly chápány především jako doklad života aktivních účastníků revolučního dělnického hnutí. Zasláné vzpomínky pak byly částečně využity pro přípravu sborníku. Rozsah vzpomínek i jejich názvy dokládají zcela jasně, že šlo především o ideologii, nikoliv o fakta a přímá svědectví – *Paměti dělníka – komunisty, Pestrá, náročná, ale i radostná je cesta života rodiny komunisty*.

Jedním z těch, kdo v této výzvě zaslal svůj příspěvek, dokládající jednoznačně, že nešlo o osobní svědectví, ale spíše o snůšku ideologických proklamací, byl i jeden ze zakladatelů KSČ na Ostravsku a první poválečný starosta Moravské Ostravy (2.–22. 5. 1945) Josef Lampa:

„KSČ tato úderná brigáda (tohoto názvu se jí dostalo na XIX. sjezdu KSSS) je si vědoma svého poslání – bojovat a budovat lepší společenský řád a díváme-li se zpět na uplynulých 50 let, můžeme být spokojeni s výsledky, jichž bylo docíleno přes všechny potíže, které se nám stavěly a dosud staví v cestu. Je již nemnoho těch, kdož prožívali rušnou dobu dvacátých i pozdějších let. Dobu, kdy se začala formovat nová revoluční strana dělnické třídy. Na toto revoluční kvašení rád vzpomínám jako na dobu, kdy bylo radostno žít, neboť měl před sebou perspektivu, kterou bylo nutno vybojovat s těmi, kdož tuto perspektivu neviděli.“²²

Vzpomínka byla zaslána navíc jako rukopis, psaný nespisovnou češtinou s řadou gramatických chyb, přepis byl ovšem proveden s jazykovou úpravou – tím se ovšem z dnešního hlediska vytratil jeden z velmi důležitých atributů – autentičnost.

V 70. letech byly do fondu získány rovněž cenné vzpomínky (300 inventárních čísel), napsané na základě výzvy Krajského výboru SPB svým členům, kteří na základě dotazníku zpracovali svou životopisnou vzpomínku na odbojovou činnost. Takto vzniklé písemné výpovědi jsou však velmi obecné a stručné – většinou se jedná o pouhou 1 – 2 strany strojopisu.

Protože sběr vzpomínek probíhal na území tehdejšího Severomoravského kraje u různých institucí, bylo v roce 1978 MRBO pověřeno krajskou komisí regionálních dějin při Sm KV KSČ zpracováním soupisu vzpomínek k dějinám dělnického hnutí a KSČ. Byl vypracován vzor dotazníku a metodické pokyny, které byly zaslány 55 institucím a organizacím v celém kraji, k nimž patřily okresní archívy a státní oblastní archív i s pobočkami, okresní vlastivědná muzea, OV KSČ, OV ČSPB, podnikové archívy a muzea několika významných podniků kraje a vysoké školy v Ostravě a Olomouci. V průběhu roku 1979 byla evidována došlá hlášení, pak byl proveden výběr a třídění některých chybějících údajů. Na

²² Sbirka SZM, fond III V, č. 242 – Josef LAMPA, *Před padesáti lety*.

základě dotazníkové akce byly získány informace o 1582 vzpomínkách, uložených u různých institucí v kraji. Získané informace byly zpracovány do soupisu, který je řazen abecedně podle autorů jednotlivých vzpomínek, na konci je uveden tematický rejstřík.²³

Na počátku 80. let byl osobní kontakt s pamětníky nahrazen dotazníkem – touto formou byly osloveny stovky členů KSČ v rámci projektu Významné osobnosti KSČ v SM kraji. Výsledky této dotazníkové formy sběru vzpomínek byly k fondu neznámo proč přiřazeny pouze bez čísla, ač obsahují několik set dotazníků, z nichž každý byl opatřen stručným životopisem dotazovaného, případně k němu byla přiložena i fotografie.

Řada vzpomínek byla v těchto letech získána i od jednotlivých účastníků odboje - desítky vzpomínek např. sepsal příslušník 1. čs. tankové brigády v SSSR Václav Širc, který vedl se svými spolubojovníky rozhovory, zapisoval je a posléze je věnoval muzeu. Tyto výpovědi mají vysokou výpovědní hodnotu, jsou naprosto věcné, bez jakéhokoliv náznaku politické propagandy či zbytečných politických hesel, nepostrádají ani humor:

„Vyrázili jsme vzhůru. Jeli jsme lesem za temného rachotu padajících stromů. Na výšině před námi zuřila prudká bitva. Spěchali jsme, abychom do ní zasáhli ještě včas. Chybělo už jen několik desítek metrů, abychom se dostali z lesa ven na pole a vyrázili do útoku, když jsme uvízli znovu. Po další nelidské dřině se nám podařilo tank vyprostit. Když jsme vyjeli na pevnou zemi, ukázalo se, že tank zůstal viset spodkem na nízkém pařezu z mohutného stromu. Pásy se zabořily v mokřině. Pařez prohnul spodek tanku nahoru, tak že se poškodila převodovka. Pro změněnou převodovku jsme nemohli ani nastartovat. Palička (Vladimír Palička, řidič tanku Jan Žižka – pozn. aut.) se pustil do demontáže... Vyrušil mě hluk kroků. Ohlédl jsem se. Dva sanitáři vedli dolů z výšiny raněného nadporučíka Sochora. Ted' mě zastřelí, že jsme nepřišli včas! – blesko mi hlavou. Nadporučík Sochor přišel ke mně: 'Co je s vámi?' Vyskočil jsem do pozoru, pozdravil a hlásil: 'Desátník Porazík, hláším, že převodovka je v hajzlu, pane nadporučíku!'“²⁴

Fond obsahuje rovněž řadu dalších cenných výpovědí, např. desítky výpovědí pamětníků životické tragedie (vypálení obce Životice v listopadu 1944 – pozn. aut.), nebo doslovné opisy protokolů z velitelství NBS v Ostravě z června roku 1946, které se týkaly činnosti zpravodajské skupiny Avantgarda a rozvědky Tamary Bobyrevy.

Dále se ve fondu nachází množství jednotlivých vzpomínek, převážně se jedná o písemné výpovědi pamětníků doby okupace v protektorátu, především na Moravě a ve Slezsku. Až na tři výjimky zde ovšem zcela chybí vzpomínky účastníků čs. zahraničního západního odboje.

Takto tedy vznikl v průběhu dvaceti let bohatý fond vzpomínek a výpovědí, který je velmi cenným pramenem k poznání událostí 20. století, především v regionu severní Moravy a Slezska. Avšak doba (60.–80. léta), kdy vzpomínky byly získávány, zároveň předznamenává některé problémy při jejich využití v současné praxi:

- vzpomínky se často dochovaly pouze v rukopisné – mnohdy velmi nečitelné podobě. Týká se to především těch, které byly napsány na výzvu některé instituce a v rukopisné podobě byly později zařazeny do fondu vzpomínek v MRB, aniž byl proveden jejich přepis a je dnes již velmi těžké přesně určit například některé místopisné názvy

- mnohdy již formulace dotazu dopředu určovala odpověď, např. v dotazníku z 80. let se požaduje *“Stručný životopis, vystihující základní období života ve vztahu k vlastní stranické práci“*²⁵

²³ Helena ROMANOVSKÁ, *Soupis vzpomínek k dějinám dělnického hnutí, KSČ, odboje, osvobození a výstavby socialismu v SM kraji*, Ostrava 1981, s. 1.

²⁴ Sbirka SZM, fond III V, č. 653 – Jiří PORAZNÍK, *Vzpomínky na boj o kótu 534*.

²⁵ Sbirka SZM, fond III V, b. č. – František FRANKEVIČ.

- vzpomínky či výpovědi, zasláné do muzea jako odpověď na dotazník nebo písemně zasláný dotaz, jsou velmi stručné, popisné, období desítek let je obsaženo na 1–2 stranách textu, např. období 2. světové války shrnuje jedna pamětnice takto: „*Okupace nás komunisty zastihla připravené. Mým ileg. úkolem bylo pečovat o rodiny zatčených soudruhů, podílela jsem se na organizování sbírek a kolportaci ilegálního stranického tisku. Také při organizování úkrytů pronásledovaných soudruhů jsem se podílela.*“²⁶

- v některých případech jsou vzpomínky ze 30.–40. let natočeny a přepsány v nářečí, přičemž některé nářeční výrazy mohou být dnes již nesrozumitelné:

„*Jo bych to musel vykladat' hromadu. Dvaatřicet tych lidí sem zaved na hranicu, jo som, co tu prišli. Coch miól robít? Jak už tu přišli, líto mi jich bylo, nechat' jich pobít', pohrdat', ni? Tak sem to dycky brol a přes ten les tam nahoru na hranicu, pravím:' Ted' ste už doma, tam už dymbejtě, tam stě už v ojčyzně polske a ptejtě se na Horaka, hostinského a ten vam najdě další informace.*“²⁷

- velká část vzpomínek vznikla nikoliv ve snaze získat svědectví přímých účastníků událostí 20. století, ale jako doklad vedoucí úlohy KSČ v revolučním dělnickém hnutí a protifašistickém odboji, jsou proto velmi zhusta protkány oslavnými hesly a dobovými klišé.

Fond vzpomínek je bezesporu zajímavý nejen svým rozsahem, ale právě pro svá „negativa“, související s dobou jejich vzniku. Vzpomínky zde nashromážděné jsou však především cenným zdrojem informací o životě v průmyslové oblasti Ostravska od počátku 20. století po 60. léta, ale protože jejich vypravěči byli z velké části příslušníci dělnické třídy, kteří do tohoto regionu přišli z různých oblastí Československa či z polského pohraničí, jsou i zajímavým dokladem jazykového vývoje na teritoriu Severomoravského kraje.

V rámci *Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity* (NAKI) řeší odborníci Slezského zemského muzea od roku 2011 projekt, který nese název Slezsko: Paměť–identita–region, jehož cílem je přispět zachování regionálních a národních identit. Jedna část řešeného projektu je zaměřena na získávání vzpomínek pamětníků z regionu. Kromě nahrávání AV rozhovorů s přímými účastníky odboje za 2. světové války, se pracovnice Památníku II. světové války vrátily k výše popsanému, mezi badateli a odborníky v oboru orální historie, „opomenutému“ fondu, který je nyní uložen na tomto pracovišti, a jednotlivé vzpomínky digitalizují, pořizují přepisy rukopisů (mnohdy velmi nečitelných), tam, kde je to potřeba, redigují přepsané rozhovory – především po gramatické a syntaktické stránce (některé vzpomínky, vyprávěné v ostravském dialektu, jímž hovořili například horníci ve 30.–40. letech 20. století, mohou představovat pro řadu badatelů téměř nepřekonatelnou bariéru) a znovu je třídí tak, aby mohly sloužit jednak pro potřeby badatelů, jednak pro prezentační a edukační účely.

²⁶ Sbíрка SZM, fond III V, b.č. – Anna TKADLECOVÁ.

²⁷ Sbíрка SZM, fond III V, č. 1072 – Hynek ŽÍDEK, vzpomínka na přechody do Polska, natočeno E. Vávrovským v srpnu 1965.

Summary

The formation history of the Contemporaries' recollections fund in the Museum of Revolutionary Fights and Liberation

Work with contemporaries developed in the former northern-Moravian region in the 1960s as a part of a research of revolutionary blue-collar movement history, the Communist party of Czechoslovakia (further as KSČ), and the national revolt against Nazism. Some regional museums joined work with contemporaries as well; one of them was Museum of Revolutionary Fights and Socialism Forming in Ostrava that was established by the Regional National Committee in Ostrava on the basis of a verdict of Northern-Moravian Regional Committee of KSČ on 1st July 1962 as a new detached workplace of the Silesian Museum in Opava. This museum workplace was a cultural-political institution of the Northern-Moravian Regional National Committee for research and documentation of KSČ history, revolutionary and blue-collar movement, anti-fascist movement, liberation fights, and socialism forming.

In connection with the topic orientation of the museum also its collection fund developed. Already in the time of its origin the museum had a fundamental collection fund including written documents, printed papers, newspapers and books on blue-collar club activities, organizations, and especially regional KSČ. The collections were gradually completed with blue-collar banners, film collections, medals and badges, and photographs. Immediately after its foundation museum workers started the so called "work with contemporaries" and in the 1960s–1980s they stored a large collection fund of memories amounting to 1485 inventory numbers.

Michaela Z á v o d n á

BLÍZKO A PŘECE DALEKO! DOPRAVNÍ SPOJENÍ OSTRAVSKA S HLUČÍNSKEM V LETECH 1901–1938

Abstract

The study deals with the issue of local transport connection of Ostrava and Hlučín regions in 1901–1938. It analyses the mechanism of negotiating railway and tram projects where autonomous bodies of involved communities, state authorities, and transport companies played a significant role. Attention is dedicated mainly to the analysis of administrative and technical obstacles to the construction of planned railway connection of Hlučín and Ostrava regions. A part of the study is also an analysis of bus transport development in the mentioned region after 1920, mostly of the competing Czech post bus lines on one hand and the Moravian local routes association on the other. A brief summary of operational results of a Moravian local routes association bus line of 1931–1933 concludes the study.

Keywords: transport, Ostrava region, Hlučín region, 1901–1938, Moravian local routes association

1. Dopravní situace na Hlučínsku do roku 1920

Po tzv. slezských válkách se oblast Hlučínska stala součástí pruského státu a tato skutečnost také výrazně zasáhla do podoby zdejší dopravní sítě, která se primárně orientovala na Ratiboř a hornoslezskou průmyslovou oblast. Tomuto požadavku se podřizovala také výstavba silnic a především železnice.¹ Do první světové války získali obyvatelé Hlučínska přímé železniční spojení s Ratiboří a s na rakouském území ležící Opavou. Před rokem 1914 však sehrávalo Hlučínsko významnou roli také v úvahách o nadregionální a lokální dopravě. V prvním případě představovalo dopravní zpřístupnění Hlučínska pouze jeden z dílčích kroků při projektování moderního a především přímého spojení Opavska s Ostravskem, které dlouhodobě požadovali především opavští zastupitelé.² Jejich žádosti, petice a apely na Severní dráhu císaře Ferdinanda jako zdejšího železničního dopravce však zůstaly nevslyšeny.³

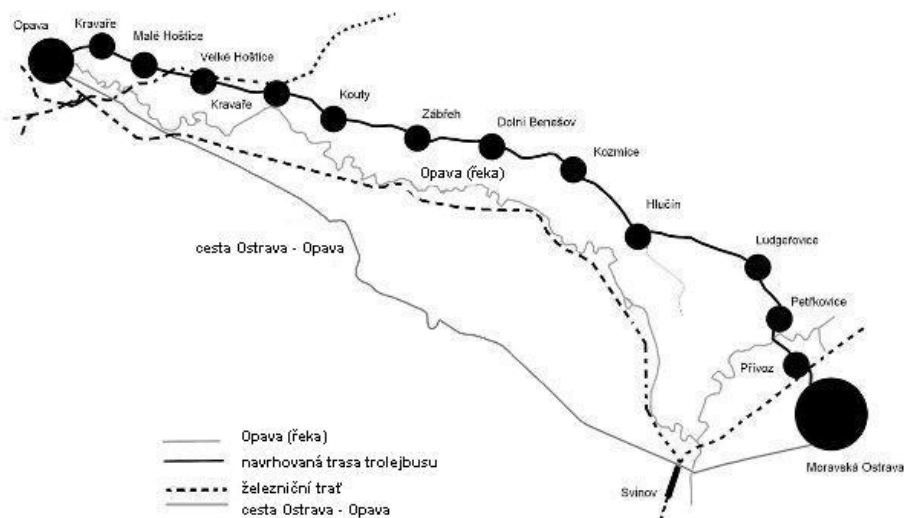
¹ Archiv města Ostravy (dále jen AMO), fond Archiv města Přívozu (dále jen AM Přívoz). Úzkorozchodná dráha Moravská Ostrava – Benešov s odbočkou do Hatí 1920–1922, kart. č. 122, inv. č. 429. Až do 70. let 19. století byl jedinou spojnici Ostravska s Hlučínskem vor, plavící se mezi Petřkovicemi a Přívozem. V roce 1877 byl poté postaven most přes Odru u Petřkovic. Vilém PLAČEK – Magda PLAČKOVÁ, *Ludgeřovice v sedmi stáletích*, Ludgeřovice 2003, s. 75–76.

² Spojení Opavy s Ostravou – Svinovem umožňovala od roku 1855 železniční trať, cestující však byli nuceni na svinovském nádraží přestupovat. K výstavbě této trati např. Zdeněk LÁZNIČKA, *Výstavba železnice Ostrava – Opava*, Slezský sborník 54, 1956, s. 353–362.

³ Severní dráha císaře Ferdinanda odmítala zavedení přímého železničního spojení Opava – Moravská Ostrava – Bohumín poukazováním na technické obtíže. Situace se nezlepšila ani po vzniku Československé republiky. Symbolicky působí v tomto případě dopis Ředitelství státních drah v Olomouci adresovaný dne 19. 4. 1920 správní komisi Moravské Ostravy. Ředitelství upozorňuje na skutečnost, že od 1. 6. 1920 bude zaveden nový jízdní řád, obsahující přímé spojení Opavy sev. nádr. s Bohumínem dvakrát denně v obou směrech. Na zadní straně dopisu je však poznámka správní komise Moravské Ostravy, že i nadále je nutné ve Svinově přesešedat. Nejednalo se tudíž o přímé spojení, ale o na sebe navazující vlaky. AMO, fond Archiv města Moravská Ost-

Svízelnou situaci mělo vyřešit zřízení na železnici nezávislého dopravního spojení Opavy s Ostravou. Ke slovu se tedy dostal trolejbus, dobově označovaný jako elektrický automobil. Velmi aktivně v této záležitosti vystupoval především opavský Spolek techniků a inženýrů, který dne 24. 2. 1909 zorganizoval přednášku o výhodách trolejbusového spojení. Referoval na ní sám ing. Stoll, konstruktér stejnojmenného napájecího trolejbusového systému, jež se osvědčoval v městské dopravě v Českých Budějovicích. Navrhovaný trolejbus typu Mercedes-Stoll s 24 sedadly mohl dosáhnout rychlosti až 30 km/h a jeho 35kilometrová trať měla spojoval obce Opava – Kateřinky – Malé a Velké Hoštice – Hlučín – Ludgeřovice – Petřkovice – náměstí v Přívoze, popř. náměstí v Moravské Ostravě. Výše jízdného se předpokládala mezi 5 – 7 hal. za kilometr.⁴

Navrhovaná trasa trolejbusu Opava - Moravská Ostrava (1909)



Myšlenky se v tomtéž roce chopil přípravný výbor pro zřízení elektrického automobilu, realizace spojení vybraným dopravním prostředkem však narazila na několik překážek. První z nich představovalo negativní stanovisko krajského úřadu v Ratiboři k trolejbusovému spojení. Příčinou byla obava z toho, že hlučínští dělníci budou hledat obživu na Ostravsku a Hlučínsko se bude potýkat s rostoucí chudobou. Druhou vážnou

rava (dále jen AMMO), Nová registratura (dále jen NR), kart. č. 543, inv. č. 558, sign. X/142; AMO, f. AM Přívoz, kart. č. 122, inv. č. 427. Ani návrh Spolku techniků a inženýrů z roku 1912 propojit železniční svršek s tramvajovou tratí stejného rozchodu prostřednictvím spojovací koleje nebyl realizován. AMO, f. AMMO, NR, kart. č. 527, inv. č. 538, sign. X/141.

⁴ AMO, f. AMMO, NR, kart. č. 527, inv. č. 538, sign. X/141.

překážkou v realizaci trolejbusového spojení Opavska s Ostravskem byla také obava ze zvýšených nákladů na údržbu okresní silnice mezi Opavou a Hlučínem, po níž měl trolejbus jezdit.

Nemalý problém představoval také způsob napájení trolejbusu elektrickou energií. Překážkou překvapivě nebyly technické parametry, ale platná legislativa. V případě, že by zamýšlená trolejbusová trať vedla až do Moravské Ostravy, musel by dopravce uzavřít smlouvu s Moravsko-ostravskou elektrárenskou společností jako výhradním distributorem proudu na moravsko-ostravském katastru.⁵ Spolupůsobením výše uvedených faktorů tedy nebylo spojení Opavy s Ostravou prostřednictvím trolejbusové dopravy realizováno.

Lépe se nevedlo ani osvědčenému dopravnímu prostředku – železnici. Trať Opava – Hlučín – Annaberg (dnes Chaľupki v Polsku) – Bohumín, která vzbuzovala největší naději na zavedení přímého spojení Opavska a Hlučínska s Bohumínem a Ostravskem, skončila před první světovou válkou v Hlučíně.⁶

Můžeme tedy konstatovat, že snaha o vytvoření nadregionálního dopravního spojení byla neúspěšná, neboť se nepodařilo dosáhnout přímého spojení Opavska s Ostravskem, ačkoliv snahy o její realizaci zde především před a během první světové války nepochybně existovaly.

Již před rokem 1914, resp. 1920 se však rozvíjela také koncepce lokální dopravy mezi sousedními obcemi. V případě Ostravska a Hlučínska sehrály rozhodující roli dvě obce – Přívoz a Petřkovice. I v tomto případě se jednalo o nadmíru zajímavou a přitom velmi komplikovanou akci, navíc se značně nejistým výsledkem.

Místní dráha Přívoz – říšská hranice (– Petřkovice) 1901–1920

Již počátkem 20. století se objevily první nesmělé pokusy řešit zdejší dopravní situaci.⁷ V roce 1901 se moravsko-ostravský advokát Alois Hilf zabýval myšlenkou zřídit úzkorozchodnou dráhu tzv. nižšího řádu v parní nebo elektrické trakci, umožňující alespoň částečné spojení Ostravska s Hlučínem.⁸ Dne 18. 4. 1901 proto adresoval ministerstvu rakouských železnic žádost o udělení povolení k provedení přípravných technických prací (tzv. předběžná koncese)⁹ pro trať vedoucí z Přívozu po okresní silnici až k mostu přes Odru na prusko – rakouskou státní (tzv. říšskou) hranici. Ministerstvo souhlasilo a výnosem ze dne 5. června 1901 obdržel Hilf šestiměsíční povolení. Advokátovi se však daný termín nepodařilo dodržet, jak o tom svědčí druhý výnos téhož ministerstva z 23. 11. 1901, kterým bylo povolení k provedení přípravných technických prací prodlouženo o půl roku. V této souvis-

⁵ Informace Hermanna Krommery, zástupce přípravného výboru pro zřízení trolejbusového spojení Opava – Moravská Ostrava ze dne 18. 9. 1909. Tamtéž.

⁶ Vilém PLAČEK, *Prajáci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*, Hlučín / Kravaře 2000, s. 21; V. PLAČEK – M. PLAČKOVÁ, *Ludgeřovice*, s. 77; AMO, fond Základní škola Ostrava – Petřkovice, ul. Hlučínská 136 (fond nezpracován), školní kronika Petřkovice 1864–1938, přír. č. 220, s. 29, 35.

⁷ AMO, f. AM Přívoz, kart. č. 122, inv. č. 427.

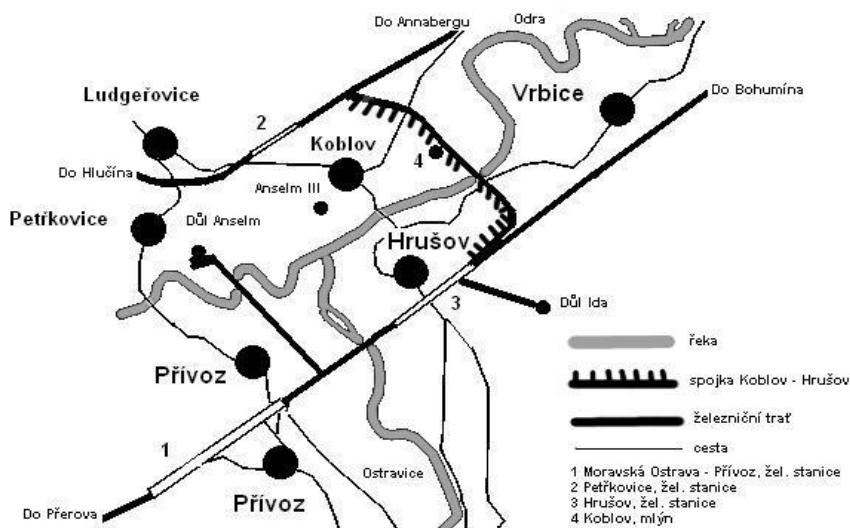
⁸ Rakouský zákoník nepoužíval pro elektrické pouliční dráhy pojem „tramvaj“. Užíval se pojem silniční pouliční dráha, který vznikl překladem německého výrazu „Strassenbahn“. Tramvaj, tedy pouliční dráha, patřila svou podstatou do skupiny drah tzv. nižšího řádu. Nejlépe tuto terminologickou problematiku dosud zpracoval František HODÁČ ml., *Finanční účast království a zemí při zřizování vedlejších železnic předlitavských*, Brno 1910, s. 5 a n.

⁹ Nepřesně, avšak běžně se užívá k označení povolení k provedení přípravných technických prací výraz předběžná koncese. Na rozdíl od koncese jako výsadního povolení ke stavbě a provozu konkrétní dráhy vyjadřuje předběžná koncese povolení konat technické práce k budoucí výstavbě dráhy, aniž by bylo žadateli zaručeno nějaké výhradní nebo předběžné právo na realizaci dané tratě. Mohlo tudíž dojít k tomu, že o předběžnou koncesi pro jednu trať existovalo více žadatelů. Srov. §§ 1–4 tzv. železničního koncesního zákona č. 238 ze 14. září 1854. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*, Wien 1855, s. 949–956, zde s. 949–951.

losti však byl Hilf nově ministerstvem železnic upozorněn na skutečnost, že jeho projekt nesmí kolidovat s již existujícími nebo stavěnými tratěmi, především s projektem místní dráhy Polská Ostrava – Hrušov, v němž se vedle obecní samosprávy Polské (dnes Slezské) Ostravy angažovala také Moravsko-ostravská elektrárenská společnost v čele s Arminem Hartmannem.¹⁰ Ačkoliv Hilf nebyl žádným dopravním nováčkem,¹¹ realizovat stavbu se mu nepodařilo.

Jeho myšlenka vybudovat lokálním potřebám sloužící dráhu však nezapadla a o dva roky později se jí společně chopily přívozská a petřkovická obecní samospráva. Především přívozské zastupitelstvo v prvním okamžiku plánovalo velkorysý projekt úzkorozchodné dráhy z přívozského nádraží do Mariánských Hor, Vítkovic, k říšskému mostu mezi Moravskou a Polskou Ostravou, k mostu mezi pruským Koblovem a rakouským Hrušovem a také spojení Přívozu s říšskou hranicí na mostě přes Odru u Petřkovic.

Projekt železniční spojky Koblov - Hrušov (1922?)



¹⁰ K tomu viz Karel GARBA, *Úzkorozchodné dráhy na Ostravsku 1902–1973*. I. díl, Brno 1973, s. 21–23; Petr POPELKA, *Podíl zemské samosprávy na budování lokální železniční sítě a zemská železniční akce v Rakouském Slezsku*, Časopis Matice moravské (dále jen ČMM) 1/127, 2008, s. 38–66, zde s. 58, 60. Existuje také dopis moravsko-ostravského advokáta Alberta Herbatschka ze dne 27. 11. 1911, kterým informuje starostu Přívozu Ernesta Petzlmanna o skutečnosti, že zamítnutí projektu dráhy Přívoz – říšská hranice z roku 1903 měl na svědomí právě Armin Hartmann, který se obával konkurence této dráhy pro jeho společnosti provozovanou dráhu Polská Ostrava – Hrušov. AMO, f. AM Přívoz, kart. č. 122, inv. č. 427.

¹¹ Adolf Hilf spolu s moravsko-ostravským starostou Antonem Luxem již v roce 1882 předložil návrh na spojení přívozského nádraží Severní dráhy císaře Ferdinanda a centra Moravské Ostravy. Projektovou dokumentaci vyhotovila vídeňská firma Ceczowicka & Weiner. Teprve o čtrnáct let později došlo k tomuto spojení, avšak již pod taktovkou Společnosti brněnských místních drah. Josef CVIK a kol., *70 let městské dopravy na Ostravsku 1894–1964*, Ostrava 1964, s. 12.

O tom, že se jednalo o projekt obcí nezávislý na dosavadní dopravní politice Společnosti brněnských místních drah, která stavěla a provozovala síť tramvají mezi Přívozem, Moravskou Ostravou, Vítkovicemi a Mariánskými Horami, svědčí dvě věci. Předně již zmiňovaný odlišný rozchod „přívozké“ projektované dráhy od sítě ostravských tramvají. Druhým faktem byla skutečnost, že obecní samospráva Přívozu se s žádostí o právní pomoc a informace o průběhu administrativního schvalovacího řízení neobrátila na již zmíněnou Společnost brněnských místních drah, která měla v této oblasti dostatečné zkušenosti, ale adresovala ji JUDr. Emilu Rochowanskému, tehdejšímu starostovi města Opavy. Snaha projednat projekt bez zbytečného medializování vedla také ke spekulacím, že trať povede nejen do Petřkovic, ale až do Ludčeřovic.¹² A ačkoliv byla v listopadu téhož roku svolána schůze zainteresovaných obcí, k realizaci opětovně nedošlo.

Srovnáme-li oba projekty, zaznamenáme u nich dva závažné nedostatky, jež by zamýšlenou dráhu značně limitovaly. Jednalo se především o úzký rozchod kolejí, který znemožňoval napojení této trati na síť normálně rozchodných ostravských tramvají, prakticky by tedy cestující z Hlučínska do Ostravy byli nuceni v Přívoze přestupovat. Obdobně polovičaté bylo také řešení konečné stanice u Odry. Bohužel prozatím neznáme přesné trasování jednotlivých projektů, nelze tudíž říci, zda se konečná stanice dráhy měla nacházet na rakouské nebo na pruské straně. Pokud by však dráha zůstávala pouze na rakouském území (pomineme-li ojedinělou zmínku o Ludčeřovicích), byli by cestující na Hlučínsko, resp. Ostravsko nuceni část vzdálenosti překonávat i nadále pěšky nebo povozy. Existence státní hranice by tak působila jako retardační prvek, deformující možnost adekvátně reagovat na dopravní a hospodářské potřeby této oblasti.

Více informací o způsobu spojení Hlučínska s Ostravskem máme až z roku 1911, kdy opět přišel na pořad dne již několikrát projednávaný projekt železnice mezi Přívozem a říšskou hranicí. Snad tento oživený zájem souvisel s intenzivní činností slezské zemské vlády v slezské části ostravsko-karvinského souvisel, kde od r. 1911 probíhala výstavba úzkorozchodných elektrických drah, spojujících Polskou Ostravu s Bohumínem, oběma Lutyněmi a Karvinou na jedné straně a na druhé straně s aktivitou obecní samosprávy Moravské Ostravy, která spojila úzkorozchodnou místní dráhou své město přes Petřvald s Karvinou již v roce 1909.¹³

V případě „přívozké“ dráhy vyšel impuls opět z obecní samosprávy Přívozu. Poté, co obecní rada odsouhlasila na svém zasedání dne 21. 2. 1911 výstavbu této trati, nabraly události rychlý spád a tak již 15. dubna téhož roku žádal přívozký starosta Petzlmann ministerstvo železnic o povolení k provedení přípravných technických prací. Žádost zdůvodňoval tím, že zamýšlená dráha přispěje především k hospodářskému rozkvětu oblasti, neboť umožní rychlou dopravu dělníků z Petřkovic, Ludčeřovic a Lhotky do ostravských průmyslových podniků. Současně tato dráha podpoří místní obchod, neboť obyvatelé pruských obcí rádi navštěvují přívozké trhy. V neposlední řadě budou dráhu při svých cestách do petřkovických lesů a do výletní restaurace na Landeku využívat Ostravané, kteří jakožto obyvatelé průmyslového města potřebují pobývat na čerstvém vzduchu.¹⁴

Dráha však také měla být výhodnou pro Přívoz samotný, neboť by v něm vytvořila dopravní uzel a zvýšená frekvence cestujících by stimulovala zdejší ekonomiku. O této skutečnosti však Petzlmannova žádost nehovořila.

¹² AMO, fond Základní škola Ostrava – Petřkovice, ul. Hlučínská 136 (fond nezpracován), školní kronika Petřkovice 1864–1938, přír. č. 220, s. 26.

¹³ Viz příslušné kapitoly v Karel GARBA, *Úzkorozchodné dráhy*. I; II. díl, Brno 1973, 1974; P. POPELKA, *Podíl*, s. 58–65.

¹⁴ AMO, f. AM Přívoz, kart. č. 122, inv. č. 427.

Dne 9. 6. 1911 ministerstvo železnic vydalo žádané povolení s jednoletou platností. Přívozká radnice však nepočítala s tím, že by dráhu stavěla a provozovala sama, ale obrátila se na Společnost brněnských místních drah, obstarávající síť ostravských tramvají a pověřila ji vypracováním projektu, získáním koncese, stavbou trati a jejím provozem na účet obce. V průběhu plánování projektu došlo k řadě změn, např. původního projektanta Bernarda Politzera, prosazeného přívozkou samosprávou, nahradila Vereinigte Eisenbahnbau und Betriebs-Gesellschaft, jež požadovala při projektování trati za kilometr částku 600 K, byla tedy skoro o 300 K levnější než zmiňovaný Politzer.

Tak jako v předcházejících letech muselo být povolení k přípravným technickým pracím prodlouženo a 7. 8. 1912 upozornilo ministerstvo železnic Společnost brněnských místních drah, že chce-li překročit most přes Odru, musí získat zvláštní povolení ministerstva železnic a současně také jednat s pruskými správními orgány. Detailní projekt s žádostí o koncesi zaslala Společnost brněnských místních drah ministerstvu železnic, které jej výnosem z 12. 1. 1914 postoupilo k posouzení moravskému místodržitelství s návrhem, aby byla za účasti pruských královských úřadů nejprve provedena revize trati a kontrola předpokládaných stanic a zastávek a teprve v případě bezvadného výsledku měla následovat tzv. politická pochůzka. Jejím kladným výsledkem bylo podmíněno získání koncese ke stavbě a provozu dráhy.

V souvislosti s traťovou revizí provedenou dne 10. 7. 1914 si však lze povšimnout zajímavé skutečnosti. Ačkoliv dráha měla vést přes oderský most na pruskou stranu a končit na katastru obce Petřkovice, v celém protokolu o traťové revizi se o této obci nehovořilo a její představitelé nebyli do komise pozváni. Starosta Petzmann jako zástupce obce Přívoz do protokolu uvedl pouze potřebu levného a rychlého dopravního spojení uvnitř přívozké obce na jedné straně a na druhé straně nutnost propojit Přívoz s Moravskou Ostravou. Projektovaná dráha totiž odbočovala z trati Společnosti brněnských místních drah Přívoz – Moravská Ostrava a vedla přes dnešní náměstí Sv. Čecha k přívozkému hřbitovu a oderskému mostu, který překračovala a končila v km 2,1 již na území pruského státu.¹⁵

S projektem Společnosti brněnských místních drah souhlasil také zástupce opolského úřadu pruského zemského prezidenta i vyslanec katovického ředitelství pruských královských železnic. Projektovaná dráha měla na pruském území podléhat pruskému zákonu o malodráhách z roku 1892, avšak pruské orgány zdůraznily, že definitivní povolení stavby a schválení provozu může udělit pouze jejich ministerstvo veřejných prací. To vydalo souhlas až dne 30. 8. 1915. Podmínilo jej však těžko realizovatelným požadavkem, že provoz na pruské části bude možný jen jako součást provozu na dráze Přívoz – říšská hranice. V jakémkoliv jiném případě bylo nutné získat u německých úřadů nový souhlas.

Tato formulace však představovala problém, neboť ačkoliv měla být právně majitelem koncese obec Přívoz, fakticky se předpokládalo připojení na ostravskou tramvajovou síť Společnosti brněnských místních drah. Pokud by měl být požadavek pruského ministerstva splněn, nezbylo by cestujícím z Hlučínska nic jiného, než v Přívoze přestoupit na tramvaje do Moravské Ostravy a Vítkovic a průběžný provoz na tramvajových linkách říšská hranice – Vítkovice či říšská hranice – Svinov by nebylo možné zavést i navzdory faktu, že by mu v cestě nestály (teoreticky) žádné technické problémy.

Ve skutečnosti si však s touto podmínkou nemuseli projektanti dráhy dělat starosti, neboť problém se vyskytl na zcela jiném místě. Ukázalo se, že technické parametry přívozkého

¹⁵ AMO, f. AM Přívoz, kart. č. 122, inv. č. 427. V novinovém článku otištěném v Mährisch-Schlesische Grenzbote dne 22. 3. 1913 se uvádí jako konečná stanice dráhy říšský most, ovšem chybí informace, zda se zastávka bude nacházet na rakouské nebo pruské straně. Mährisch-Schlesische Grenzbote 24/37, 22. 3. 1913, s. 4.

podjezdu pod tratí Severní dráhy císaře Ferdinanda neumožňují položení kolejového svršku v projektované podobě. Železniční společnost spolu se správcem okresní silnice – okresním silničním výborem v Moravské Ostravě – neměli nic proti případné přestavbě tohoto podjezdu, nicméně strany se nedohodly na jejím financování. Severní dráha císaře Ferdinanda přepokládala, že náklady zaplatí podnikatel, okresní silniční výbor byl ochoten nést 50 % nákladů, požadoval však zachování stávající širší silnice. Společnost brněnských místních drah se bránila poukázáním na fakt, že stav podjezdu dlouhodobě nevyhovuje zdejšímu dopravním potřebám, že jeho přestavba nebude sloužit jen projektované trati, ale všemu zdejšímu obyvatelstvu a že by se tedy měla finančně angažovat také Severní dráha císaře Ferdinanda.

Situaci se nepodařilo uspokojivě vyřešit a zřejmě na této skutečnosti celý projekt ztroskotал, neboť v dopise ze dne 13. 12. 1916 si vyhradilo ministerstvo železnic právo definitivně rozhodnout o projektu až v okamžiku, kdy bude otázka podjezdu vyřešena odpovídajícím způsobem.¹⁶

Návrh železničního spojení Přívozu s Petřkoviciemi se znovu vynořil v roce 1919, kdy se uvažovalo opět o úzkorozchodné dráze, jež sice měla vést až do této hlučínské obce, kvůli nevyřešenému podjezdu však měla začínat až za tratí Severní dráhy císaře Ferdinanda. Ani tento projekt nebyl realizován a obyvatelé Hlučínska se rychlého a přímého dopravního spojení s Ostravskem prostřednictvím železnice, tramvaje nebo jiných forem veřejné dopravy do konce první světové války, resp. do roku 1920 nedočkali.

2. Hlučínsko součástí Československé republiky (1920–1938)

V roce 1920 bylo k Československé republice připojeno 36 hlučínských obcí s téměř 50 000 obyvateli. V této souvislosti bylo nutné přizpůsobit dosavadní dopravní síť změnám politickým i správním poměrům, které však současně posílily její strategický význam. Bylo to především proto, že mezi obyvateli Hlučínska a československými státními úřady panovala zejména v prvních poválečných letech oboustranná nedůvěra. Československý stát přistupoval k Hlučínsku jako ke ztracenému a po staletí poněmčovanému území a pokoušel se v co nejkratším termínu o jeho opětovnou, často však mnohdy necitlivě prováděnou „čechizaci“. Hlučičané, které však s obyvateli nově vzniklého státu pojila de facto pouze moravština, naopak pohlíželi na tuto aktivitu státu s neklidem a rostoucími obavami.¹⁷

Kvalitní dopravní spojení mezi Hlučínskem a Ostravskem tak nemělo sloužit jen zdejšímu hospodářským potřebám, ale hlavním cílem bylo jeho prostřednictvím posílit sounáležitost Hlučínska s československým státem.

Železniční trať Opava – Hlučín – Petřkovice

Jak jsme již uvedli, záměr spojit Opavu s Bohumínem přes Hlučín a Annaberg existoval již před rokem 1920. V průběhu první světové války však byla stavba přerušena

¹⁶ AMO, f. AM Přívoz, kart. č. 122, inv. č. 427.

¹⁷ V. PLAČEK, *Prajzáci*, s. 43; TÝŽ, *Prajzáci II aneb Hlučínsko ve staronové vlasti 1920–1938*, Háj ve Slezsku 2007; TÝŽ, *Hlučínsko ve 20. letech 20. století – zahozená šance na česko-německé porozumění*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 21, Šenov u Ostravy 2003, s. 197–220; TÝŽ, *Hlučínsko po připojení k ČSR počátkem 20. let*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 20, Šenov u Ostravy 2001, s. 135–156; Kol. aut., *Hlučín 1256–2006*, Hlučín 2006, s. 39–41, 45.

a v okamžiku inkorporace Hlučínska do Československé republiky byly dokončeny pouze dvě třetiny trati.¹⁸ Naději, že hlučínské obce, mj. také Petřkovice, Ludgeřovice a Hlučín, získají spojení s Moravskou Ostravou, nakrátko vyvolala snaha správní komise města Přívozu. Ta dne 23. 3. 1920 žádala ministerstvo železnic o udělení povolení k předběžným pracím pro stavbu úzkorozchodné dráhy z Moravské Ostravy do Benešova k tamějšímu letišti.¹⁹ Správní komise argumentovala nejen strategickým významem dráhy v hospodářském připoutání Hlučínska k Ostravsku, ale také sociálními ohledy, neboť kvalitní dopravní spojení by umožnilo části ostravských dělníků nalézt levné ubytování na Hlučínsku. Ministerstvo železnic však tento projekt dne 27. 12. 1921 částečně zamítlo. Své rozhodnutí zdůvodnilo tím, že by dráha konkurovala trati československých drah Opava – Hlučín, nicméně proti výstavbě trati z Ludgeřovic do Hatě, která byla původně zamýšlena jen jako odbočka, nic nenamítalo. Upozornilo však na skutečnost, že firma ing. Vojáček a B. Plašil ze Slezské Ostravy projektuje podobnou trať do Šilheřovic. Ani jeden projekt však nebyl realizován.²⁰

Obdobné, tedy především strategické a hospodářské důvody sehrály významnou roli i při dostavbě rozestavěné trati Opava – Hlučín – Annaberg (dnes Chačupki) – Bohumín, kterou začaly před první světovou válkou budovat pruské královské dráhy a jejíž původní projekt bylo nutné v souvislosti s událostmi v roce 1920 pozměnit.²¹ Realizace trati však nebyla pojata do zákona č. 235/1920 Sb. z. a n., o stavbě nových železných drah na státní útraty, který stanovil stavební a investiční program státu v oblasti železnic pro léta 1921–1925.²²

Z tohoto důvodu tedy dne 9. 11. 1920 na zasedání poslanecké sněmovny Národního shromáždění Československé republiky interpelovala v této záležitosti ministra železnic skupina poslanců v čele s Václavem Sladkým a Františkem Langrem. Poslanci zdůraznili především fakt, že východní Hlučínsko (Hlučínem počínaje) nemá železniční spojení ani s Bohumínem, ani s Ostravou, k níž má přirozený hospodářský spád. Nepožadovali tak jen dokončení rozestavěné trati, ale „lobbovali“ i za zřízení její odbočky přes Koblov do Hrušova, kde by se napojovala na koleje čs. dráhy (dříve Severní dráhy císaře Ferdinanda). Při úspěšné realizaci těchto záměrů by tak Hlučičané získali přímé spojení jak s Opavou, tak s Ostravskem.²³

V této souvislosti nás jistě napadne otázka, proč budovat trať do Přívozu oklikou přes Hrušov, proč nevést kolejový svršek na přívozské nádraží přímo z Petřkovic? Odpověděli na ni již sami interpelující poslanci: „Vésti tuto trať z Petřkovic do Přívozu přímo bez za-

¹⁸ V. PLAČEK – M. PLAČKOVÁ, *Ludgeřovice*, s. 77, 144.

¹⁹ Dráha měla vést z prostranství před dnešním divadlem Antonína Dvořáka Sokolskou ulicí, po říšské (okresní) silnici do Petřkovic, Ludgeřovic, Hlučina, Kozmic a končit v Benešově. Z Ludgeřovic by současně vedla vedlejší trať do Markvartic (dnes Markvartovic), Hřibovce (dnes součást Markvartovic), Rudyšvaldu (dnes Rudyšwald v Polsku) a Šilheřovic. AMO, f. AM Přívoz, kart. č. 122, inv. č. 429.

²⁰ TAMTÉŽ.

²¹ Stavba 13kilometrové trati byla zahájena v roce 1916 a do konce první světové války bylo postaveno pouze 6 km do Petřkovic a byla stavěna podle pruského zákona o válečných úkonech. Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), fond Zplnomocněný komisař Republiky československé pro Ratibořsko v Opavě (dále jen Zplnomocněný komisař), kart. č. 38, inv. č. 109.

²² Znění zákona č. 235/1920 Sb. z. a n., o stavbě nových železných drah na státní útraty a stanovení stavebního a investičního programu na léta 1921 až včetně 1925 dostupné na: <http://rail.sk/arp/slovakia/leg/1920-235.htm> (5. 2. 2012).

²³ *780. interpelace, I. volební období, 2. zasedání Národního shromáždění Československé republiky*. Dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0780_00.htm (5. 2. 2012). Srov. Pamětní spis obcí ostravských, týkající se způsobu, jakým mělo by být čeleno nezaměstnanosti na Ostravsku z roku 1921, v němž byl pod bodem 11 uveden požadavek pokračovat ve výstavbě odbočky železniční tratě Hlučín – Hrušov jako způsobu, jak odstranit nedostatečný stav železničního spojení Ostravska s přilehlým Hlučínskem. AMO, f. AMMO, NR, kart. č. 527, inv. č. 538, sign. X/141; ZAO, f. Zplnomocněný komisař, kart. č. 38, inv. č. 109.

jížděky přes Hrušov by bylo velmi obtížné, vzhledem k velikým výškovým poměrům, kdežto za Hrušovem jsou již tyto rozdíly menší.²⁴ Závěrem své interpelace se poslanci dotázali ministra železnic, zda je ochoten urychleně dostavět železnice v kraji, „jež právem nazývá se pilířem Československé republiky.“²⁵

O tom, že vědomí strategického významu Hlučínska na státní úrovni existovalo, svědčilo také 22 000 000 Kč, které stát hodlal v roce 1921 proinvestovat při stavbě nových drah na Hlučínsku. V této souvislosti poslanci v čele s Václavem Sladkým, Jindřichem Trnobranským a Aloisem Tučným navrhovali na zasedání poslanecké sněmovny Národního shromáždění dne 16. 2. 1921 realizovat zamýšlenou dráhu jako jednu z tzv. nouzových staveb snižujících značnou nezaměstnanost na Hlučínsku a Opavsku. Ve svém vystoupení neopomněli poslanci opět zdůraznit státní význam této trati, její výstavbu však urgoval také prezident Země slezské a zplnomocněný komisař Republiky československé pro Ratibořsko Josef Šrámek.²⁶

Ministerstvo železnic svým usnesením ze dne 30. 5. 1921 pověřilo Ředitelství československých drah v Olomouci provést přípravné práce a ofertní řízení na stavbu trati. Na základě těchto aktivit poté ministerstvo železnic výnosem ze dne 17. 9. 1921 zadalo realizaci firmám ing. V. Vojáček a B. Plašil ze Slezské Ostravy, ing. V. Manna a F. Morávek z Turčianského Sv. Martina a inženýrské a stavební firmě bratří Špačkových ze Slezské Ostravy. Všechny tyto firmy byly vázány podmínkou, že na stavbě trati se budou podílet vedle vyškolených předáků pouze nezaměstnaní stavební dělníci československé národnosti, pobírající dosud podporu v nezaměstnanosti.²⁷ Značnou překážkou při realizaci stavby byla absence původních pruských stavebních plánů, které se od německých úřadů nedařilo získat, v průběhu výstavby také bylo potřeba učinit řadu úprav, které si vyžádalo nestabilní podloží. I proto stavba pokračovala poměrně pomalu, zahájena byla v říjnu roku 1921, avšak teprve 12. 5. 1921 se uskutečnila revize trati a o den později proběhla její technicko-policejní zkouška. Provoz mohl být slavnostně zahájen 14. 6. 1925 a dne 15. 6. 1925 byl traťový úsek Hlučín – Petřkovice předán do běžného provozu.²⁸

Jak jsme již výše uvedli, požadovali poslanci Národního shromáždění nejen dostavbu rozestavěné trati, ale její spojení s železnicí v Hrušově. V technické zprávě z března roku 1922 byla projektovaná trať popsána jako 2,5 km dlouhá spojka, která odbočuje z dráhy Hlučín – Annaberg v km 5,940 a jihovýchodně směřuje ke koblovskému mlýnu. Zde překračuje Odru, nadjíždí silnici a trať Slezských zemských drah z Hrušova do Bohumína a obloukem o poloměru 300 m zaústí do kolejiště stanice Hrušov na jejím severozápadním konci. Výškový rozdíl mezi Petřkovicemi a Hlučínem činil 12,6 m a maximální sklon dráhy byl 12,5 ‰. V souvislosti se zamýšlenou výstavbou dráhy byla dne 22. 7. 1922 provedena revize trati, při níž bylo konstatováno, že dráha má vést záplavovým územím řeky Odry a že je nutné tuto skutečnost vzít při realizaci spodní stavby železnice v úvahu, např.

²⁴ 780. interpelace, I. volební období, 2. zasedání Národního shromáždění Československé republiky. Dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0780_00.htm (5. 2. 2012).

²⁵ TAMTÉŽ.

²⁶ 780. interpelace, I. volební období, 2. zasedání Národního shromáždění Československé republiky. Dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t0780_00.htm (5. 2. 2012); ZAO, f. Zplnomocněný komisař, kart. č. 38, inv. č. 109.

²⁷ TAMTÉŽ.

²⁸ K. GARBA, *Dopravní*, s. 10; Josef HONS, *Dejiny dopravy na území ČSSR*, Bratislava 1975, s. 196; AMO, fond Místní národní výbor Petřkovice (dále jen MNV Petřkovice), Kronika obce Petřkovic, inv. č. 26; ZAO, f. Zplnomocněný komisař, kart. č. 38, inv. č. 109. Datum dokončení trati dne 13. 6. 1923, které ve své publikaci uvádí Vilém Plaček, je mylné. Srov. V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 62.

projektováním dostatečného množství mostků a propustí. Zamýšlené napojení v Hrušově na státní dráhu se však neuskutečnilo.²⁹

Železniční trať Hlučín – Petřkovice vyvolává i dnes rozporuplná hodnocení. Nelze zpochybnit skutečnost, že sehrála významnou roli při spojení hlučinských obcí s Hlučínem a Opavou, ve spojení Hlučínska s Ostravskem ji však nelze přisoudit větší než jen marginální význam, neboť proklamovaného a poslanci Národního shromáždění požadovaného cíle – přímého spojení Hlučína s Ostravskem – dosaženo nebylo.³⁰

Tramvají do Hlučína?

Již v průběhu výstavby výše uvedené železniční trati sililo přesvědčení, že Petřkovice mohou dosáhnout častějšího a rychlejšího spojení s Ostravou jedině prostřednictvím elektrické tramvaje a když se v roce 1924 začalo hovořit o připravovaném kolejovém spojení Mariánských Hor přes Hošťálkovice s Hlučínem, rozhodla petřkovická správní komise na svém zasedání dne 18. 2. 1924 intervenovat v této záležitosti tak, aby zamýšlená trať byla vedena Petřkovicemi a současně členové komise učinili dotaz u dr. Palkovského, jak v případě takových aktivit postupovat.³¹

Na zasedání správní komise dne 15. 12. 1924 pak bylo jednomyslně schváleno požádat u ministerstva železnic o koncesi ke stavbě pouliční dráhy (tramvaje) z Přívozu do Hlučína s tím, že koncesionářkou se stane obec Petřkovice.³² Zdejší správa tak oprášila letitý záměr vybudovat trať z Přívozu k říšské hranici, jehož počátky spadaly do roku 1901.³³

Obecní úřad v Petřkovicích původní záměry nově rozšířil o napojení hlučinských obcí, s nímž se před rokem 1918, resp. 1920 příliš nepočítalo. V počátečních fázích modernizovaného projektu se však zřejmě neuvažovalo o propojení sítě ostravských tramvají s tratí Československých drah v Petřkovicích prostřednictvím trati Přívoz – Petřkovice. K této úvaze nás vede především vyjádření ministerstva železnic ze dne 24. 1. 1927 k petřkovické žádosti z roku 1924. Ministerstvo sice nemělo vážnější výhrady, avšak sdělilo obecnímu úřadu v Petřkovicích, že by bylo vhodné vystavět normálně rozchodnou drobnou dráhu, kterou by bylo možné v budoucnu napojit na síť ostravských tramvají Společnosti moravských (dříve brněnských) místních drah. Současně také navrholo petřkovické samosprávě zvážit možnost tuto dráhu dovést až do Hlučína tak, že ji napojí na železnici Hlučín – Petřkovice. Současně však ministerstvo upozornilo ještě na jednu důležitou věc – dráha bude stavěna jako svépomocná, tzn. finanční náklady ponese na svých bedrech výhradně místní zájemci.³⁴

²⁹ ZAO, fond Zemský výbor slezský (dále jen ZVS), kart. č. 612, inv. č. 354; ZAO, f. Zplnomocněný komisař, kart. č. 38, inv. č. 109.

³⁰ Zřejmě nejlépe tuto skutečnost charakterizuje přepis městského úřadu v Hlučíně z 29. 4. 1921, žádající změnu názvu zastávky Děhylov na Děhylov-Hlučín. Důvodem tohoto požadavku byl rostoucí počet stížností cestujících, kteří se řídili pouze jízdním řádem a do Hlučína tak podnikli okružní cestu přes Opavu, protože nevěděli, že Děhylov je vzdálen od Hlučína 1,5 km. Právě ona okružní jízda z Ostravy přes Opavu do Hlučína měla být novou železniční tratí Hlučín – Annaberg s odbočkou do Hrušova minimalizována. ZAO, f. ZVS, kart. č. 612, inv. č. 354.

³¹ Jméno dr. Palkovského je neodmyslitelně spojeno s projektem místní dráhy Mariánské Hory – Brušperk – Kozlovice. Podrobně o tomto projektu viz Miloslav KROČEK, *Osudy projektu železniční trati Mariánské Hory – Brušperk – Kozlovice*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 17, Ostrava 1995, s. 195–221.

³² AMO, fond Archiv obce Petřkovice (dále jen f. AO Petřkovice), Zápisy schůzí obecní správní komise a obecního zastupitelstva 1920–1927, inv. č. 3.

³³ AMO, f. AM Přívoz, kart. č. 122, inv. č. 427.

³⁴ AMO, f. AO Petřkovice, kart. č. 9, inv. č. 52.

Obecní úřad v Petřkovicích se návrhem ministerstva železnic vážně zabýval a petřkovický starosta Breitbarth začal záležitost projednávat také se Společností moravských místních drah. Ta dopisem ze dne 16. 12. 1927 sdělila obci usnesení svého výkonného výboru ze dne 14. 12. 1927, který byl sice návrhu příznivě nakloněn, nicméně finální rozhodnutí odložil až do okamžiku, kdy bude vyřešena jednak otázka podjezdu (resp. nadjezdu) pod státní dráhou v Přívoze a jednak bude definitivně stanovena podoba projektu nového mostu přes Odru u Petřkovic. Obě tyto stavby představovaly strategické body v zamýšleném dopravním spojení Ostravska s Hlučínskem.³⁵

Dne 29. 5. 1928, tedy v době, kdy stále probíhala jednání o podobě oderského mostu, obec Petřkovice obdržela od ministerstva železnic rok platící povolení k provedení přípravných prací (tzv. předběžnou koncesi) pro drobnou elektrickou dráhu (tramvaj) z Hlučina do Přívozu.

Obec však neměla v úmyslu dráhu sama postavit nebo provozovat,³⁶ ale obrátila se dopisem ze dne 7. 8. 1928 na Společnost moravských místních drah s informací, že je ochotna tuto předběžnou koncesi dopravní společnosti podstoupit, jestliže se společnost zaváže k tomu, že přípravné práce na trati proběhnou během šesti měsíců a trať Ostrava – Petřkovice bude postavena ihned poté, co se vyřeší otázka podjezdu pod státní dráhou. Obec také požadovala za propůjčení získané předběžné koncese od dopravní společnosti roční obnos 3 000 Kč po dobu prvních tří let provozu tramvaje a následně 5 000 Kč ročně nebo určité procento čistého zisku z této trati.³⁷

Právě tento dopis však ukázal, jak nezkušená byla petřkovická samospráva na poli dopravního podnikání. Společnost moravských místních drah totiž upozornila obec v dopise ze dne 21. 8. 1928 na skutečnost, že ministerstvo železnic neudělilo obci koncesi (tzv. výhradní povolení ke stavbě a provozu dráhy), ale pouze povolení k provedení přípravných technických prací, které sice bývalo běžně označováno jako předběžná koncese, ale s koncesí samotnou toho příliš společného nemělo.³⁸ Povolení k provedení přípravných technických prací totiž mohla získat každá osoba nebo společnost, která si o něj u ministerstva železnic zažádala. Udělení předběžné koncese také automaticky neznamenalo udělení koncese.

Zdá se, že tento dopis přesvědčil petřkovickou samosprávu o tom, že další usilování o pouliční dráhu je zbytečné, neboť na zasedání obecního zastupitelstva dne 1. 9. 1928 bylo rozhodnuto jednání ohledně výstavby tramvaje odložit a petřkovická samospráva se k této záležitosti již nevrátila.³⁹

Ve skutečnosti však projekt tramvaje ještě nebyl zcela mrtev, neboť o něm stále uvažovala Společnost moravských místních drah. Té udělilo ministerstvo železnic dne 7. 9. 1928 povolení k provedení přípravných prací pro drobnou dráhu (tramvaj) z Moravské Ostravy

³⁵ O tom, že Petřkovice, Ludgeřovice, Hlučín a také Moravská Ostrava o tramvaj velmi stály, svědčil i fakt, že byly ochotny finančně pokrýt náklady vzniklé nutností rozšířit vozovku projektovaného mostu z pěti na osm metrů právě kvůli tomu, aby na ní bylo možné položit kolejový svršek. AMO, f. AO Petřkovice, kart. č. 9, inv. č. 51.

³⁶ V této souvislosti je potřeba zmínit dopis ostravského inženýra Jaroslava Mencla, v němž tento upozornil na skutečnost, že již pro zemskou správní komisi pro Slezsko detailní projekt trati Moravská Ostrava – Petřkovice – Ludgeřovice vypracovával a současně projevil zájem i o zadání nového projektu. AMO, f. AO Petřkovice, kart. č. 9, inv. č. 51.

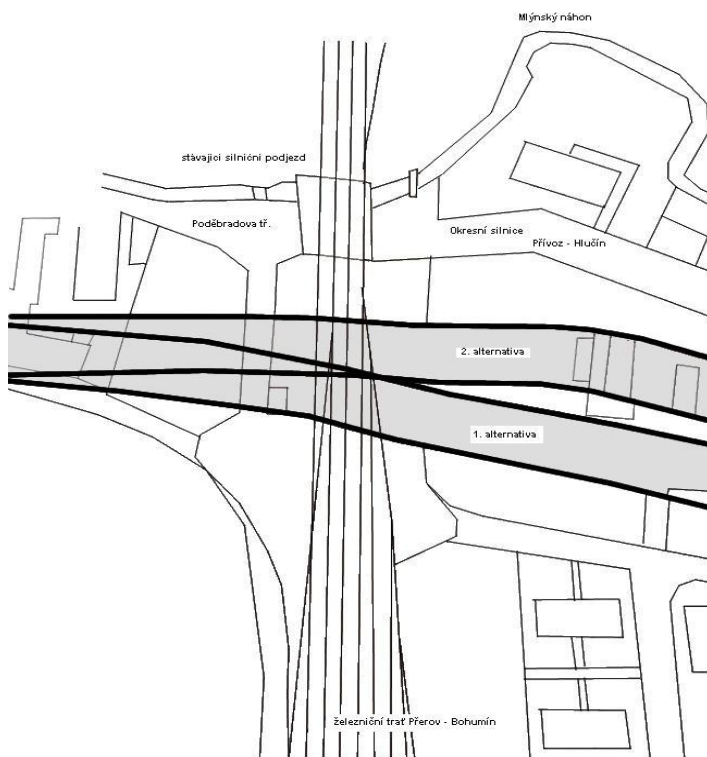
³⁷ AMO, f. AO Petřkovice, kart. č. 9, inv. č. 52.

³⁸ Tamtéž. Tvrzení Viléma Plačka a Magdy Plačkové, že nebylo jasné, kdo se stavbou elektrické dráhy Moravská Ostrava – Hlučín započne, neboť nebylo zřejmé, kdo je vlastníkem koncese, je bezpředmětné. Petřkovice koncesi v právním slova smyslu nikdy nevlastnily, měly pouze tzv. předběžnou koncesi. Srov. V. PLAČEK – M. PLAČKOVÁ, *Ludgeřovice*, s. 146 a pozn. 9 této studie.

³⁹ AMO, f. AO Petřkovice. Zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva 1928–1941, inv. č. 4.

do Ludgeřovic na dobu šesti měsíců.⁴⁰ Výkonný výbor společnosti také v souvislosti s výstavbou mostu přes Odru u Petřkovic schválil na své schůzi dne 24. 4. 1929 pokládku 100metrového kolejového úseku v ceně 25 000 Kč do vozovky na mostě a současně také informoval obce Petřkovic a Ludgeřovice o provedených přípravných pracích.⁴¹ Protože se však práce nepodařilo dokončit v termínu, udělilo ministerstvo železnic výnosem ze 4. ledna 1930 dopravní společnosti nové povolení k přípravným technickým pracím na dobu jednoho roku.⁴²

Projekt výstavby nového silničního podjezdu v km 267, 910 železniční trati Přerov - Bohumín



Současně již naplno probíhala v Přívově výstavba podjezdu pod železniční trať Přerov – Bohumín.⁴³ Z poměrně složitých a komplikovaných jednání ohledně jeho realizace je

⁴⁰ AMO, f. AO Petřkovic, kart. č. 9, inv. č. 52.

⁴¹ AMO, fond Společnost moravských místních drah (dále jen f. SMMD), ev. číslo knihy 28, inv. č. 30; AMO, f. AO Petřkovic, kart. č. 9, inv. č. 52.

⁴² AMO, f. SMMD, kart. č. 16, inv. č. 213.

⁴³ O výstavbě nového podjezdu bylo rozhodnuto dne 20. 9. 1927. Projekt zpracovalo ředitelství československých státních drah v Olomouci. Navrhovaný podjezd měl střední vozovku o šířce 7 m a výšce 4,5 m, postranní vyvýšené vozovky o šířce 3 m a dva chodníky o šířce 2 m. Cena byla odhadnuta na 2 900 000 Kč. Předpokládalo se, že stavba bude zhotovena v roce 1930 a do užívání bude předána v roce 1931, nicméně teprve v roce 1931 bylo vypsáno výběrové řízení na dodavatele železných konstrukcí podjezdu, které vyhrály Vít-

vhodné upozornit na dvě věci. V roce 1929 Společnost moravských místních drah uvedla, že kolejové spojení s Petřkovice je možné jen při realizaci podjezdu, v okamžiku, kdy byla oslovena s žádostí o finanční příspěvek na jeho stavbu, však odmítla s poukázáním na svůj špatný finanční stav. Moravsko-ostravská obec však požadovala po dopravní společnosti závazek, že v případě, budou-li položeny v podjezdu koleje a pouliční dráha bude zprovozněna, zaplatí Společnost moravských místních drah do roka od zahájení provozu obci 400 000 Kč.⁴⁴ Zůstává otázkou, do jaké míry tento požadavek ovlivnil stanovisko dopravní společnosti nepokládat v podjezdu koleje, neboť z archiválií bohužel odpověď nelze vyčíst.

Můžeme tedy závěrem konstatovat, že na neuskutečnění kolejového spojení Přívozu s Petřkovice, resp. Ostravska s Hlučínskem podílel především neuspokojivý finanční stav Společnosti moravských místních drah na jedné straně a na druhé straně již existující autobusové spojení, jež „dostatek nahrazovalo spojení drahou“.⁴⁵ Podívejme se však blíže na to, jakým způsobem se autobusová doprava mezi Hlučínskem a Ostravskem rozvíjela a jak tento „dostatek“ vypadal.

Autobusem do Hlučína!

Ačkoliv se zainteresovaným stranám nepodařilo realizovat výstavbu kolejového spojení Hlučína s Ostravskem, neznamenalo to, že by mezi oběma regiony neexistovalo žádné dopravní spojení. Již v roce 1920 probíhala jednání správních komisí obce Přívoz, Hlučín a Petřkovice s ministerstvem pošt a telegrafů v Praze s cílem zavést mezi Moravskou Ostravou a Hlučínem autobusovou dopravu.⁴⁶ Původně měla autobusová linka vést z Přívozu do Hlučína přes Bobrovníky a Hošťálkovice. Vybraná silnice však nebyla pro provoz autobusů vhodná, proto bylo rozhodnuto spojit Hlučín s Přívozem přes Petřkovice. V této souvislosti byly také zesíleny mosty na trati a opravena vozovka na dotčených silnicích. Zkušební jízda se uskutečnila dne 22. 9. 1920 a běžný provoz byl zahájen dne 16. 10. 1920.⁴⁷

Trasa měla celkem osm zastávek: Moravská Ostrava, poštovní úřad 1; Přívoz nádraží, poštovní úřad 1; Přívoz, hotel Moravia; Přívoz, ulice Marxova č. 95; Petřkovice, bývalý celní úřad; Ludgeřovice, poštovní úřad; Ludgeřovice, kostel a Hlučín, poštovní úřad. Z Moravské Ostravy vyjížděly kurzy v 7:10 a 15:20 a do Hlučína příjížděly v 8:04, resp. v 16:14. Z Hlučína do Ostravy odjížděl autobus v 8:26, resp. v 17:06 a před budovou poštovního úřadu v Moravské Ostravě zastavoval v 9:20, resp. v 18:00. Maximální výše jízdy

kovické železárny. Samotná realizace narážela také na problém se spodními vodami v dané lokalitě, jasnější nebyla ani otázka zajištění financování stavby, proti zrušení starého podjezdu se bouřili místní obchodníci a živnostníci. Zprovoznění podjezdu se tak opozdilo oproti plánům o téměř dva roky a veřejnosti byl předán do užívání 16. 10. 1933. AMO, f. AMMO, NR dodatky, kart. č. 909, 910.

⁴⁴ AMO, f. AMMO, NR dodatky, kart. č. 909.

⁴⁵ Technická zpráva – podjezd v km 267, 935 trati Přerov – Bohumín z února roku 1931. AMO, f. AMMO, NR dodatky, kart. č. 909.

⁴⁶ Čs. pošta provozovala poštovní automobily, určené výhradně k přepravě pošty a poštovní autobusy, které vedle přepravy pošty sloužily také k přepravě osob. Zejména na počátku 20. let 20. století se však můžeme setkat s označením poštovní automobil i v případě, jedná-li se o dopravu osob. Srov. ZAO, fond Ředitelství pošt a telegrafů v Opavě (dále jen Ředitelství pošt), kart. č. 297, inv. č. 467.

⁴⁷ Martin Harák uvádí datum 16. 10. 1920, stejně tak Anna Heczková a archivní prameny. Datum 22. 1. 1921, které uvádí jako den zahájení autobusového provozu čs. pošty na trase Hlučín – Ostrava ve své publikaci Karel Garba, je mylné, prozatím se však nepodařilo identifikovat, k jaké události se toto datum vztahuje. Srov. Martin HARÁK, *Encyklopedie československých autobusů a trolejbusů*, Praha 2005, s. 74; Anna HECZKOVÁ, *Z historie Hlučínska: autobusová doprava*, Hlučínské noviny 2/2012, s. 10, ZAO, f. Ředitelství pošt, kart. č. 297, inv. č. 467, K. GARBA, *Dopravní*, s. 13.

ného byla 8 Kč.⁴⁸ Podle jízdního řádu platného do 1. 10. 1922 jezdilo na trase již 6 kursů (tři v každém směru), které odjížděly z Ostravy v 7:00, 12:30 a 15:35 a z Hlučína v 8:00, 13:30 a 17:26. Zajímavé je, že v jízdním řádu se již nevyskytuje zastávka Petřkovice, bývalý celní úřad, ale zastávka Petřkovice, hornická nemocnice, která je však pouze na znamení.⁴⁹

Je třeba zdůraznit, že autobusová doprava čs. pošt byla považována za provizorium do doby, než získá obec Petřkovice koncesi ke stavbě a provozu elektrické pouliční dráhy. Z tohoto důvodu také obce odmítly desetiletou finanční garanci hospodářských výsledků tohoto dopravního prostředku na určené trase. Ministerstvo pošt a telegrafů postoj obcí akceptovalo především proto, že autobusová linka byla zřizována ze strategicko-politických, resp. vyšších státních zájmů a byla pojímána jako prostředek, jak pevněji připojout Hlučínsko k Československé republice.⁵⁰

Konkurenční boj autobusové dopravy Společnosti moravských místních drah a čs. pošty⁵¹

Na přelomu 20. a 30. let 20. století však dostala autobusová doprava čs. pošt v tomto regionu značnou konkurenci v souvislosti s podnikatelským záměrem Společnosti moravských místních drah. Podívejme se nyní blíže, jaké důvody vedly tuto dopravní společnost k zavedení autobusové dopravy.

Jak jsme viděli, byla Společnost moravských místních drah až do konce 20. let 20. století vlastníkem a provozovatelem sítě pouličních drah, které se neomezovaly jen na Moravskou Ostravu, ale zprostředkovávaly také její spojení s okolními obcemi, např. Přívozem, Vítkovicemi, Mariánskými Horami apod. V průběhu 20. let učinila tato dopravní společnost řadu významných investičních akcí: např. zakoupila místní dráhu Svinov – Klimkovice a pokou-

⁴⁸ Jel-li cestující od poštovního úřadu v Moravské Ostravě do Přívozu k poštovnímu úřadu nebo o zastávku dále k hotelu Moravia, zaplatil dvě koruny, cestoval-li dále, načítala se za každou projetou zastávku k původní ceně jízdného 1 Kč. Prakticky však cestující mohl zaplatit více, neboť 2 Kč 20 hal. stál převoz zavazadla o váze 10 – 30 kg za každých 10 km cesty. Trať z Hlučína do Moravské Ostravy k poštovnímu úřadu na nádraží v Moravské Ostravě – Přívoz měřila 13,2 km. A. HECZKOVÁ, *Z historie*, s. 10; ZAO, f. Ředitelství pošt, kart. č. 297, inv. č. 467.

⁴⁹ AMO, f. AMMO, NR, kart. č. 543, inv. č. 558, sign. X/142.

⁵⁰ Složení desetileté finanční záruky odmítly Petřkovice a další zainteresované obce na jednání dne 8. 3. 1920. ZAO, f. Ředitelství pošt, kart. č. 297, inv. č. 467. Tyto výhody však již nemělo mít zamýšlené autobusové spojení Hlučína s Opavou. V tomto případě požadovala státní instituce po zainteresovaných obcích desetiletou záruku až do výše 14 % kupní ceny vozidla, přičemž 10 % bylo určeno k amortizaci a 4 % ke zúročení kapitálu nebo složení jednorázové částky 40 % kupní ceny vozidla. ZAO, f. Zplnomocněný komisař, kart. č. 38, inv. č. 110.

⁵¹ Většinu veřejných autobusových tratí provozovalo před rokem 1919 ministerstvo pošt a telegrafů. Tato organizace byla převzata i nástupnickým československým státem. V roce 1925 zřídilo dotyčné ministerstvo Správu poštovní automobilní dopravy, která nadále dohlížela na provoz automobilní, resp. autobusové dopravy. Ta tak byla oddělena od ostatního poštovního provozu. Tato organizace fungovala až do 1. 1. 1933, kdy na základě § 79 zákona č. 198/1932 Sb. z. a n. předalo ministerstvo pošt a telegrafů de iure správu původně poštovní autobusové dopravy ministerstvu železnic. V průběhu roku 1933 probíhalo slučování a k 1. 1. 1934 se staly československé dráhy výhradním provozovatelem státních autobusových linek. Správa poštovní automobilní dopravy byla zrušena a správa a provoz jednotlivých autobusových linek byla nadále podřízena oblastním ředitelstvím ČSD. Pro Ostravsko sídlilo ředitelství drah v Olomouci. Vyvrcholením reglementačního trendu v oblasti silniční dopravy byl zákon č. 81/1935 Sb. z. a n., o jízdě motorovými vozidly, který přiznal železničním orgánům rozsáhlé výhradní pravomoci v oblasti automobilové a autobusové dopravy na úkor soukromých dopravců s cílem ochránit státní železnici před konkurencí. M. HARÁK, *Encyklopedie*, s. 31, 36–37, 40, 55, 57.

šla se proniknout také do Malé a Velké Hrabové, ležící v zájmovém území Vítkovických železár.⁵²

Vedle těchto projektů však byla Společnost moravských místních drah nucena investovat také do obnovy kolejového svršku a zdvojkolejňování nevytíženějších úseků svých tratí, na konci 20. let proběhla finančně náročná asanace dosavadního nádraží sítě pouličních drah v Moravské Ostravě. Všechny tyto nutné investice posouvaly realizaci kolejového spojení Přívoz – Petřkovice, resp. Přívoz – Hlučín. Posledním, avšak zřejmě nejvýznamnějším faktorem, který převážil jazýček na vahách ve prospěch autobusové dopravy, byla skutečnost, že v roce 1929 se dopravní společnost poprvé za celou svou existenci (tj. od r. 1894) ocitla ve ztrátě.⁵³

Všechny tyto dlouhodobé investiční akce 20. let 20. století měly vliv také na formování nové dopravní koncepce Společnosti moravských místních drah s ohledem na dopravní potřeby Hlučínska. Již v roce 1928 zvažovala správní rada společnosti možnost zavést autobusovou dopravu do Petřkovic do doby, než bude realizováno spojení pouliční dráhou.⁵⁴

Konkrétnější obrysy získaly tyto úvahy dne 26. 4. 1930. V tento den totiž zahájila Společnost moravských místních drah autobusovou dopravu na lince Denisovo (dnes Smetanovo) náměstí – Sokolská třída – rafinerie olejů v Přívoze. Současně však také zažádala o udělení koncese k zavedení autobusové dopravy do Petřkovic, Hlučina a Šilheřovic. Dne 23. 5. 1930 se výkonný výbor správní rady dopravní společnosti usnesl v případě kladného vyřízení své žádosti zrušit autobusovou linku v úseku kino Odeon – rafinerie olejů a nahradit jej úsekem Denisovo nám. – Sokolská třída – kino Odeon – Petřkovice, popř. Hlučín a Šilheřovice. V této souvislosti však dopravní společnost musela počítat s již zavedenou autobusovou dopravou čs. pošt, která fungovala od roku 1920, jezdila do Hlučina 6 x denně a účtovala jízdné ve výši 5,50 Kč.⁵⁵

Otázkou rentability autobusové dopravy a jejího zavedení na Hlučínsko se zabýval dne 30. 9. 1930 výkonný výbor správní rady dopravní společnosti. S ohledem na konkurenci autobusů čs. pošty se předpokládalo 7 spojů denně v obou směrech se sazbami jízdného nižšími, než kolik si účtovala čs. pošta. Původně předpokládaná cena jízdného ve výši 6,60 Kč se tak stala bezpředmětnou. V souvislosti s úpravou jízdného a jejím vlivu na rentabilitu autobusové linky zvažoval výkonný výbor také možnost zcela se vzdát autobusové dopravy na Hlučínsku a její provoz přenechat čs. poště. Pokud by byla druhá varianta přijata, navrhoval, aby správní rada dopravní společnosti vyjednala s čs. poštou dohodu, že v případě výstavby elektrické dráhy do Ludčeřovic, popř. do Hlučina čs. pošta svoji autobusovou dopravu zcela zastaví a koncesi přenechá Společnosti moravských místních drah.⁵⁶

⁵² Rudolf PAVELEK, *100 let elektrické tramvaje v Ostravě. Od Sanoku k Astře, 1901–2001*, Ostrava 2001, s. 15; Václav FIALA, *Společnost moravských místních drah*, in: *Technická práce na Ostravsku 1926–1936*, Moravská Ostrava 1936, s. 823–829; AMO, f. AMMO, Nová registratura, kart. č. 536, inv. č. 551; AMO, f. SMMD, kart. č. 5, inv. č. 187.

⁵³ *Výroční zpráva Společnosti moravských místních drah za rok 1929*, Moravská Ostrava 1930, s. 5.

⁵⁴ AMO, f. SMMD, Zápisy schůzí správní rady 1928–1930. Zasedání dne 16. 4. 1928, ev. č. kn. 22, inv. č. 24.

⁵⁵ Úprava sazeb jízdného a zvýšení dopravní frekvence poštovních autobusů na trati Ostrava – Hlučín proběhlo v roce 1930. Důvodem byla existence soukromého dopravce, který zahájil dopravu na trati Šilheřovice – Hlučín – Moravská Ostrava v roce 1929 a stanovil jízdné na 5,50 Kč. Od 15. 1. 1930 zajížděly autobusy čs. pošt také do Šilheřovic a Hatě. K. GARBA, *Dopravní*, s. 13. O tom, že si správní rada uvědomovala konkurenci, svědčí i zápis z jejího zasedání dne 13. 6. 1930, v němž se hovoří o tom, že prodloužení autobusové dopravy do Petřkovic, Šilheřovic a Hlučina bude jen sotva uskutečnitelné, neboť proti je čs. pošta i čs. dráhy. AMO, f. SMMD, ev. č. kn. 22, inv. č. 24.

⁵⁶ AMO, f. SMMD, Zápisy schůzí výkonného výboru správní rady 1928–1934, ev. č. kn. 28, inv. č. 30. Zasedání dne 30. 9. 1930.

Dohoda však uzavřena nebyla. K této domněnce nás vede skutečnost, že dne 28. 11. 1930 byla zastavena ztrátová autobusová doprava v úseku kino Odeon – rafinerie olejů v Přívoze a dne 29. 11. 1930 vyjely autobusy poprvé na trati Denisovo nám. – Sokolská třída – kino Odeon – oderský most u Petřkovic.⁵⁷

Trať měla délku 4 970 m a dopravu zajišťovaly tři autobusy. Ačkoliv se uvádělo, že autobusová doprava je konečně po 4 měsících od zahájení svého provozu rentabilní, přesto v prvním roce své existence vykázala schodek 255 324,93 Kč.⁵⁸

V souvislosti se zavedením autobusové dopravy Společnosti moravských místních drah se však opět ozvala stará bolístka, která provázela všechny pokusy dopravně spojit Ostravsko a Hlučínsko. Autobusy dopravní společnosti totiž opět končily u oderského mostu a nezajížděly do Petřkovic, resp. do Hlučína. V této záležitosti intervenovala petřkovická samospráva u Společnosti moravských místních drah a žádala prodloužení linky od oderského mostu na náměstí do Petřkovic, tj. přibližně o 1,5 km. Dopravní společnost její žádost akceptovala, koneckonců byla také v jejím zájmu, a dne 10. 3. 1931 požádala ministerstvo obchodu o udělení koncese k prodloužení linky až k obecnímu domu v Petřkovicích. Podle názoru výkonného výboru byla dopravní frekvence na trati do Petřkovic příznivá a bylo doporučeno zavést místo 25minutového intervalu 15minutový. Z těchto důvodů měl být také zakoupen za 180 000 Kč čtvrtý autobus u firmy Tatra.⁵⁹

Právě v tomto okamžiku se ukázalo, do jaké míry se křížily dopravní záměry čs. pošty a Společnosti moravských místních drah. Tato společnost totiž narazila na dosavadní právní úpravu. Na každou provozovanou trať totiž musel mít dopravce koncesi podle živnostenského řádu. Tu mohl získat podáním žádosti u okresního úřadu, který ji postoupil dále zemské správě politické. V souladu s odst. 5 § 23 živnostenského řádu si však okresní úřad vyžádal stanovisko dotčených samospráv i případných již existujících dopravních společností, operujících v daném prostoru. V případě, že se jedna ze stran vyjádřila k záměru negativně, získání koncese se stalo mnohem obtížnější.⁶⁰

K tomu došlo také v případě prodloužení trati Společnosti moravských místních drah od oderského mostu do Petřkovic. Ačkoliv měla dopravní společnost při své žádosti o podporu

⁵⁷ Ve stejné době byla provedena také rekonstrukce oderského mostu. Ve školní kronice obce Petřkovic je uveden rok 1929, v němž měl být most odevzdán k užívání veřejnosti. Kolaudace železné konstrukce mostu přes řeku Odru se však konala 30. 1. 1930. U této příležitosti bylo navrženo, aby most nesl jméno „Jubilejní most Masarykův“. Návrh však byl odmítnut, neboť o 1 500 m dále se nacházel most mezi Koblovem a Hrušovem, nesoucí název „Masarykův most“. AMO, fond Základní škola Ostrava – Petřkovice, ul. Hlučínská 136 (fond nezpracován), školní kronika Petřkovice 1864–1938, přír. č. 220, s. 65; AMO, f. AO Peřkovice, kart. č. 9, inv. č. 51; AMO, fond Okresní úřad Moravská Ostrava (dále jen Okresní úřad), kart. č. 21, č. j. 149/pres.

⁵⁸ Polední ostravský deník 125/32, 1. 6. 1931, s. 1. Příjmy z autobusové dopravy za rok 1930 byly 207 482,20 Kč, výdaje 462 807,13 Kč. *Výroční zpráva Společnosti moravských místních drah za rok 1930*, Moravská Ostrava 1931, s. 5, 7.

⁵⁹ AMO, f. SMMD, Zápisy schůzí správní rady 1930–1934, ev. č. kn. 23, inv. č. 25. Zasedání 30. 5. 1931, s. 11; AMO, f. SMMD, ev. č. kn. 28, inv. č. 30. Zasedání 30. 5. 1931; *Výroční zpráva Společnosti moravských místních drah za rok 1931*, Moravská Ostrava 1932, s. 5.

⁶⁰ Na základě negativního vyjádření Společnosti moravských místních drah a městské rady Moravské Ostravy nebyly uděleny koncese k přepravě osob autobusem následujícím žadatelům: v roce 1931 Albertu Šteffkovi pro trasu Píšť – Dolní Benešov – Hlučín – Moravská Ostrava s odůvodněním, že na požadované trati je již zavedena státní autobusová doprava a o trať má zájem také Společnost moravských místních drah; v témže roce Antonínu Trušinovi pro trať Třebom – Sudice – Kobřice – Bolatice – Benešov – Kozmice – Hlučín – Ludgerovice – Petřkovice – Přívoz – Moravská Ostrava; v roce 1932 Evženu Weissshuhnovi pro trasu Krnov – Opaava – Hlučín – Moravská Ostrava. Zamítavý postoj dopravní společnosti a městské samosprávy Moravské Ostravy také zhatil záměr obce Hrušov vybudovat autobusové spojení z Moravské Ostravy přes Hrušov a Koblov k železniční stanici v Petřkovicích v roce 1931, zamítnutí bylo zdůvodněno tak, že je zde již zavedena doprava Slezskými železničními drahami a zamýšlená trasa je částečně paralelní s autobusovou dopravou Společnosti moravských místních drah. AMO, f. AMMO, NR, kart. č. 543, inv. č. 558, sign. X/142.

petřkovicke, hluchínské i moravskoostravské samosprávy, dne 10. 3. 1932 zamítla zemská správa politická v Brně žádost společnosti o prodloužení této linky s odůvodněním, že frekvence zajišťovaná autobusy čs. pošty je dostatečná a žádost dopravní společnosti je proto neodůvodněná. S tím se však Společnost moravských místních drah neztotožnila a dne 25. 3. 1932 podala proti rozhodnutí odvolání k ministerstvu obchodu současně s novou žádostí o povolení prodloužit linku od oderského mostu alespoň k prvním petřkovickým domům, tj. cca o 300 m. Zdůraznila, že po této trati její autobusy již jezdí kvůli otáčení, ale že na ní nemohou přepravovat cestující. Společnost byla ochotna na tomto 300metrovém úseku provozovat dopravu bezplatně.⁶¹ Teprve výnos ministerstva obchodu z 15. 11. 1932 povolil Společnosti moravských místních drah prodloužit linku do Petřkovic k obecnímu úřadu.⁶² Dne 20. 12. 1932 vydal zemský úřad v Brně Společnosti moravských místních drah koncesi k autobusové dopravě z Moravské Ostravy přes most u Petřkovic do Hošťákovice a zpět. Na této trati však doprava realizována nebyla.⁶³

Dopravní společnost se pokoušela vyrovnat konkurenci čs. pošty i jinak. Na zvýšenou dopravní frekvenci čs. pošty v úseku Moravská Ostrava – Petřkovice reagovala dopravní společnost tarifní politikou a od 1. 2. 1932 zavedla na autobusové lince Moravská Ostrava – oderský most zpáteční jízdenky za sníženou cenu 3 Kč a od 26. 11. 1932 také dělnické jízdné ve stejné výši jako čs. pošta.⁶⁴

Konkurenční boj ustal až v roce 1933. Svou roli v něm sehrál především zákon z 23. prosince 1932 č. 198.⁶⁵ Pro Společnost moravských místních drah byl rozhodující zejména § 41, podle něhož by musela společnost platit 30% daň z jízdného na těch linkách, které přesahovaly hranici obce. Což bohužel platilo pro zamýšlené prodloužení trati od oderského mostu do Petřkovic. V této souvislosti tak dopravní společnost svůj záměr opustila⁶⁶ a v následujících letech do vypuknutí druhé světové války se plně soustředila na zřizování autobusových linek na území Ostravy.⁶⁷

Provozní výsledky na autobusové lince Moravská Ostrava – most přes Odru u Petřkovic Společnosti moravských místních drah

Provozní výsledky autobusové dopravy Společnosti moravských místních drah z Moravské Ostravy k oderskému mostu u Petřkovic lze rekonstruovat pouze částečně. Podle výročních zpráv společnosti byla autobusová doprava z Moravské Ostravy k oderskému mostu v prvním roce svého provozu zisková, nepodařilo se však vyrovnat ztráty vzniklé v době od dubna do listopadu roku 1930, kdy byl v provozu ztrátový úsek kino Odeon – rafinerie olejů v Přívoze. Rovněž od roku 1934 již není možné zjistit, jakým způsobem a zda byla trať k oderskému mostu rentabilní, protože v tomto roce začala fungovat také autobusová linka k Dusíkárnám v Mariánských Horách a provozní výsledky

⁶¹ AMO, f. SMMD, ev. č. kn. 28, inv. č. 30, Zasedání 20. 5. 1932; AMO, f. SMMD, ev. č. kn. 23, inv. č. 25, Zasedání 20. 5. 1932.

⁶² AMO, f. AMMO, NR, kart. č. 543, inv. č. 558, sign. X/142.

⁶³ TAMTÉŽ.

⁶⁴ AMO, f. SMMD, ev. č. kn. 28, inv. č. 30, Zasedání 20. 5. 1932.

⁶⁵ Výklad zákona viz pozn. 38.

⁶⁶ Z toho důvodu také dopravní společnost nerealizovala zamýšlené spojení Moravské Ostravy s Hošťákovcem a Lhotkou. AMO, f. SMMD, ev. č. kn. 23, inv. č. 25, Zasedání 28. 4. 1933.

⁶⁷ V roce 1934 zavedla spojení Moravské Ostravy s chemičkou, tzv. Dusíkárnami v Mariánských Horách a v roce 1937 spojila centrum města s nádražím ostravsko-frýdlantské dráhy. Josef ČVIK a kol., *70 let*, s. 78; *Výroční zpráva Společnosti moravských místních drah za rok 1934*, Moravská Ostrava 1935, s. 5; *Výroční zpráva Společnosti moravských místních drah za rok 1937*, Moravská Ostrava 1938, s. 5.

obou linek byly účtovány dohromady. Provoz na autobusové lince k oderskému mostu u Petřkovic tak lze jednoznačně rekonstruovat pouze pro roky 1931–1933.

Po celé toto období byla provozní délka trati 4 970 m. V letech 1931 a 1932 byly v provozu denně 2 vozy, v roce 1933 již 3 vozy, avšak počet přepravených osob kolísal. Až do roku 1932 zaznamenáváme vzestup počtu přepravených osob. Bylo-li v roce 1930 včetně trati kino Odeon – rafinerie olejí přepraveno 153 889 osob, v roce 1931 již jen na trati Moravská Ostrava – oderský most dosáhl počet přepravených osob hodnoty 418 249. Následujícího roku se počet přepravených pasažérů ustálil na 423 883. Pokles zaznamenáme v roce 1933, kdy v souvislosti s hospodářskou krizí využilo vozidel Společnosti moravských místních drah pouze 378 488 osob. Tento trend se odrazil také ve spotřebě pohonných hmot. V roce 1931 se spotřebovalo 43 838 kg (sic!) benzínu,⁶⁸ v následujícím roce 52 153 kg a v roce 1933 klesla spotřeba nepatrně na 51 593 kg.

Příjmy z autobusové dopravy k oderskému mostu dosáhly v roce 1931 hodnoty 600 568,60 Kč, v roce 1932 574 010,70 Kč a v roce 1933 pouze 518 183,05 Kč. Za sledované období byla linka aktivní pouze v roce 1931, kdy byl zisk společnosti z provozu autobusové linky 12 508,04 Kč. V následujících letech však byla linka pasivní. V roce 1932 byly provozní výdaje 671 701,65 Kč, tzn. náklady na provoz převýšily příjmy o 98 096,96 Kč. Na tomto schodku se podepsalo především zlevnění zpátečního jízdného na 3 Kč a zavedení dělnického jízdného. Tyto faktory se promítly také do pasivní bilance následujícího roku, k níž přispěla i hospodářská krize. Provozní ztráty za rok 1933 byly vyčísleny na 86 917,42 Kč.⁶⁹

Za těchto podmínek se tedy rozhodnutí Společnosti moravských místních drah nerealizovat autobusové spojení Moravské Ostravy s Petřkovicemi jeví jako racionální. Racionální o to více, že ani po r. 1933 nedosahovala autobusová doprava kladné obchodní bilance a schodky se pohybovaly kolem 50 000 Kč.⁷⁰

Na otázku, zda by předpokládaný nárůst cestujících spojený s prodloužením linky do Petřkovic pokryl rostoucí finanční náklady autobusové dopravy a preliminovaný výpadek příjmů, způsobený 30% daní z jízdného podle zákona z roku 1932, tak již nenacházíme odpověď.

Závěr

Základní periodizační mezník při studiu problematiky lokálního dopravního spojení mezi Ostravskem a Hlučínskem představuje rok 1920. Před ním bylo Hlučínsko součástí pruské-

⁶⁸ Měrná hustota benzínu se pohybuje v rozmezí 730–780 kg/m³. Při první hodnotě by byla spotřeba benzínu v roce 1931 přibližně 60 052 litrů, při druhé hodnotě 56 203 litrů. Pro výpočet byl využit vzorec $\rho = \text{kg/m}^3$, kde ρ je měrná hustota benzínu.

⁶⁹ Zpracováno na základě informací obsažených v: *Výroční zpráva Společnosti moravských místních drah za rok 1930*, Moravská Ostrava 1931, s. 7; *Výroční zpráva Společnosti moravských místních drah za rok 1931*, Moravská Ostrava 1932, s. 7; *Výroční zpráva Společnosti moravských místních drah za rok 1932*, Moravská Ostrava 1933, s. 7; *Výroční zpráva Společnosti moravských místních drah za rok 1933*, Moravská Ostrava 1934, s. 7.

⁷⁰ R. 1934 byla ztráta 102 217,28 Kč, v roce 1935 54 646,68 Kč, v r. 1936 53 335,80 Kč, v roce 1937 13 911,75 Kč. Ačkoliv počet přepravených osob stoupal, na negativních výsledcích se výrazně podílely především rostoucí ceny pohonných hmot. Např. v roce 1936 narostl počet přepravených osob o 0,81 %, avšak příjmy poklesly o 2,19 %. V roce 1937 byl nárůst počtu cestujících o 16,67 % a příjmy stouply o 18,13 %, ale i tak byla bilance autobusové dopravy pasivní. Zpracováno dle: *Výroční zpráva Společnosti moravských místních drah za rok 1934*, Moravská Ostrava 1935, s. 7; *Výroční zpráva Společnosti moravských místních drah za rok 1935*, Moravská Ostrava 1936, s. 7; *Výroční zpráva Společnosti moravských místních drah za rok 1936*, Moravská Ostrava 1937, s. 7; *Výroční zpráva Společnosti moravských místních drah za rok 1937*, Moravská Ostrava 1938, s. 7.

ho státu, po něm bylo inkorporováno do první Československé republiky. Územní, politická a správní příslušnost Hlučínska k různým státům před a po roce 1920 se také výrazně promítla do orientace zdejší dopravní sítě. Největším problémem Hlučínska před rokem 1920 byla skutečnost, že existující dopravní síť regionu neodpovídala jeho hospodářským potřebám, fakticky tak mezi Hlučínskem a blízkou ostravskou průmyslovou oblastí neexistovalo přímé dopravní spojení. Situaci nezměnila ani snaha samosprávných orgánů vybudovat na železnici nezávislé přímé spojení Opavy s Ostravou v prvním desetiletí 20. století.

Snaha překonat toto znevýhodnění výstavbou lokálním potřebám sloužící železnice se objevila počátkem 20. století a po většinu sledovaného období byla hlavní oblastí, v níž se aktivně angažovaly obecní samosprávy zainteresovaných obcí. V období před rokem 1920 byla hlavní hnací silou projektu přívozká samospráva. Angažovala se především proto, že lokální dráha měla obec hospodářsky pozvednout a současně z ní vytvořit důležitý lokální dopravní uzel. Z tohoto důvodu také chtěla být přívozká samospráva vlastníkem koncese, výstavbu a provoz zamýšlené dráhy na obecní útraty chtěla přenechat Společnosti brněnských místních drah, která na Ostravsku provozovala tramvajovou síť.

Ambice přívozké radnice také odrážela změna původního projektu. Dráha nyní neměla končit u říšského mostu přes Odru, ale překračovat prusko-rakouskou hranici a vést až do Petřkovic. Existence státní hranice a nutnost jednat s politickými orgány obou zemí překvapivě nepůsobila jako výrazný retardační prvek, neboť úřady obou států nový záměr odsouhlasily. Realizace projektu však v průběhu první světové války ztroskotala na technických parametrech.

Také po roce 1920 se projektu lokální železnice z Přívozu do Petřkovic dostalo značné pozornosti. Hlavním aktérem jednání však již nebyla přívozká, ale petřkovicí samospráva. Její angažování v projektu lokální železnice, resp. pouliční dráhy lze chápat také jako vyjádření určité frustrace z nekoncepční státní dopravní politiky, neboť i přes státními orgány proklamovanou důležitost Hlučínska pro československý stát se v průběhu 20. let 20. století nepodařilo realizovat přímé železniční spojení tohoto regionu s Ostravskem.

Přístup petřkovicí samosprávy k projektu se drobně lišil od předválečného přístupu Přívozu. Ani petřkovicí obecní úřad neplánoval provoz ve vlastní režii, rozhodl se proto, podobně jako dříve Přívoz, spolupracovat se Společností moravských místních drah. Na rozdíl o Přívozu však zvažoval přenechat dopravní společnosti případnou koncesi ke stavbě a provozu dráhy za paušální nebo procentuální roční poplatek. Prakticky by tak stavba a provoz dráhy šly na útraty dopravní společnosti. Ačkoliv se v průběhu 20. let 20. století podařilo vyřešit technické problémy spojené s výstavbou dráhy, Společnost moravských místních drah stavbu nerealizovala především kvůli své špatné finanční situaci.

Neuspokojivé dopravní spojení Ostravska s Hlučínskem bylo od počátku 20. století provizorně vyřešeno zavedením autobusové linky čs. pošty. Původně se mělo jednat pouze o dočasné řešení. Dlouhodobé a neúspěšné pokusy realizovat kolejové spojení těchto oblastí však vedly k tomu, že až do konce sledovaného období zajišťovaly jediné přímé spojení Ostravska s Hlučínskem autobusy. V průběhu 20. let 20. století se tak z provizoria stal plnohodnotný způsob dopravy cestujících, jež výrazně ovlivnil záměr nerealizovat výstavbu kolejové dopravy mezi Přívozem a Petřkovicemi, resp. Hlučínem.

Flexibilita autobusové dopravy spolu s pořizovacími náklady a očekávanou rentabilitou byla také důvodem, proč se na tomto poli angažovala i Společnost moravských místních drah. Zřízení její vlastní autobusové linky z Moravské Ostravy na Hlučínsko však narazilo na záměry státních orgánů, podpořené existující legislativou. Dopravní společnosti se proto nepodařilo zavést autobusovou linku z Moravské Ostravy až do Petřkovic a mohla ji provozovat pouze v úseku Moravská Ostrava – oderský most. Vysoce konkurenční prostředí

v boji o zákazníka také donutilo Společnost moravských místních drah přizpůsobovat svoji tarifní a dopravní politiku konkurenci. Tento trend se nepříznivě odrážel na provozních výsledcích autobusové linky Moravská Ostrava – oderský most. Za léta 1931–1933 byla linka výnosná pouze v roce 1931, po zbývajícím období se její provoz pohyboval v červených číslech. Těmito důvody lze také částečně vysvětlit skutečnost, že po r. 1933 rezignovala Společnost moravských místních drah na dopravní expanzi na Hlučínsko a do budoucna se zaměřila na uspokojování dopravních potřeb Ostravy.

Pracoviště autorky: Centrum pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě
Kontakt: michaelazavodna@seznam.cz
Obrazové materiály: z majetku autorky

Summary

Near, and yet far away! Transport connection of Ostrava and Hlučín regions in 1901–1938

The study deals with the issue of local transport connection of Ostrava and Hlučín regions in 1901–1938. The crucial milestone was the year 1920 when the originally Prussian Hlučín region was newly incorporated into Czechoslovakia. Political competence of Hlučín region before 1920 did not correspond with its economic needs, which became evident in missing direct transport connection with the near Ostrava industrial area. Efforts to reform this lack stood in the background of thoughts about opening a non-regional transport connection by means of trolleybus line and local transport via railway.

Foremost municipal autonomies were significantly engaged in this issue. Before 1920 it was mainly the Přívoz municipal autonomy that regarded the local railway a way to increase the economic desirability of the municipality and to make it an important local transport junction at the same time. Both efforts of the autonomy to become the concessionaire of the intended railway that the Brno local routes association would operate at the expense of the municipality and the change of the project that should newly connect the Austrian Přívoz with the Prussian Petřkovice corresponded to this aim. State border was no significant deceleration in this case as competent authorities of both countries supported the project. Its implementation failed during WWI on technical parameters.

After 1920 the Petřkovice autonomy engaged extensively in the local railway or streetcar project. They did not think of construction and operation of the railway at their own expense either and that is why they, like Přívoz in the pre-war period, addressed the Moravian local routes association operating the Ostrava tram network. This time the project implementation failed on the unsatisfactory financial condition of the company.

Direct connection of Hlučín and Ostrava regions was provided in the observed period only by buses, operated by the Czech post from 1921. The flexibility of bus transportation together with its prospected profitability led to the introduction of Moravian local routes association's own bus line as well. This company succeeded only partly in the highly competitive environment, though. State authorities supported by the existing legislation did not enable to extend the bus line from Moravská Ostrava to Petřkovice and its operation was thus restricted to section Moravská Ostrava – Oderský Bridge.

The Moravian local routes association was forced to regulate its rate and transport policy to the competition in fights for the customer. This proved negatively on operation results. In the 1931–1933 period the bus line was only profitable in 1931; in the other years the operation results appeared in red figures. Apparently for this reason the Moravian local routes association resigned to transport expansion into Hlučín region and focused primarily on satisfying transport needs of Ostrava in the future.

Sylva P r a c n á

DIVADELNÍ PRACOVIŠTĚ SLEZSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA A JEHO SBÍRKOVÁ ZÁKLADNA (U PŘÍLEŽITOSTI 35 LET OD JEHO ZALOŽENÍ)

Abstract

The article on the occasion of the 35-year existence of the theatre workplace of Silesian museum in Opava presents especially the collection base of the workplace which is divided into twelve collection funds. Among the most numerous collections belong posters and programmes, photographs, scenographic designs, puppets and puppet theatres.

Keywords: *theatre in Czech Silesia, Silesian museum in Opava, theatre history, theatre collections*

Divadelní věda, poměrně mladý uměnovědný obor, se začala konstituovat jako samostatná svébytná disciplína teprve na počátku 20. století a našla své nezastupitelné místo i v paměťových institucích. Slezské zemské muzeum patří, vedle Prahy a Brna, k jednomu ze tří muzeí, které se může pyšnit samostatným divadelním pracovištěm. Je nejmladším z uvedených pracovišť a svůj vznik datuje k 1. červenci 1976. V té době v opavském muzeu již existovalo muzikologické pracoviště¹ a vznik divadelního pracoviště se začal projednávat z iniciativy členů Krajské pobočky Svazu dramatických umělců v Ostravě. Zpočátku se jednalo o tom, zda pracoviště zřídit v Opavě nebo na návrh Václava Kábrta v Ostravě. Nicméně Slezské muzeum² bylo v té době krajským zařízením a většina členů byla pro zřízení opavského divadelního pracoviště, a to i vzhledem k historicko-divadelní tradici města a k regionálnímu zaměření muzea.

Pro dějiny divadla je velmi důležité zachraňovat a uchovávat nejrůznější divadelní prameny (programy, plakáty, fotografie, režijní knihy, korespondenci, dobové kritiky, scénografické návrhy, předměty z jejich následné realizace – loutky, dekorace, kostýmy aj.). Divadelní umění je uměním časoprostorovým a nedá se uchovat tak jako v jiných uměnovědných oborech. Pro rekonstrukci jakéhokoliv divadelního jevu je důležitý nejen co nejuplněnější dokumentační materiál, ale i vzpomínky nebo zachycení atmosféry či dobové situace. Každé představení je jiné, vyvíjí se, přestože stavba inscenace zůstává stejná. Tyto jevy jsou studovány v nejširších souvislostech z hlediska celku, ale i v jeho jednotlivých částech (slovesné, herecké, režijní, výtvarné, hudební a taneční složky). Dějiny divadla vypovídají také o vývoji divadelní kultury v dané zemi, regionu, městě či v samotném divadle nebo souboru.

¹ Karel BOŽENEK, *Ke vzniku hudebního oddělení Slezského muzea*, Časopis Slezského muzea – série B (dále ČSM-B) 17, 1968, s. 185–187.

² Od roku 1991 název Slezské zemské muzeum Opava, od roku 2000 Slezské zemské muzeum.

Divadelní pracoviště Slezského zemského muzea mapuje od svého počátku činoherní³ a loutkářské aktivity na území Slezska, severní a střední Moravy, a to jak v oblasti profesionálního, tak i ochotnického divadla. Začalo se tak systematicky podílet na výzkumu divadelní historiografie na území, které bylo upozaděno a stálo mimo hlavní zájem již existujících divadelních pracovišť bez ohledu na to, že právě území severovýchodní Moravy a Slezska bylo v kontextu divadelní historiografie specifické svými vlivy a multikulturním prostředím.⁴ Přestože pracoviště začínalo s nulovým sbírkovým fondem, podařilo se v průběhu let získat a zachránit divadelní artefakty nacházející se v terénu z časového období od 19. století do současnosti.

První sbírkové předměty byly zapisovány již začátkem srpna 1976 a jednalo se o darovaný konvolut plakátů z ochotnické činnosti, které muzeu věnoval Bohumír Stypa ze Slavkova,⁵ a soubor marionet z Osvětové besedy v Březové z daru tehdejšího místního národního výboru. Během prvního roku existence pracoviště se podařilo shromáždit téměř tři tisíce sbírkových předmětů, které i v následujících letech byly získávány darem, sběrem, převodem nebo koupí. V průběhu 70. a 80. let 20. století byly věnovány nemalé finanční prostředky pro získávání cenných akvizic většinou prostřednictvím koupě přímo od majitelů jednotlivých předmětů. Bohužel od počátku 90. let 20. století tato možnost získávání akvizic téměř neexistuje a předměty jsou nakupovány jen ojediněle. Rozšiřování sbírkového fondu je tak odkázáno většinou jen na dary a sběr z jednotlivých divadel nebo z vlastní činnosti. Tím je z velké části ovlivněna i hodnota akvizic, protože významné a cenné předměty jsou získávány velmi obtížně. Přes tuto složitou situaci se fondy divadelního pracoviště i nyní úspěšně rozvíjejí a jsou průběžně doplňovány nejen o dokumentaci současnosti, ale také o předměty z předešlého období. Mnohé ze sbírkových předmětů přesahují svým významem charakter regionu a vřazují se svou hodnotou do kontextu výzkumu české divadelní kultury.

Divadelní pracoviště Slezského zemského muzea v Opavě má v současné době více než 38 tisíc sbírkových předmětů, které jsou rozděleny do 12 fondů:

Fond **divadelních textů** zahrnuje hry z české i světové dramatiky od 19. století až do současnosti. Najdeme mezi nimi texty lidových a loutkových her, pro ochotnické knihovničky, a to buď jednotlivá vydání, nebo celé ediční řady divadelních textů. Nejstarší tisky uložené v tomto fondu jsou z let 1820–1821 a jedná se o hry dramatika, divadelního ředitele a herce Jana Nepomuka Štěpánka. Již v průběhu 19. století byly divadelní texty vydávány v různých edicích – Divadelní bibliotéka, Divadelní ochotník, repertorium pro milovníky soukromých divadel, Sbíрка spisův dramatických, Ochotnické divadlo nebo Urbánkova bibliotéka operních a operetních textův. Rozvoj rodinného loutkového divadla ve 20. a 30. letech 20. století podnítil i vydávání loutkových her v edicích Hry pro Alšovy loutky ze Storchova nakladatelství nebo Loutkové hry malého čtenáře z nakladatelství Josefa R. Vilímka. Pod názvem Naše hry vycházely zase texty Františka Čecha z repertoáru Kašpárkovy říše v Olomouci a loutkám byly věnovány také tisky uváděné pod názvem Kašpárkova knihovnička nebo Malý loutkář z nakladatelství Františka J. Balatky z Hole-

³ Hudební žánry divadel sledovaného regionu (v Opavě, Ostravě a Olomouci) jsou dokumentovány na muzikologickém pracovišti Slezského zemského muzea.

⁴ Jiří ŠTEFANIDES, *Divadelní kultura jako projev i aktivní činitel utváření regionu*, in: Slezsko a severovýchodní Morava jako specifický region. Ostrava, 170, 1997, s. 217–250.

⁵ Pravnuk učitele a hudebníka Ondřeje Skotáka (1817–1891) a syn Josefa Stypy (1883–1948) středoškolského profesora, významného vlastivědného a kulturního pracovníka.

šova na Moravě. V tomto období však vycházely i edice pro činoherní divadlo například Divadelní hry pro mládež, Lidové jeviště nebo Ochotnická scéna.

V druhé polovině 20. století navázali vydavatelé na jednotlivé typy edic, jakými byly Mladá scéna – divadelní knihovna české mládeže, Hry pro mládež, Hry pro loutky a maňásky, Hry pro loutky, Divadélko, Hry lidového jeviště, Světová četba, Divadlo a nebo nejrozsáhlejší Informativní edice pražské Divadelní a literární agentury (DILIA).⁶ Z daleka se samozřejmě nejedná o všechny edice, které prezentovaly dramatické texty, ale jde jen o krátký výčet těch, které ve větší míře můžete najít právě na našem divadelním pracovišti. Fond divadelních textů zahrnuje dále režijní knihy nebo úpravy her přímo z divadel. Mezi nejobsáhlejší konvolut patří úpravy textů inscenované v Divadle Petra Bezruče v Ostravě, které byly na pracoviště převzaty v roce 1993 a jsou opatřeny poznámkami inspicienta nebo nápovědy.

Kromě her, které jsou připisovány různým výročím vzniku souboru či divadla, zde najdeme texty psané přímo pro konkrétní soubory, například Miroslav Kadlec upravoval a psal pro svůj loutkářský soubor Skřítek z Jeseníku. Pro inspiraci využil i hry svého otce Mořice Kadlece. Nebylo a není výjimkou, že úspěšná dramaturgie nebo divadelní hra původně psaná pro daný soubor byla převzata jiným souborem nebo divadlem, tak jako v případě, kdy loutkáři v Zábřehu hráli novou verzi pohádky Princezna Juliána a drak Drobeček upravenou právě Miroslavem Kadlecem.⁷ Je to jen drobná ukázka tvůrčí spolupráce nejen jednotlivců, ale i souborů a divadel, která byla často velmi přínosná a stávala se nositelem zajímavých myšlenek a projektů.

Ve fondu divadelních textů jsou i dramatické počiny osobností svázané s fondem pozůstalostí. Jedná se například o Zdeňka Hapalu, který se podílel na úpravě her⁸ a jednu z nich, švédskou pohádku Ursuly Damm–Wendlerové pod názvem Na každého dojde, situoval na území Slezska. Díky tomu, že mnohé své texty realizoval, jsou ve fondu zastoupeny i jeho režijní knihy, doplněné o obsáhlé studijní, dramaturgické i režijní poznámky, zahrnující technické rozkresy a jevištní aranžmá. Je nutno zmínit také úpravy a překlady Miloše Zbavitele⁹ nebo autorství jeho pohádky Čarovné dudy,¹⁰ které v premiéře 26. dubna 1954 uvedlo Městské divadlo mladých v Ostravě (dnešní Divadlo Petra Bezruče).

Početně rozsáhlý fond **programů a plakátů** má z hlediska divadelní historiografie vysokou dokumentační hodnotu. Plakáty, dříve divadelní cedule, jsou téměř přesnými záznamy o tom co, kdy a kde se hrálo. Mnohdy byl uveden i inscenační tým a herecké obsazení. Tyto údaje později převzal divadelní program. Z těchto důležitých informačních zdrojů lze sestavit repertoárový soupis divadel či souborů, zjistit počet repríz, získat soupisy rolí jednotlivých herců nebo umělců podílejících se na různých složkách inscenace (režisérů, výtvarníků aj.). Převážná část plakátů má tento informativní charakter a jedná se o programové plakáty, ale současně zde najdeme i obrazové plakáty, které měly diváka upoutat a nalákat na danou inscenaci svým výtvarným řešením.

⁶ Dnes se jedná o občanské sdružení pod názvem DILIA, divadelní, literární, audiovizuální agentura.

⁷ Původní verze od Mořice Kadlece vyšla tiskem v roce 1930.

⁸ Úprava hry Zvířátka a loupežníci vyšla také tiskem (Praha: Československé divadelní a literární jednatelství, 1956. Sign. BI 1536).

⁹ Napoleon v Americe Georga Kaisera (Praha: DILIA, 1966. Sign. BI 346), Malý velký Klaus Heinze Halla (Praha: DILIA, 1973. Sign. BI 455).

¹⁰ Ve fondu se nachází strojopis hry (Sign. BI 1893), tiskem vyšla v pražském nakladatelství Československé divadelní a literární jednatelství v roce 1954 a v dotisku 1956.

Nejstarší cedule v našem fondu je datována rokem 1814 a zve brněnské diváky na pohostinské představení Die Teufelsbrücke oder Der schwarze Ritter. Následují cedule kočovných divadelních i loutkářských společností, divadelních ochotníků a spolků. Bohatěji je zastoupen dokumentační materiál týkající se zejména německého divadla v Opavě, Divadelní ochotnické jednoty v Opavě, českých divadel v Olomouci a v Ostravě. Po roce 1945 je soustavně vedena dokumentace profesionálních divadel v Opavě, Ostravě, Českém Těšíně, Šumperku, Olomouci a v době svého trvání také přerovské a kroměřížské scény Hanáckého divadla a Beskydského divadla v Hranicích a v Novém Jičíně. Součástí fondu jsou i měsíční zpravodaje mnohých divadel, které informují o dění na svých scénách a můžeme v nich najít zajímavé krátké medailony herců, režisérů a dalších umělců. Ani v druhé polovině 20. století není opomíjena dokumentace ochotnických souborů či amatérského divadla, včetně loutkářských aktivit.



1. Divadelní cedule k pohostinskému vystoupení s mechanickými figurami komedianta Josepha Schütze v Královském městském sále brněnské Reduty (datace 22. března 1814, rozměr 34 x 21 cm, sign. CI 316)

Ve fondu programy a plakáty jsou také zastoupeny zpravodaje a propagační materiály z divadelních a loutkářských přehlídek a festivalů, opět z činnosti amatérů i profesionálů, které se konaly nejen ve větších městech bývalých okresů a krajů, ale i v menších místech a obcích sledovaného regionu. A tak přesto, že se jednalo o okresní divadelní přehlídku, konala se například v obcích Veřovice či Hlavnice nebo v městech Budišov nad Budišovkou, Horní Benešov a dalších. Podobnou situaci bychom našli u řady krajských přehlídek, věnované zejména amatérským loutkářským souborům, které kromě krajské Ostravy jsou doloženy ve Frýdku–Místku, v Havířově nebo Opavě. Nechybí ani zastoupení krajských přehlídek amatérských divadel v Přerově nebo od roku 2002 soutěžní Moravskoslezská přehlídka venkovských divadelních souborů Štívaldo ve Štítně. Z národních přehlídek konaných v této oblasti můžeme uvést opět Opavu, Ostravu nebo Štramberk. Vzpomenout bychom měli i přehlídky, které byly nebo stále jsou v povědomí

širší veřejnosti, jako Divadelní máj v Krnově,¹¹ Hradecké léto v Hradci nad Moravicí, Miniteatro v Havířově nebo Čechova Olomouc konající se v dvouletém cyklu dodnes. Rovněž profesionální divadla měly a stále mají své přehlídky a festivaly, ať již dříve konané v Olomouci nebo Šumperku, v Českém Těšíně se nejprve jednalo o přehlídku Na hranici, ale v roce 2001 se proměnila na Festival divadel Moravy a Slezska. Mezi další, dnes dobře známé přehlídky, patří Divadelní flora v Olomouci, hojně navštěvovaný festival ostravských činoherních divadel Ost–ra–var, jehož 15. ročník proběhl v závěru rok 2011, nebo mezinárodní loutkářský festival Spectaculo Interesse, rovněž konaný v Ostravě. Fond obsahuje i materiál z dalších přehlídek v rámci České republiky, a to s vazbou účasti souborů a divadel ze sledovaného regionu, jež se zúčastňují těchto soutěžních nebo přehlídkových klání v celorepublikovém měřítku. Bohužel materiál z přehlídek je často neúplný a nejsou zastoupeny všechny ročníky, protože v průběhu let chyběl soustavný sběr těchto materiálů a díky nedostatečnému personálnímu zabezpečení je i v budoucnu vize zajistit co nejúplnější dokumentační materiál pouhým přáním.



2. Návrh scény Jana Sládka pro hru Williama Shakespeara Veta za vetu (Národní divadlo moravsko-slezské v Moravské Ostravě, premiéra 13. 3. 1931, rozměr 38,5 x 55 cm, sign. FI 261/1)

K nejhodnotnějším sbírkovým fondům patří **scénografie**, obsahující návrhy a makety scén, návrhy kostýmů i loutek, jejichž prostřednictvím je ve fondu zastoupeno více než 80 výtvarníků a scénografů. Z převážné části se jedná o přední české i slovenské jevištní výtvarníky, kteří pravidelně nebo příležitostně spolupracovali s divadly ve Slezsku, na severní a střední Moravě. Návrhy prezentují většinou jevištní realizace k ostravským a opavským inscenacím, ale nechybí zde zastoupení např. scénických a kostýmních návrhů

¹¹ V letech 1957–1958 proběhly dva ročníky Národní přehlídky divadelních souborů lidové umělecké tvořivosti v Krnově a od roku 1959 probíhala přehlídka pod názvem Divadelní máj. V roce 1996 se uskutečnil poslední ročník.

z olomouckého nebo šumperského divadla a přesahově, tak jako v případě Jana Sládka, například i návrhy pro pražská divadla. Kromě celků, které se váží k daným uměleckým osobnostem, jsou zde zahrnuty i jednotlivé návrhy Ester Krumbachové, Bedřišky Ustohalové, Evy Václavkové, Jaroslavy Žátkové, Marty Roszkopfové, Martina Viška a řady dalších.

Hodnotný konvolut pocházející z činnosti Národního divadla moravsko-slezského v Ostravě z 1. poloviny 20. století obsahuje tvůrčí počiny jevištních výtvarníků, kteří se později významně zařadili do celorepublikového kontextu. Jedná se o práce Vladimíra Kristina,¹² Josefa Duška nebo Františka Jiroudka v období 2. světové války. Nejvýraznější osobností tohoto období byl malíř a grafik Jan Sládek,¹³ kterého si v roce 1930 přizval ke spolupráci režisér činohry Jan Škoda. Sládek hned od počátku zaujal překvapivým řešením scény, využitím jednoduchých architektonických tvarů či geometrických objektů s maximální variabilitou a výrazným jevištním prostorem pro hereckou akci, včetně důrazu na barevnost. V našem fondu se nacházejí návrhy a skici k většině profilových inscenací, z nichž uvedme *Vetu za vetu* (1931), *Zkrocení zlé ženy* (1931), *Alžběta Anglická* (1932), *Faust* (1932), *Smutek sluší Elektře* (1934), *Periférie* (1936) aj. Toto období ostravského divadla dotváří i scénické návrhy režisérů, mezi které patřil například Karel Konstantin.

Z období 2. světové války, je ve fondu zastoupen německý scénograf Fritz Kruspersky, jehož návrhy dokládají jevištní podobu inscenací z poslední etapy německého divadla v Opavě. Tyto scénografické návrhy byly ve správě opavského muzea ještě před vznikem divadelního pracoviště a v roce 1978 byly převedeny z umělecko-historického pracoviště společně se zdravotní s vyobrazením budovy Městského divadla v Opavě od Richarda Assmanna, která byla sepsána u příležitosti odchodu ředitele Warbeka po jeho sedmnáctiletém působení v divadle.

Ojedinělým dokladem spolupráce mezi režisérem Oldřichem Stiborem a výtvarníkem Josefem Gabrielem v Českém divadle v Olomouci je scénický návrh pro hru Dimitrije Sergeje Merežkovského *Smrt cara Pavla* (1935).¹⁴ Přestože zde vytvořili významný tvůrčí tandem, výtvarná podoba jejich společných olomouckých inscenací se téměř nedochovala. Po roce 1945 máme doloženou výtvarnou spolupráci Josefa Gabriela také s ostravským divadlem, kde se výčet scénografů rozšířil o další jména Karel Šálek, Ladislav Vychodil,¹⁵ Jan Obšil, Adolf Wenig, Zdeněk Hybler a další. Svě zastoupení zde mají i dlouholetí šéfové výpravy ostravských divadel Otakar Schindler,¹⁶ Vladimír Šrámek a Alexander Babraj.

Téměř celá pozůstalost ze scénické tvorby nám zůstala zachována od Karla Dudiče, který v letech 1948–1973 byl šéfem výpravy opavského divadla a ještě následujících deset let zde působil jako výtvarník.¹⁷ Za zmínku stojí také návrhy Antonína Vorla realizované pro šumperské i opavské divadlo nebo tvorba Jaromíra Malíčka, který zejména v 70. letech

¹² Soupis jeho scénických návrhů uvedla v rámci studie Marie SCHENKOVÁ, *Ostravský malíř Vladimír Kristin*, ČSM-B 27, 1978, s. 122–133.

¹³ Věra PTÁČKOVÁ, *Jan Sládek*, Praha 1979, 94 s. (Součástí je Soupis jevištního díla Jana Sládka.).

¹⁴ Scénický návrh o rozměrech 40 x 60 cm zobrazuje bohaté prostorové členění, včetně schodiště a vybavení interiéru paláce. Jedná se pravděpodobně o IV. dějství, konkrétně o 1. a 2. obraz. (Sign. FI 504).

¹⁵ Pozdější šéf výpravy Slovenského národního divadla v Bratislavě a zakladatel katedry scénografie na Vysoké škole múzických umění v Bratislavě. viz lit.: Ladislav LAJCHA, *Ladislav Vychodil*, Bratislava 2003, 238 s.

¹⁶ Helena ALBERTOVÁ, *Otakar Schindler. Scénograf a malíř*, Praha 1998, 160 s. Soupis scénických a kostýmních návrhů Otakara Schindlera uložených v divadelním oddělení Národního muzea zpracovala: Vlasta KOUBSKÁ, *Otakar Schindler (1923–1998). Scénograf*, Praha 2009, 140 s.

¹⁷ Sylva MAREŠOVÁ, *Karel Dudič*, Praha 1977, nestr. (Součástí je Soupis díla Karla Dudiče.).

20. století pracoval v Loutkovém divadle v Ostravě a Slezském divadle v Opavě (dříve Slezské divadlo Zdeňka Nejedlého).

Scénické a kostýmní návrhy jsou v tomto fondu doplněny také o návrhy loutek. Nejčetněji jsou zastoupeny návrhy realizované pro ostravské loutkové divadlo od výtvarníků Otakara Zelenky, Václava Kábřta nebo Anny Mytyskové.

V roce 2011 se podařilo zakoupit větší část kolekce scénických a kostýmních návrhů z pozůstalosti Alexandra Babraje, které byly realizovány zejména pro Národní divadlo moravskoslezské v Ostravě (dříve Státní divadlo) a Slezské divadlo v Opavě v období od 70. let 20. století až do počátku 21. století, kdy byla jeho tvorba předčasně ukončena. Soubor byl dále doplněn o návrhy pro ostravské studio České televize a výtvarná pojetí, včetně technického řešení, kulturně společenských akcí pro předávání celostátních hudebních cen Anděl Allianz 2006 a Aurel 2006.



3. Spodová loutka realizovaná podle návrhu Otakara Schindlera pro hru Jana Brzechwy Podivuhodné příběhy profesora Kaňky (Loutkové divadlo Ostrava, premiéra 7. 3. 1975, výška 105 cm, sign. L 43)

v loutkářském souboru Sokola v Hukvaldech. Z dalších výrobců máme zastoupeny loutky z kolekce Janíčkových soustruhovaných loutek pro malé rodinné divadélko, Pošumavské loutky (později známé pod značkou JEKA), Storchovy, Jelínkovy a Královky loutky. Z období 30.–40. let 20. století se zde ještě nacházejí marionety vyráběné firmou Plešner z Týna nad Vltavou zhotovené podle návrhů Jana Malíka, výrazné osobnosti českého loutkářství u nás i ve světě (generální sekretář Union internationale des marionnettes),

K významným fondům patří fond **loutek, dekorací a loutkových scén**. Zde připomeňme soubory z 19. století pocházející od kočovných loutkářů, z nichž největší jsou kolekce loutek rodiny Pflgerů z Brušperka a Rumlů, kteří zejména v 2. polovině 19. století sem zajížděli, jako mnozí kočovní loutkáři z Čech, i díky průmyslově se rozvíjejícímu Ostravsku. Ve Slezsku a na Moravě našli místa pro své pravidelné štace a později se tady usadili i natrvalo. Ve fundusu kočovných loutkářů nenajdeme jen klasické marionety na vodičích drátech a samozřejmě dekorace, ale i varietní loutku, která byla používána ke krátkým artistickým vystupům, nebo buben používaný pro svolávání diváků.

Ve 20.–30. letech minulého století bylo ve velké oblibě tzv. rodinné loutkové divadlo. Ve sbírce opavského muzea najdeme loutky, nábytek, rekvizity a dekorace, včetně celých jevištních konstrukcí z tehdejší sériově vyráběné produkce. Přestože se jednalo o firmy v Čechách, jejich výrobky se šířily po celé republice. Například s loutkami firmy Antonína Münzberga z Prahy hráli

a s kostýmy navrženými a realizovanými Jiřinou Zbrožkovou–Kubíkovou, která působila v loutkářském souboru Sokola ve Staříči a stála u zrodu dnešního Divadla loutek v Ostravě.

Z druhé poloviny 20. století jsou ve fondu zastoupeny jednotlivé loutky spojené s výtvarníky Václavem Kábrtem nebo Otakarem Schindlerem. K zajímavostem patří soubor loutek realizovaný ostravskou operní pěvkyní Radmilou Minářovou a jejím manželem Janem Nouzou zahrnující kromě pohádkových postav také postavy ze známých oper *Prodaná nevěsta*, *Čert a Káča*, *Dalibor*, *Traviata* aj. Průběžně jsou doplňovány také loutky, s kterými hrály loutkářské amatérské soubory v regionu.

Mezi nejrozsáhlejší fondy patří fond **fotografií**, které dokumentují především inscenace divadel ze sledovaného regionu, ale zachycují i jednotlivé herecké osobnosti, divadelní budovy a jejich interiéry. Mezi fotkami nacházíme řadu uměleckých osobností, které své začátky prožili v oblastních divadlech a později přešli na přední české i světové divadelní scény nebo účinkovali ve filmu či televizi. Samozřejmě součástí fondu jsou také fotografie z činnosti spolkových a ochotnických souborů.

Svou různorodostí je zajímavý fond **pozůstalostí, korespondence a písemností**. Nejedná se jen o úřední korespondenci, ale mnohdy zde najdeme i osobní dopisy, vypovídající o postojích, pocitech i uměleckých názorech pisatele. Tyto informace pomáhají divadelnímu historikovi nejen vykreslit dané období, ale často se mu tak otvírá pohled do niterných i přátelských vztahů, které jsou spjaty s historií divadla či daným umělcem. Fond zahrnuje osobní archivy rodiny Bittlů nebo herců a členů moravských kočovných společností Františka Lauterbacha a Jana Přerovského. Zmínku si zaslouží pozůstalost herce a ředitele divadelní společnosti Františka Langa, kde kromě jiného nalezneme dopis Anny Jelínkové, poslední členky Tylovy herecké společnosti, která v dopise vzpomíná na období Tylova života před smrtí i na jeho pohřeb. Z dalších zajímavostí týkající se pozůstalosti herce Františka Formana lze uvést karikatury jeho osoby nebo Formanova osobní korespondence s herečkou Růženu Naskovou. Ve fondu jsou zastoupeny také sbírkové předměty z profesionálních i ochotnických aktivit Zdeňka Hapaly, prvního ředitele ostravského loutkového divadla. Vzpomeňme ještě ochotníka Jožu Bruse, rukopisné vzpomínky Antonína Brože nebo záznamy a výpisky z kartotéky publicisty a divadelního historika Milana Rusinského, které zachycují dějiny českého, německého a polského divadla na Moravě a ve Slezsku od 17. století. Najdeme zde i materiály věnované herci, režisérovi, šéfovi činohry a posléze divadelnímu řediteli Jiřímu Myronovi, které souvisí s podklady pro knihu napsanou Milošem Zbavitelem.¹⁸ Ostatně herec, režisér a dlouholetý dramaturg Miloš Zbavitel věnoval divadelnímu pracovišti mnoho divadelně-historického materiálu ze svého osobního archivu. Z něhož uvedme jako malou ukázkou například dar dvou gázových knížek herce Josefa Hřůzy z počátku 20. století po štací po východočeském a jihočeském kraji a po jižní Moravě. Vzpomeňme také další osobní archivy divadelního ochotníka Karla Ruska, dokumentující činnost Divadelního kroužku SPOFA, Galena a Ostroj nebo Jiřího Tibitanzla – mima, herce, vedoucího Divadla Kruh a organizátora přehlídky Minitatro, která po jeho smrti v roce 2006 byla přejmenována na Minitatro Jiřího Tibitanzla.¹⁹ V poslední době byl do fondu získán materiál ochotnického herce a režiséra Stanislava Macka ze Studénky, který podporoval a živě se zajímal o amatérské divadlo v celém kraji. V roce 2006 sepsal materiál týkající se 120ti let ochotnického divadla ve Studénce.

¹⁸ Miloš ZBAVITEL, *Jiří Myron*, Ostrava 1980, 235 s.

¹⁹ V roce 2007 byl 16. ročník přehlídky konán již pod upraveným názvem.

Fond **odborné literatury** zahrnuje publikace z historie divadla, o jednotlivých souborech a divadlech, o scénografii i loutkách, o osobnostech, ale také divadelně-teoretickou literaturu, divadelní noviny a časopisy (měsíčník *Divadlo* – vydávaný od 50. do 70. let 20. století), metodické brožury vydávané okresními nebo krajskými kulturními středisky, drobné příležitostné tisky, ročenky apod.

Menší rozsah mají fondy **recenzí a článků, kostýmů, zvukových a audiovizuálních nahrávek** nebo **trofejí**.

Fond **kostýmů** obsahuje především výbavu z fundusu Národního divadla moravsko-slezského v Moravské Ostravě z 20.–30. let 20. století a z mladšího období pak z opavského divadla. Ve fondu jsou kostýmy, které se váží i k jednotlivým osobnostem – herce Jana Přerovského nebo mimu Jiří Tibitanzla, jehož kostým Pierota je spojen s pantomimickými výstupy z jeho divadelních začátků.



4. Dlouhé dámské šaty z fundusu opavského divadla (Stadttheater Trop-pau, 40. léta 20. století, rozměr 187 x 124 cm, sign. KI 38)

Fond **trofejí** tvoří nejmenší soubor, který zahrnuje stuhy, plakety, pamětní medaile a jiné drobné předměty vztahující se k divadlu. Jedním z předmětů je také sádrový odlitek pamětní desky věnované loutkáři Jiřímu Matejiucovi, který byl zhotoven v roce 1985 u příležitosti 40 let loutkářství v Odrách.²⁰

Doplňování sbírkových fondů novými předměty motivuje především k dalšímu využití těchto hodnot, které se stávají východiskem pro publikační a vědecko-výzkumnou činnost pracoviště. Kromě budování a správy sbírkové základny, která je jednou z hlavních činností, se tak dostáváme k dalšímu poslání divadelního pracoviště, které spočívá ve

studiu dokumentace, vědeckém zhodnocení pramenů, prezentace a zveřejňování poznatků o divadelních jevech, včetně cizojazyčných kultur, ovlivňující vývoj a směřování českého divadla. Divadelní pracoviště Slezského zemského muzea spolupracuje s divadelními odděleními muzeí i obdobnými institucemi zabývající se divadlem v rámci celé České

²⁰ Originál je umístěn v loutkovém sále Dělnického domu v Odrách.

republiky a rovněž patří mezi zakládající členy českého střediska mezinárodní organizace SIBMAS sdružující divadelní muzea, knihovny a archivy.²¹

Prvním vedoucím opavského divadelního pracoviště byl Stanislav Migda (1976–1991),²² následovali Jiří Štefanides (1992–1994)²³ a Sylva Pracná (1994–dosud).²⁴

Stanislav Migda se od vzniku pracoviště snažil získat co nejvíce divadelních artefaktů vztahující se k sledovanému regionu a vytvořil velmi cenný základ sbírkové základny, z nichž nejvýznamněji obohatil sbírkové fondy zahrnující scénografii, loutky a jejich vybavení. Z celkového počtu sbírkových předmětů se podílel na téměř 63 % akvizic ze současného fondu divadelního pracoviště. Mezi jeho první práce patřila stať *K teoretickým principům divadelní historiografie v muzeu*,²⁵ ale jeho studium bylo zaměřeno především na kočovné loutkové divadlo. Svě články věnoval také historii ostravské činohry a jejím osobnostem (např. Miloslavu Holubovi, Františku Formanovi nebo Janu Odlovi).

Počátkem 90. let 20. století se pracoviště ujal Jiří Štefanides, který zhodnotil stav divadelní historiografie sledovaného regionu v rámci celorepublikového bádání ve své studii *Co víme o dějinách divadla ve Slezsku?*²⁶ Dále pořídil katalog bibliografických záznamů a výpisků z pozůstalosti Milana Rusinského a průběžně recenzoval zejména ostravská představení v Divadelních novinách nebo Lidových novinách.

Od roku 1994, nejprve na částečný úvazek, vede divadelní pracoviště Sylva Pracná. Poměrně bohatá akviziční činnost je často spojována s téměř každoročním výstavním projektem. V roce 1999 začala kurátorka v rámci výzkumných projektů s podporou grantů Ministerstva kultury České republiky²⁷ mapovat novodobou historii *amatérských loutkářských souborů po roce 1945 do současnosti*.²⁸ V letech 2006–2009 se pracoviště podílelo společně s Univerzitou Palackého v Olomouci a Moravským zemským muzeem v Brně na řešení projektu *Identifikace německojazyčných divadel na Moravě a ve Slezsku*, který byl finančně podpořen Grantovou agenturou České republiky.²⁹

Sbírková základna divadelního pracoviště Slezského zemského muzea umožňuje i prezentaci pro nejširší veřejnost v podobě výstav a doprovodných akcí, ať už se jedná o přednášky, kulturní vystoupení, výtvarné dílny apod. Přestože pracoviště nemá vlastní stálou

²¹ Ustavující schůzka českého střediska SIBMAS (Société Internationale des Bibliothèques et des Musées des Arts du Spectacle) proběhla 8. 6. 1993. Stalo se nástupcem československého střediska, které mělo své sídlo v Bratislavě.

²² Divadelní historik Stanislav Migda (nar. 3. 8. 1946 v Orlové) vystudoval Vysokou školu múzických umění v Bratislavě, obor divadelní věda a dramaturgie. Publikoval články zejména v ostravském Kulturním měsíčníku. Autor divadelní hry *Komedie nová o hašteřivých manželích* (uvedena ve Slezském divadle Zdeňka Nejedlého v Opavě, 1980).

²³ Viz heslo Štefanides Jiří, in: Almanach Teatrologické společnosti (dále ATS). Praha 2008, s. 126–127.

²⁴ Viz heslo Pracná Sylva, in: ATS, s. 112.

²⁵ Stanislav MIGDA, *K teoretickým principům divadelní historiografie v muzeu*, ČSM-B 26, 1977, s. 178–185.

²⁶ Jiří ŠTEFANIDES, *Co víme o dějinách divadla ve Slezsku?*, Časopis Slezského zemského muzea – série B (dále ČSZM-B) 43, 1994, s. 180–188.

²⁷ V letech 1999–2001 byl řešen projekt pod názvem „Amatérské loutkářské soubory na severu a severovýchodě Moravy od roku 1945 do současnosti“ a byl vymezen okresy Jeseník, Bruntál, Opava, Karviná, Frýdek-Místek a městem Ostrava (identifikační kód projektu DA99PO100U009). Další projekt v letech 2004–2005 pod názvem „Amatérské loutkářské soubory v severní části střední Moravy po roce 1945 do současnosti“ rozšířil studovanou oblast o okresy Nový Jičín, Šumperk a Olomouc (identifikační kód projektu DA04P01OUK007).

²⁸ Zásadní studie vyšly v ČSZM-B v letech 2004 a 2006; Sylva PRACNÁ, *Loutkářství na severu Moravy a ve Slezsku po roce 1945 do současnosti (bývalé okresy Jeseník, Bruntál, Opava, Karviná, Frýdek-Místek a město Ostrava)*, ČSZM-B 53, 2004, s. 72–91; TÁŽ, *Loutkářství v severní části střední Moravy po roce 1945 do současnosti (okresy Nový Jičín, Šumperk a Olomouc)*, ČSZM-B 55, 2006, s. 271–284.

²⁹ Registrační číslo projektu 408/06/1524.

expozici, své sbírkové předměty prezentuje v rámci krátkodobých či příležitostných výstav. Mezi prvními realizovanými byly výstavy loutek, které patří k nejnavštěvovanějším a nejoblíbenějším nejen u dětských návštěvníků. V roce 1981 se divadelní pracoviště podílelo na výstavě Scénografie Loutkového divadla Ostrava v letech 1953–1980, která se uskutečnila v opavském Domě umění, a o dva roky později byla u příležitosti Roku českého divadla realizována rozsáhlá výstava Loutkářská kultura severní Moravy (také v Ostravě, Praze a Drážďanech). V průběhu let byla věnována pozornost také profilovým výstavám scénografů Vladimíra Šrámka, Karla Dudiče, Jaromíra Malíčka nebo výtvarnice Zuzany Slovákové. U příležitosti 80. výročí Národního divadla moravskoslezského v Ostravě se uskutečnila výstava Divadelní historie a připomenuto bylo další významné výročí výstavou realizovanou pod názvem Opavské divadlo 1805–2005. Vzpomeňme ještě například výstavu Osvobozené divadlo v plakátech a fotografiích, která byla z Památníku Petra Bezruče následně přenesena na další tři místa v regionu. V rámci soustavné vědeckovýzkumné činnosti věnující se loutkářským amatérským souborům byly výsledky projektu prezentovány také prostřednictvím výstav Loutkářův svět v Opavě, Ostravě, Orlové a jeho pokračování Loutkářův svět II. V posledních letech lze vzpomenout výstavy japonského loutkáře Noriyuki Sawy, scénografa Alexandra Babraje, výstavu Loutkové divadlo v Opavě 1951 až 2011 nebo ve spolupráci s Památníkem 2. světové války v Hrabyni výstavu pod názvem Zdeněk Hapala – voják a loutkář. Za dobu existence pracoviště bylo realizováno téměř padesát výstav s řadou doprovodných akcí, ať již v místě sídla Slezského zemského muzea, nebo na jiných místech České republiky či v zahraničí.



5. Návrh scény Karla Dudiče ke hře Karla Čapka *RUR* (Slezské národní divadlo v Opavě, premiéra 19. 9. 1947, rozměr 33 x 45 cm, sign. FI 204/1)

Summary

The theater department of the Silesian Museum and its collections base (on the occasion of 35 years since its establishment)

The theatre workplace of Silesian museum was established on 1st July 1976 (before it was just a part of the theatre and music history department). It maps the theatre and puppet activities in the territories of Silesia, northern and central Moravia, and that in the area of both professional and amateur theatres. The collection fund contains objects dating from the 19th century until the present. The first head of the department was Stanislav Migda (1976–1991), followed by Jiří Štefanides (1992–1994) and Sylva Pracná (from 1994).

It is really essential for the theatre history to save and keep various theatre sources for the reconstruction of a particular theatrical phenomenon. These phenomena are studied within the widest contexts from the whole point of view, but also in their individual parts (literary, dramatic, directorial, creative, musical and dancing elements). Theatre history also tells about the development of theatre culture in the particular country, region, town, or in the very theatre or ensemble.

The theatre workplace of Silesian museum has contemporarily more than 38 thousand of collection objects which are divided into twelve funds: theatre texts, programmes and posters, scenography, puppets and puppet theatres, photographs, inheritances, correspondence and papers, special literature, reviews and articles, costumes, acoustic and audio-visual recordings, and trophies.

Research and exhibition activities of the theatre workplace are briefly summarized as well.

Tomáš Kleisner – Jan Boublík: *Mince a medaile císaře Františka Štěpána Lotrinského. Sbírka Národního muzea v Praze (Coins and medals of the Emperor Francis Stephen of Lorraine. Collection of the National Museum, Prague)*, Praha 2011, 208 s. ISBN 978-80-7036-316-4

Práce Tomáše Kleisnera a Jana Boublíka *Mince a medaile císaře Františka Štěpána Lotrinského* se věnuje numizmatickým památkám Františka Štěpána I. Lotrinského (1708–1765), manžela Marie Terezie, uloženým ve sbírkách Národního muzea v Praze. Dvojjazyčnost (čeština, angličtina) zařazených textů naznačuje, že je adresována širokému okruhu čtenářů doma i v zahraničí.

Obsah knihy je možno rozdělit na část popisnou a rozsáhlejší část katalogovou. Popisnou část otevírá kapitola pojednávající všeobecně o **mincích** Františka Štěpána, který právo ražby zdědil po svém otci již v roce 1729, ale využil jej teprve od roku 1736. Autoři zde představili různé typy mincí tohoto vládce odrážející tehdejší politický vývoj a teritoriální vývoj jeho držav. Zabývali se také otázkou fungování mincoven v habsburské monarchii, které emitovaly peníze s obrazem uvedeného panovníka.

Tématem druhé části práce T. Kleisnera a J. Boublíka jsou **medaile** Františka Lotrinského. Svě úvahy nejprve věnovali okolnostem vydávání tohoto typu předmětů. Následně popsali jejich charakteristické znaky, přičemž poukázali na častou inspiraci antickou tradicí na příkladu zobrazení vavřínového věnce na hlavně panovníka, či hojného užívání latinských nápisů. Stranou nezůstala ani otázka funkce, kterou tyto medaile plnily.

V další části knihy autoři připomněli historické pozadí vzniku **numizmatické sbírky Národního muzea v Praze**. Představili její vývoj od založení této instituce až k dnešnímu dni. Vyjmenovali nejdůležitější sbírky, které se v ní nacházejí. Mezi ně bezesporu patří: sbírka litoměřického biskupa Emanuela Arnošta z Valdštejna, Královské české společnosti nauk, Františka hraběte Šternberka, Josefa Zounka, Eduarda Fialy či Viktora Katze.

Čtvrtou částí popisované práce je výše zmiňovaný **katalog mincí** Františka Štěpána Lotrinského, uložených ve sbírkách Národního muzea v Praze. Skládá se z 50 inventurních položek, které byly rozděleny podle zemí a mincoven svého původu. Každá z analyzovaných mincí má svou fotografii, datum vydání, jméno mincmistra, přesný popis (ikonografie, materiál, velikost, hmotnost), inventurní číslo a citaci předchozího publikování.

Na základě stejné metody jako u mincí autoři postupovali také v případě **katalogu medailí** Františka Štěpána ze stejné sbírky, jimž věnovali pátou část své práce. Celkem 63 medailí připomíná významné události ze života uvedeného panovníka jako například svatbu s Marií Terezií, příjezd do Florencie, přijetí spoluvlády, narození synů Josefa a Karla, císařskou volbu, císařskou korunovaci, atd. Publikované fotografie medailí jsou vždy opatřeny informací o příležitosti, při které byly vydány, následuje místo a datace emise, jméno autora a způsob signování, popis ikonografie, materiál, rozměry, hmotnost a inventurní číslo ve sbírce. Nechybí ani odkaz na literaturu, ve které byly případné medaile publikovány. Pod každou fotografií autoři umístili rovněž krátký text o okolnostech vzniku a vnitřní symbolice numizmatických památek.

V další části práce se T. Kleisner a J. Boublík zabývali historickým **soupisem medailí** ilustrujících vládu Františka Štěpána a Marie Terezie, jejíž autorkou byla dcera obou panovníků arcivévodkyně Marie Anna (1738–1789) společně s českým piaristou Mikulášem Adauktem Voigtem (1733–1787). Soupis obsahující 414 exemplářů byl vydán ve dvou jazycích: německy a francouzsky. Vznikl pravděpodobně pod vlivem francouzského díla *Médailles sur les principaux événements de Louis le Grand* věnovaného medailím Ludvíka XVI. Čeští autoři námi popisované práce se poté věnovali rovněž problematice **osobní numizmatické sbírky** císaře Františka Štěpána I, která čítala asi 50 000 kusů mincí a medailí. Stranou neponechali ani soudobé tištěné katalogy této sbírky, které dvůr daroval významným učencům své doby a dnes patří k cenným sběratelským památkám.

Poslední sedmá část knihy se týká **kolekcí medailí lotrinských vévodů a vévodkyň** vydaných ještě na přání Leopolda Lotrinského (1679–1729) – otce Františka Štěpána. Tímto způsobem chtěl panov-

ník po vzoru římských císařů oslavit své předky. Každá série uložená v intarzované krabici s vévodským znakem obsahovala 36 medailí. Vyrobeno bylo celkem deset stříbrných a třicet bronzových kolekcí. Poslední z medailí představovala samotného Leopolda. František Štěpán po svatbě s Marií Terezií v roce 1736 nechal do kompletu přidat ještě svou medaili v podobné stylizaci. Popisovanou publikaci uzavírá seznam použité literatury a ilustrací.

Kniha T. Kleisnera a J. Boublika je bez pochyby zajímavým vydavatelským počinem. Jasným a přehledným způsobem popisuje numizmatický materiál Františka Štěpána I. Lotrinského dochovaný ve sbírkách Národního muzea v Praze. Práce bude jistě přínosná nejen pro zájemce z řad numizmatiků, ale rovněž pro historiky a historiky umění.

Ilona Matejko – Jiří Peterka

KRONIKA

Z raných let Časopisu Slezského zemského muzea

V době, kdy vycházely první ročníky Časopisu Slezského muzea (tehdejší název), byl jsem ještě studentem Filozofické fakulty v Brně, poté až do roku 1961 učil češtinu a ruštinu na Pedagogické škole v Krnově. Vždy jsem měl úctu k opavským vědeckým a kulturním institucím, protože jako rodák z Lískovce u Frýdku chtěl jsem pomoci našemu Slezsku a Opava pro mne byla tím pravým symbolem a centrem té části slezské země, jež nám po roce 1742 zbyla. Hlavním informátorem se stal Slezský sborník a četl jsem jeho studie a články velmi pozorně, přičemž ředitele Slezského studijního ústavu dr. Bohumila Sobotíka jsem považoval za osobu velmi zasloužilou, klestící nesnadnou cestu vědeckému výzkumu Slezska v dobách značně nepřejících.

Jakmile jsem nastoupil na sklonku roku 1961 na místo vedoucího Památníku Petra Bezruče, najednou se dr. Sobotík jako ředitel Slezského muzea stal mým nadřízeným. Nejprve bylo dosti těžko orientovat se ve struktuře rozsáhlé muzejní instituce, nicméně zjistil jsem, že vychází Časopis Slezského muzea, o němž jsem do té doby nevěděl. Nedosahoval popularity Slezského sborníku a literárněvědné stati tam dosud nevycházely. A k mému překvapení mne dr. Sobotík jako vedoucí redaktor tohoto periodika – série B vědy historické – ustanovil výkonným redaktorem (1962–1964).

Bylo toho na mne trochu mnoho, z monografické instituce – jenom Bezruč – chtěl jsem vytvořit oblastní literární archiv a literárněvědné pracoviště pro Slezsko a Ostravsko, což se postupně za těžkých podmínek začalo dařit. Navíc jsem redigoval Listy Památníku Petra Bezruče (v roce 1966 dokonce založil Literárněvědný sborník Památníku Petra Bezruče), takže nezbývalo, než pokusit se najít někoho jiného, kdo převezme výkonné redaktorství. Podařilo se mně přemluvit dr. Jaroslava Bakalu a vedoucí redaktor dr. Sobotík to akceptoval.

Přesto jsem na ČSM–B nezaněvřel a začal tam publikovat vědecké studie, nejen ve vztahu k Bezručovi, ale také o některých autorech slezské oblasti. Bylo to v tradici tohoto časopisu něco nového, ovšem stále jsem měl na mysli jako vzor někdejší obrozenecké ročníky Časopisu Národního muzea v Praze, jež byly tehdy jediným reprezentativním orgánem české vědy v širokém odborném rámci. Takže do roku 1972, kdy jsem se ocitl vzhledem ke svému angažování za nápravu poměrů v roce 1968 na indexu se zákazem publikování a v Památníku PB zůstal jen jako z milosti trpěný politicky nespolehlivý pracovník, byly tištěny v ČSM–B moje dílčí studie nejen o Petru Bezručovi, ale také o několika autorech: kromě vzájemné korespondence Metoděje Jahna a Josefa Kaluse to byl Miroslav Stoniš, Zdeněk Bár, Emil Dvořák, Milan Rusinský, rovněž tam vyšel nástin historie vydavatelství ISKRA. Pak 10 let nic.

Teprve roku 1982 i v tomto časopise se opět našlo pro mne místo. Tudiž nelenil jsem a tiskl velmi intenzivně, studie o F. A. Šípkovi, Jaroslavu Šulcovi, Miloslavu Balášovi, Františku Lazeckém, Marii Glabazňové, Františku Horečkovi a Franu Smějovi. Rovněž bezručovské studie, zvláště ty, které vycházely z podrobného zkoumání Bezručovy osobní knihovny: byl velmi důkladným čtenářem, v knihách si zadržoval nebo glosoval, takže bylo možno poznat jeho vztah k písemnictví několika národů (studie o jeho vztahu k literatuře německé, francouzské, k literaturám skandinávským a angloamerickým a k ostatním literaturám románským). Pošťestilo se mně publikovat zde i velmi cennou korespondenci Maxe Broda a Franze Werfla ve vztahu k německým překladům Slezských písní.

Ale rokem 1994 moje autorské angažování v ČSZM–B skončilo. Od listopadu 1989 jsem s dalšími nadšenci bojoval za vznik Slezské univerzity, pak všestranně působil v organizování prvních nelehkých let fakulty, bohemistického ústavu a mimo jiné šest let usilovně jako prorektor pro rozvoj. Krásná a pro mne – až na desetiletou pauzu – velmi vstřícná platforma Časopisu Slezského zemského muzea musela jít stranou, založil jsem Časopis Slezské univerzity, organizoval vydávání publikací Ústavu bohemistiky a knihovnictví – cožpak byl čas psát ještě pro ČSZM–B?

Před desetiletími se mně někteří literárněvědní pracovníci divili, proč tisknu v tomto málo známém časopise, který teď si připomíná 60 let své existence. Ale vycházel jsem z toho, že litera scripta manet, a pokud je to dobré, nezanimke, i když to třeba veřejnosti trvá, než vše pronikne po letech do širších kruhů. Snad se mně podařilo přispět k otevření tohoto časopisu do další odborné oblasti a byl bych rád, kdyby i nadále se našli noví přispěvatelé, kteří pracují v literární historii.

I 60 let je hodně. Nejhorší je vždy, když nějaký časopis vznikne a po několika letech končí. Časopis Slezského zemského muzea k těmto případům nepatří. Jestliže dospěl do vyrovnaného téměř kmetského věku, jistě už má ve svém zorném poli i další mladší autory a redaktory, aby převzali štafetu a drželi dále nejen jeho existenci, ale též ještě zvýšili jeho odbornou úroveň i přitažlivost a širokou známost.

Jiří Urbanec

International Visitor Leadership Program „Cultural Heritage Preservation“, USA, 27. června – 15. července 2011

International Visitor Leadership Program je organizovaný Úřadem vlády Spojených států amerických a má za cíl představit zahraničním odborníkům situaci a trendy v oblasti jejich zájmu a propojit jeho účastníky s institucemi v USA se snahou o navázání spolupráce. Návrhy účastníků pro jednotlivé programy provádějí jednotlivé ambasády na základě předchozích aktivit jednotlivce v dané oblasti. V tomto případě se jednalo o téma ochrany kulturního dědictví a tzv. multiregionální verzi projektu. Skupinu tak tvořilo dvacet účastníků od Afghánistánu po Guyanu a Bahamy, nevyjímaje Thajsko, Angolu, Nigérii nebo Alžírsko a s kvalifikací od archeologů přes etnografy a architektky po archiváře a muzejníky.

Program byl rozdělen na čtyři části, které se lišily místem a tématem. Postupovalo se od národního přes úroveň státní a městskou až po místní. Ve Washingtonu, DC se skupina seznámila s celým systémem řízení a organizace oblasti kultury a památkové péče a navštívila hlavní instituce fungující na národní, tedy centrální úrovni: Smithsonian Institution s řadou muzeí přímo ve Washingtonu, National Park Service, který se vedle velkých národních parků stará například o muzealizované domy bývalých prezidentů USA nebo sochy na kruhových objezdech v hlavním městě, Civil War Trust, největší americkou neziskovou společností věnující se ochraně bojišť Občanské války nebo Národní archiv (NARA).

Po týdnu se skupina rozdělila na poloviny, jedna směřovala do města Albuquerque v Novém Mexiku, druhá se vydala do St. Louis ve státě Missouri. Druhé jmenované město je důležité z hlediska dějin osídlování západu, ale zároveň se jedná o jedno z nejrychleji se rozvíjejících měst USA, které má problém s udržením života ve středu města. Skupina se seznámila se plány města na rozvoj „downtownu“, ale také navštívila zaniklé město osídlené předkolumbovskými obyvateli Ameriky

s názvem Cahokia, kde se nachází významné archeologické naleziště (je na seznamu památek UNESCO) a návštěvnické centrum s expozicí. Dále byla na programu návštěva St. Charleské historické společnosti, která velmi zajímavým způsobem pečuje nejen o archiv, ale o podobu jednoho z nejstarších měst ve státě a zároveň o jeho první hlavní město, a prohlídka Kraus House od architekta Franka Lloyda Wrighta, který byl nedávno vykoupěn od stavitele a jediného majitele a velmi kvalitně zrestaurován. Zajímavé je, že o vykoupění a opravu se postarali obyvatelé z okolí, kteří pro tento účel založili neziskovou společnost, na jejíž konto posbírali potřebných 16 milionů dolarů.

Obě skupiny se opět sešly v New Yorku, kde byla hlavním bodem programu exkurze po některých historických domech spravovaných Historic House Trust za pomoci PPP projektů včetně právě rekonstruovaného domu Edgara Allana Poea v Bronxu. Zajímavé na tom je, že vlastníkem historických domů je město, provozuje je historická společnost, která vyhraje konkurz na jejich provozování, město platí údržbu a energie, naopak program a provozování mají na starosti jednotlivé neziskové společnosti. V New Yorku jsme se také zabývali otázkou tzv. landmarks; tento název vedle památkové ochrany svědčí také o významu dané nemovité památky pro krajinu, respektive utváření města a nese s sebou například i výškové limity související s novou výstavbou. Velmi zajímavá byla exkurze po vědeckém oddělení a oddělení restaurování předmětů Metropolitního muzea i návštěva Kolumbijské univerzity a jejího programu historické ochrany fungujícího na katedře architektury.

Závěr programu se odehrál ve městě Savannah, které bylo prvním koloniálním hlavním městem státu Georgia s plánem centra vytvořeným v roce 1733 a důležitým přístavem. Střed města je pak největší National Historic Landmark ve Spojených státech. Vedle debat nad plánováním a zakládáním měst v USA (tyto informace jsme dostali i ve všech předešlých městech) jsme se účastnili zasedání Městské plánovací komise, která schvaluje veškeré úpravy historického středu města včetně úprav na soukromých domech. Velmi zajímavý vliv na město má také SCAD – Akademie designu a architektury, která rozvíjí komunitní projekty zaměřené na renovace a ochranu staveb v historickém centru.

Jakýmsi neplánovaným vodítkem cesty se stala otázka identity – od návštěvy Ellis Islandu v New Yorku a muzeem přistěhovalectví přes muzeum Indiánských kultur po otázku afroameričanů a jejich kultury – ve Washingtonu jsme v jednom ze Smithsonianových muzeí (Anacostia) viděli výstavu věnovanou jazyku Gullah-Geechee, v závěru jsme pak navštívili ostrov Sapelo, kde stále žije zhruba 80 lidí, kteří se snaží jejich kulturu spojenou s tímto jazykem udržovat živou.

Zajímavé je, že navzdory faktu, že památková ochrana začala být v USA vnímána vážně zhruba o sto let později, než tomu bylo v Evropě, v současné chvíli řeší prakticky obdobné problémy – tedy otázku ochrany staveb vzniklých v 60. letech 20. století.

Velký dík za umožnění této studijní cesty a její dlouhodobý zájem o oblast kultury patří Americké ambasádě v Praze.

Simona Juračková